

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Ivasivka Sarolta

„Sokszínű ég alatt élek...”

(A természet mint szakrális tér a nyenyec prózairodalomban)

Irodalomtudományi Doktori Iskola

Az uráli népek folklórja és irodalma doktori program

Témavezető: Dr. Domokos Péter, egyetemi tanár

Budapest, 2005

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	2
Mottó.....	5
1. Bevezetés.....	6
1.1 Néhány személyes gondolat.....	6
1.2 Néhány szó a nyenyecokról.....	8
2. A nyenyec irodalom története.....	13
2.1 A nyenyec irodalom korszakai.....	13
2.2 A nyenyec irodalom gyökerei.....	16
2.2.1 Nyenyec irodalom a cári Oroszországban.....	16
2.2.2 Tiko Vilka munkássága.....	18
2.3 A nyenyec irodalom első szakasza: az 1930-as évek.....	19
2.3.1 Az irodalmi élet alapjainak megteremtése.....	19
2.3.2 A kor kiemelkedő alkotói.....	21
2.4 A nyenyec irodalom második szakasza: az 1950-es évek.....	26
2.4.1 I. G. Isztomin munkássága.....	26
2.5 A nyenyec irodalom harmadik korszaka: az 1960-as és az 1970-es évek.....	29
2.6 A nyenyec irodalom negyedik korszaka: az 1980-as évek.....	39
2.7 A nyenyec irodalom ötödik szakasza: napjaink nyenyec irodalma...	44
2.8 A nyelvválasztás problematikája.....	46
3. A nyenyecek világképe.....	51
3.1 A szellemvilág.....	51
3.2 A nyenyecek térképze.....	54
3.3 Az egyes világok.....	56
3.4 A sámánizmus.....	58
3.5 A kereszténység hatása a nyenyec világképre.....	61

4. A Felső világ.....	66
4.1 A természeti jelenségek istenei.....	67
4.1.1 A Vihar-szellemek.....	67
4.1.2 A nap és a hold.....	69
4.1.3 A szél.....	70
4.2 Az Ég-isten.....	71
4.3 Num családja.....	72
5. A Középső világ.....	74
5.1 A Középső világ szellemei.....	74
5.1.1 Föld-Anyá.....	75
5.1.2 A Vízi-szellem.....	75
5.2. A hehe, a jerv és a veszoko.....	76
5.3. Az állatok tisztelete.....	77
5.3.1 A madarak.....	78
5.3.2 A rovarok.....	79
5.3.3 A halak.....	80
5.3.3.1 A halászat.....	81
5.3.4 A farkas.....	82
5.3.5 A kutya.....	86
5.3.6 Egyéb állatok.....	88
5.3.7 A vadászat.....	89
5.3.8 A rénszarvas.....	90
5.3.8.1 A rénszarvas elnevezései.....	91
5.3.8.2 A réntartás története.....	93
5.3.8.3 Réntartás az egyes évszakokban.....	94
5.3.8.4 A réntartók mindennapjai.....	94
5.3.8.5 Utazás szánon.....	97
5.3.8.6 A rénszarvas és az ember kapcsolata.....	101
5.4 A tundra.....	103
5.4.1 A szálláshely.....	107
5.4.2 A sátor (mja).....	108
5.4.2.1 A sátor belseje.....	111
5.4.2.3 A tűzhely.....	113
5.4.2.4 A nyenyec használati tárgyak.....	116
5.4.2.5 A szimszi-rúd.....	117

5.5 Ünnepek és hétköznapok.....	118
5.5.1 A hétköznapok.....	118
5.5.1.1 A tabu.....	119
5.5.2 Ünnepek.....	120
5.5.2.1 Az áldozatok.....	121
5.5.2.2 A szent helyek.....	125
5.5.2.3 A házi szellemek.....	126
5.5.2.4 A szülés.....	130
5.5.2.5 A házasságkötés.....	132
6. Az Alvilág.....	134
6.1 Az Alvilág lakói.....	134
6.1.1 A halál szellemei.....	134
6.1.2 A betegség-szelleme.....	135
6.2 A halál.....	137
6.2.1 Halotti szertartások.....	138
6.2.2 A nyenyec temető.....	139
6.2.3 A halotti emlékűnepek.....	140
6.3 A nyenyecék elképzelése a túlvilági életről.....	141
7. Befejezés - Hagyományok egy megváltozott világban.....	143
8. Epilógus.....	150
Bibliográfia.....	152
I. Szakirodalom.....	152
II. Szépirodalom.....	160
Képek jegyzéke.....	163
Jegyzetek.....	165

MOTTÓ

„... vallási dolgokban, éppúgy, mint a művészet esetén, nincsenek «egyszerűbb» népek, csak olyanok, amelyek a mienknél egyszerűbb technológiával rendelkeznek. Az ember «képzeletalkotó» és «érzelmi» élete mindig és mindenhol gazdag és összetett.”

(Victor Turner)

1. Bevezetés

1.1 Néhány személyes gondolat...

1996 tavaszán végzős finnugor szakosként azzal a kéréssel kerestem fel Domokos Péter tanár urat, hogy legyen a szakdolgozatom témavezetője. Ő ezt el is vállalta, és miután megbeszéltük, hogy a nyenyec irodalom iránt érdeklődöm, kezembe adta Ivan Isztomin Zsivun című regényét. Kisebb kihagyásokkal három éven át fordítottam a művet, majd elkészült a szakdolgozat is. A doktori iskolába azzal a céllal jelentkeztem, hogy még otthonosabban mozogjak a nyenyec irodalom berkeiben, hogy még több nyenyec író életművét megismerhessem. Az elmúlt öt év ennek az ismeretszerzésnek a jegyében telt. Ez alatt az idő alatt rá kellett arra jönnöm, hogy nincs könnyű helyzetben az, aki az uráli irodalmakkal szeretne foglalkozni. A művek beszerzésén kívül az alkotások megértése sem egyszerű feladat. Komoly problémát okoz, hogy a – hűség kedvéért – az írók sok tájszót meghagynak eredeti nyelven, szívesen vetnek papírra közmondásokat, szólásokat, találós kérdéseket, meséket és népdalokat. Egy-egy ilyen regény és novella valóságos kincsesbánya mindazoknak, akiket érdekel az, hogy hogyan éltek, hogyan élnek Európa szívéből több ezer kilométerre emberek, hogyan tudták leküzdeni mindazokat a nehézségeket, amelyeket a korosztályom legfeljebb csak a történelemkönyvből ismerhet. De a fáradságos munkának meglesz az eredménye, hiszen csodálatos, a modern kor embere számára hihetetlen világ tárul elénk. Nyenyeciek, akik rénszarvasaikat terelgetik a tundrán, zürjének, akik az árucseréből és a kereskedelemből próbálnak megélni, hantik, akik halászattal töltik hétköznapjaikat. A fellapozott szépirodalmi művek a mindennapi életről szólnak, alapul a mindennapi tapasztalatok szolgálnak. Az írók a realizmus eszközeivel ábrázolják a művek hőseit körülvevő világot, társas kapcsolataikat, érzéseiket, hagyományaikat, szokásaikat és mindazokat a problémákat, melyekkel életük során szembe kell nézniük.

Az elmúlt időszakban számtalan regényt, novellát sikerült elolvasnom. Ezek a művek különböző korszakokban születtek, a nyenyeciek lakta terület különböző pontjain láttak napvilágot. Bár jó néhány közös vonást találunk bennük, a természet szeretete, a hagyományok tiszteletben tartása mindegyiknek szerves része. Nem is volt kérdés, hogy e köré a gondolat köré fűzöm a dolgozat mondanivalóját. Tisztában vagyok vele, hogy munkám a néprajzzal foglalkozók számára túl irodalmi, az irodalommal foglalkozók számára pedig túl nép-

rajzi, de azt már itt az elején le szeretném szögezni, hogy nem általános néprajzi áttekintést szeretnék adni a nyenyecokról, hanem egy olyan néprajzmitológiai áttekintést, amelynek irodalmi művek szolgálnak alapjául. Tehát a természetnek mint szakrális térnek csak azon elemeit vettem bele a dolgozatba, amelyek az általam olvasott szépirodalmi művekben fellelhetők voltak.

Joggal lehetne kérdezni, hogy miért adtam olyan részletes áttekintést a nyenyec irodalom történetéről, mikor nem ez a dolgozat tényleges témája. Véleményem szerint nagyon fontos, hogy ismerjük a bemutatott művek íróinak életpályáját, hiszen a természethez való viszonyukat, életmódjukat döntően meghatározza az, hogy városban, folyó mentén vagy éppen a tundrán élnek, hogy csupán kívülállóként tanúi a nyenyec mindennapoknak, vagy esetleg ők maguk is réntenyésztéssel, halászattal vagy vadászattal foglalkoznak. Meg aztán az sem mindegy, hogy mikor éltek: nyolcvan – száz éve, mikor még nagyrészt érintetlen volt a táj, amikor még *„vadrucák totyogtak a mezőn, úszkáltak a tócsákon meg az útszéli árkokban”, „vadlibák suhantak tova, és gyönyörű, hófehér hattyúk sora úszott el a levegőben...”,* és *„mindenütt sárszalonkák korrogása, sirályok sikítása hallatszott”¹* vagy a hatvanas években, az atomrobbantások idején vagy éppen ma, mikor olajfúrók lepték el a tundrát. Ezek a tényezők, mivel itt alapvetően élményirodalomról beszélhetünk, mind – mind lecsapódnak a szépirodalmi művekben is. És éppen emiatt igyekeztem minden korszakból választani egy-egy alkotást.

A nyenyec irodalom bemutatása után egy rövid áttekintő fejezetben ismertetem a nyenyec világkép alapvető vonásait, majd ezt követően térek rá a dolgozat szó szoros értelemben vett tárgyára. A negyedik, ötödik és hatodik fejezetben azt vizsgálom, hogy milyen szerepet tölt be a szakralitás a nyenyec hétköznapi életben és ünnepeken, és mindehhez milyen életteret nyújt maga a természet. A dolgozat utolsó részében a jelenkor tundráját érintő legsúlyosabb problémákat vetem fel. Arra próbálok választ kapni – természetesen a szépirodalmi művekből -, hogy azon a földön, amit fúrótornyok, gáz- és olajvezetékek, valamint panelrengetegek lepnek el, mennyire lehet a több száz és ezer éves nyenyec hagyományokat fenntartani, és ez az olajáztatta föld képes-e arra, hogy magán viselje a szakralitás meghatározó tényezőit.

1.2 Néhány szó a nyenyecokról

A szamojéd népcsoport északi ágához tartozó nyenyec (jurák-szamojédok) a 2002-es népszámláláskor 41 000-en voltak. Döntő többségük a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzetben él, de vannak nyenyec a Nyenyec Autonóm Körzetben és a Dolgán-Nyenyec Autonóm Körzetben is. Ez az alig negyvenezeres népcsoport mintegy egymillió négyzetkilométeren lakik, mely a Mezeny folyótól egészen a Jenyiszejig terjed. A nagy távolságok és a csekély népsűrűség következtében a nyenyec nyelv nem tekinthető egységesnek, bár a nyelv differenciáltsága mégsem olyan nagy. Alapvetően két nagy nyelvjárásról beszélhetünk: az erdei és a tundrai nyenyec nyelvről. Ez a felosztás nem csupán dialektikai, hanem életmódbeli különbségeket is takar. A két csoport közül az erdei nyenyeczekhez mintegy ezren tartoznak, a többiek a tundrai jurákokhoz sorolhatók. Bár az erdei nyenyeczek és a tundrai nyenyeczek nyelve is több dialektusra oszlik – az előbbi keletre és nyugatra, az utóbbi nyugati-tundrára, keleti-tundrára és nagy-tundrára –, a nyelvjárások nem különülnek el élesen egymástól. A 2002-es adatok szerint a lakosság 78%-a beszéli a nyenyec nyelvet.²

Jelenleg négy népcsoport sorolható a szamojédokhoz (északi szamojéd: enyec, nyenyec, nganaszan; déli szamojéd: szölkup), de korábban a déli ág jóval több tagot számlált: két, azóta kihalt szajáni szamojéd etnikum, a matori és a kamassz is ide tartozott. Emellett Helimszkij azt sem zárja ki, hogy „a múltban léteztek más paraszamojéd ágak is, amelyek később eltűntek.”³ A nyugat-szibériai szamojéd őshaza és az összamojéd nyelvi egység kb. kétezer évvel ezelőtt robbanásszerűen bomlott fel, melynek egyik lehetséges oka a hunok támadása lehetett. Ezt követően egyik csoportjuk északra vándorolt (ők lettek a mai nyenyec, enyec és nganaszanok ősei), a szajáni szamojédok elődei a Szaján-hegység vonulatai közé szorultak. A migrációs folyamatok a szölkupokat érintették a legkevésbé: ők már időszámításunk körül is az Ob mentén éltek.

A szamojéd népek őstörténete a XVI – XVII. századig datálható: ekkor került Szibéria az orosz állam kötelékébe. Innentől kezdve az egyes szamojéd népek története források segítségével is végigkövethető. A mintegy kétezer kilométeres sávban élő nyenyec népcsoport nem egyszerre került orosz fennhatóság alá: az európai nyenyec már a XVI. századot megelőző időszakban először Novgorod, majd a Moszkvai Rusz alattvalói lettek. A szibériai nyenyec

csak jó párszáz évvel később jutottak hasonló sorsra. Mivel nem érkezett a területre jelentős számú orosz telepes, kezdetben az orosz hódítás nem éreztette hatását, az idők folyamán azonban ez megváltozott: a túlzott adószedés, az orosz hivatalnokok túlkapásai és az erőszakos hittérítés miatt több ízben is kitört felkelés, melyek közül a legjelentősebb az 1825 – 1839 közötti Vauli Nyenyang (Vauli Piettomin) vezette lázadás volt. A felkelést leverték, Vaulit kényszermunkára ítélték. Az oroszokon kívül a nyenyecnek a komikkal is meg kellett küzdeniük, akik – elsajátítva a nyenyec rénszarvas-tenyésztési szokásokat – idővel a legnagyobb réncsordák birtokosai lettek: 1895-re az Uráltól nyugatra eső területeken a 280 ezer rénből mindösszesen 17% maradt nyenyec tulajdonban, a többin az oroszok és a komik osztoztak.⁴ Ez a tendencia a XX. század elején elérte a szibériai nyenyecet is.

A szovjet éra kezdeti szakaszában⁵ (1919 – 1920) hatalmas éhínség pusztított ezen a vidéken. Ennek az volt az oka, hogy a helyi hatóságok mindössze három rénszarvas tartását engedélyezték, holott *„az éhenhalás elkerüléséhez legalább kétszázötven rénszarvasra volt szükségük”*⁶ a nyenyec háztartásoknak. Az új hatalom megszüntette a régi közigazgatási rendszert, az új kialakítása az Északi Népek Megsegítésének Bizottságára hárult, melynek nem voltak bennszülött tagjai. A Bizottság tizenegy éves működése során (1924 – 1935) létrejöttek a nemzetiségi körzetek: 1929-ben a Nyenyec Nemzetiségi Körzet, ezt követte 1930-ban a Jamal-Nyenyec Nemzetiségi Körzet és a Dolgán-Nyenyec Nemzetiségi Körzet. A Nyenyec Nemzetiségi Körzet központja az újonnan alapított Narjan-Mar lett (1933), a Jamal-Nyenyec Nemzetiségi Körzet fővárosát Obdorszkról (1595 –) Szalehardra keresztelték (1933), a Dolgán-Nyenyec Nemzetiségi Körzet székhelye továbbra is megtartotta a Dugyinka nevet, melyet 1616-os alapítása óta visel. A névváltoztatások nem csupán a városokat, hanem az embereket is érintették: a húszas években a helyi lakosok személyigazolványt kaptak, sok nyenyecnek akarata ellenére megváltoztatták a személy- és családnevét.⁷

Az 1920 – 1930-as években halász-vadász szövetkezetek alakultak – Harp (1929), Krasznüj Szever (1930)⁸ –, amelyek kezdetben igen népszerűek voltak a bennszülöttek körében, akiknek elvileg nem volt sem katonai, sem pedig adófizetési kötelezettségük. Ez a kormányrendelet sajnos csak papíron létezett: mivel a nemzetiségi körzetek közigazgatásilag a szomszédos orosz területek alá tartoztak, az őslakosok teljesen ki voltak szolgáltatva az orosz államparátusnak, akik ezekről a rendeletekről egész egyszerűen nem vettek tudo-

mást. Tovább tetézték a bajt azzal, hogy az 1917 előtt elkobzott bennszülött földeket a törvény előírása ellenére sem adták vissza régi tulajdonosaiknak; ezen kívül korlátozták az őslakosok bíróságának hatáskörét azzal, hogy az orosz betelepülők számára semmisnek tekintették az általuk meghozott ítéleteket. Az erőszakos kollektivizálás eltérő mértékben zajlott: az Ob alsó folyásánál gyorsabban, attól északabbra viszont jóval lassabban, mivel az itt élő rénszarvas-tulajdonosok nem egyszer felkelés útján próbáltak érvényt szerezni jogaiknak. Ennek következtében a 1933-ra a nyenyec gazdaságok mindössze 11.8%-a tartozott valamelyik kolhozhoz.⁹ A túlerő azonban győzött: a harmincas évek elejétől kezdődően rendszerezések voltak a megtorlások, és ebben nagy segítséget nyújtottak a szovjetek oldalára átpártolt nyenyecsek. Az ő közreműködésükkel a hét legtekintélyesebb réntartót Jarono kereskedelmi telephelyre hívták, és ott egész télre földbe vajt kunyhókba dobták őket. A tavasz beköszönésével a csekisták állítólag Szalehardba vitték a rabokat, de erre nincs semmilyen bizonyíték. Az idősebbek állítás szerint a réntartókat a Jarono melletti tóba dobták.¹⁰

Az 1920-as évek elején megkezdődött kulturális fellendülés a harmincas évek közepétől a visszajára fordult: 1935-ben felszámolták az Északi Bizottságot, 1937-ben bevezették a cirill betűs írást, az orosz nyelvet az elemi iskola első osztályától kötelezővé tették, a kis helyi iskolák helyett a bentlakásos intézményeket részesítették előnyben, *„ahol a gyerekek az év nagy részében családjuktól több száz kilométerre, orosz környezetben éltek.”*¹¹ Az oroszosítással párhuzamosan megkezdődött a bennszülöttek kultúrájának felszámolása is. Az 1930-as években kíméletlen harc indult a sámánok ellen; és hiába álltak ki az őslakosok sámánjaik mellett, nem tudták őket megmenteni.

A szétszórtan élt nyenyec törzsek az 1940-es évek elején fogtak össze először a hatalom ellen Szadde Okotetto irányítása alatt. A zavargások a tambejszki tundrán kezdődtek 1942-ben, állítólag a helyi meteorológiai állomás mérnökének kijelentése miatt, aki nem értette, hogy miért hallgatnak a nyenyecsek, miért nem tanúsítanak semmiféle ellenállást annak ellenére, hogy megfosztják őket utolsó rénjeiktől is. Ez a kijelentés sértette Szadde Okotetto önértékét, aki maga köré gyűjtötte a Vanujtokat, a Vengokat, az Okotettokat, a Japtikokat és a Jaungadokat. Szövetségük Mandala ('egység, egyesülés') néven vonult be a nyenyec történelembe. A megtorlás azonban ezúttal sem maradt el: 1943-ban deszantos csekisták érkeztek a tundrára, és az öt lázadó törzs valamennyi elégedetlen férfitagját Tambejba, egy ott felállított sátorba csalták, me-

lyet aztán rájuk gyűjtöttak. Mindösszesen két férfi menekült meg. Az egyik, Haszavamboj Japtik, a sátorban kitört pánik alatt tudott elmenekülni, őt néhány hónappal később fogták el a csekisták a tundrán, és tíz éves börtönbüntetésre ítélték. A másik túlélő úgy menekült meg, hogy halottnak tette magát, és az első adandó alkalommal kerekelt oldott. A megtorlás évtizedeken át rettegésben tartotta a nyenyecet, akik még gyermekeiknek sem mertek beszélni a Mandaláról. Mi sem bizonyítja ezt jobban, hogy 1978-ban, mikor a huszonnyolc éves Habecsa Jaungad egy kissé ittas réntartótól először hallott a rémtettekről, felkereste a helyi nyenyec nyelvű lap szerkesztőségében Leonyid Lapcujt, aki rémületében majdnem összeesett, mikor meghallotta, hogy a fiatal író a Mandaláról kíván regényt írni.¹²

Sajnos a körülmények 1953 után sem változtak: Északon az a speciális helyzet állt elő, hogy Sztálin halála után sem enyhült a helyzet. Az iskolákban az anyanyelvi oktatás teljesen háttérbe szorult, az északi népek közül a hetvenes évek elejére csak néhány nyenyec régióban maradt meg az óvodákban és az elemi iskola első osztályaiban. A bentlakásos rendszert az egész kicsikre is kiterjesztették: voltak olyan vidékek, ahol az egy éves gyerekeket is intézetbe kellett adni a hét hat napjára. Teljesen egyértelmű, hogy a cél a totális oroszosítás volt, és ennek meg is lett az eredménye: a fiatalabb generációk *„jobban elboldogultak oroszul, mint anyanyelvükön.”*¹³

A másik probléma az volt, hogy 1977-ben a nemzetiségi körzetek helyére az autonóm körzetek léptek, *„amelyek mindenkit magukban foglaltak, aki (...) az adott térségben élt.”*¹⁴

A harmadik problémát az 1960-as évek elején megkezdődött Novaja Zemlja-i atomrobbantási kísérletek jelentették, amelyek ugyan az 1963-as légköri atomcsere-egyezmény következtében befejeződtek, de ez alatt a néhány év alatt is elképesztő károkat okoztak azzal, hogy teljesen tönkre tették a rénszarvaslegelőket.

A negyedik nagy gondot – mely mind a mai napig jelen van – az olaj és a földgáz jelenti: az 1950-es években a Jamal-Nyenyec Nemzetiségi Körzetben földgázt, a Hanti-Manysi Nemzetiségi Körzetben olajat találtak. A nagymértékű bányászati fejlesztés eredményeként betelepülők százezrei érkeztek erre a vidékre: *„1959 és 1982 között Jamal-Nyenyecföld lakossága négyszeresére növekedett, a bennszülöttek aránya viszont nem egész öt százalékra csökkent.”*¹⁵ A fűrótornyok, az erdőirtások, a folyószennyezések, a csővezetékek és a vasúti hálózat hatalmas erdőket és rénszarvaslegelőket tettek tönkre. A nyenyeceknek

gyakorlatilag minden megélhetési forrása elpusztult. Nem volt törvény, mely gátat szabott volna a pusztításnak, a bennszülöttek semmiféle kárpótlást nem kaptak az elkobzott földekért. Igen jól jellemzi az orosz hatóságok hozzáállását a Sarkvidéki Gáz- és Olajépítő Vállalat igazgatójának kijelentése: *„Annyi ostoba beszédet, értelmetlen felháborodást és ostoba kiáltozást hallunk Jamalföld egy darabjának megmentéséről! Gondolkodjunk csak egy kicsit, ez nem is föld ... hisz hatvan százalékban jég.”*¹⁶ Az őslakosoknak a megváltozott élethelyzet nem adott új munkalehetőséget, a munkanélküliség elképesztő méreteket öltött, sokuknak az alkohol és az öngyilkosság jelentette és jelenti ma is az egyetlen kiutat. A bennszülöttek, a helyi értelmiség és a felelős gondolkodású orosz szakemberek tiltakozása süket fülekre talált. A kilencvenes évek elejétől történt csak némi változás: különféle szervezetek alakultak, melyek összefogással próbálják meg képviselni az északi népek érdekeit. Ezek közé tartozik Jamal-Nyenyecföldön a Jamal potomkan, Nyenyecföldön pedig a Jaszovej. *„Emlékszem, hogy hogyan mesélt Vella egy varegáni falusi összejövetelről. A Vareganneftegaz társaság engedélyének kérdéséről vitáztak, hogy engedélyezék-e az ipartelepen az új olajleőhelyet, melynek határa Varegántól mintegy húsz kilométernyire húzódott volna. A leőhely területén mintegy tíz nemzeti szálláshely volt: az utolsó darabkák a rénszarvaslegelőkből a varegániak számára. Már maga a falugyűlés ténye is szokatlan volt. Nem is olyan régen az őslakosokkal senki sem tanácskozott. Korábban senki sem kérte az őslakos réntartók beleegyezését, első kérésre kiadták az olajtársaságoknak az engedélyt az új terület birtokba vételéről. Mára mindez megváltozott.”*¹⁷ Az őslakosok képviselői már több ízben is kérték az ENSZ-t, hogy küldjenek jogászokat és környezetvédelmi szakembereket a probléma megoldására, de a Nyugat mindezidáig leginkább csak közönyt tanúsított az ügyvel kapcsolatban. Pedig a helyzet rendkívül súlyos: a nyolcvanas évek végén egy orosz etnopszichológus összehasonlítást készített az akkori és arról a tájról, amit a hetvenes évek végén látott: *„Nehéz felismerni a helyszínt. Ahol szűzföldek birodalma volt, és ahol az ember csak elvétve botlott egy-egy vadász kunyhójába vagy egy szarvasvadász sátrába, most város magasodik. Települések és aszfaltutak húzódnak, ameddig a szem ellát. Köztük pedig leégett erdők fekete foltjai, ember alkotta sivatagok irdatlan térségei, földgyaluk kiforgatta moha, olajtócsák által körülfogott fúrótornyok, éjjel-nappal égő gázfáklyák és erdőtüzek füstje.”*¹⁸ Ilyen állapotok uralkodtak a nyolcvanas évek végén. És most 2005-öt írunk...

2. A nyenyec irodalom története

2.1 A nyenyec irodalom korszakai

A nyenyec irodalom korszakolására vonatkozóan többféle elképzelés is létezik. Domokos Péter *A kisebb uráli népek irodalmának kialakulása* című könyvében négy korszakot különít el. Az első a XVIII. századi nyelvemlékektől az 1920-as évek végéig, az első – orosz nyelvű – nyenyec irodalmi művek megjelenéséig, a második a húszas évek végétől 1937-ig, az első önálló nyenyec nyelvű szépirodalmi mű (Ivan Nogo színműve) kiadásáig, a harmadik 1937-től 1953-ig, Ivan Isztomin első önálló kötetének megjelenéséig tart, a negyedik 1953 – 1960-tól datálható, és ezt az intervallumot a mai nyenyec irodalom korszakának nevezi.¹⁹ Ez a mű, mely Domokos Péter disszertációja, 1978 és 1983 között íródott, és 1985-ben jelent meg jelenlegi formájában. Persze, azóta nagyon sok új arc bukkant fel a nyenyec irodalomban. A periodizációnak ezzel a hiányosságával maga a szerző is tisztában van, és a könyv 1995-ös orosz nyelvű kiadásának alkalmából új előszót írt, melyben további szakasszokkal toldja meg a rokon népek irodalmának történetét: *„Az esetek többségében korszakhatárnak jelzem a XX. kongresszust (az 1956-tól 1960-ig tartó sávot), s onnan számítottam az úgynevezett «mai irodalmat». Nos, nyilvánvaló, hogy ebbe be- ill. közbeiktatandó az 1968 – 1970-es «évcsoport», a Brezsnyev nevéhez és köréhez köthető «sztálini visszarendeződési» periódus, melyet általános elkedvetlenedéssel, színvonalhanyatlással, elszürküléssel lehet jellemezni. Rendkívül sötét, jellem- és gerinctörő időszak ez, mely a nyolcvanas évek közepéig is eltart. (...) A nyolcvanas évek közepétől napjainkig tart egy olyan átmeneti periódus, amely talán a legélesebb cezúra is egyben a volt szovjet irodalmak történetében. Szembenézésre, lelkiismeret-vizsgálatra kényszerülnek a toll művészei, s végezetül állást is kell foglalniuk. A tét gyakran: az eddigi teljes életút, a megalkotott életmű hitele, értéke. Politizálás – írói munka – hallgatás (újra készüléssel vagy a toll letételével) a közelmúlt, ill. a jelen alternatívái. (...) A kilencvenes évek elejétől vagy közepétől kezdődhet vagy lendülhet neki a(z) egykori szovjet nemzeti és) nemzetiségi irodalmak legújabb (jövendő) korszaka, ha lesz ilyen, s amely radikálisan elkülönül majd sok mindentől saját múltját illetően. De ne bocsátkozzunk jóslásokba!”²⁰*

Eva Toulouze *Adaptational Models of Intellectuals Among Northern Peoples* című tanulmányában²¹ nemzedékekre lebontva vizsgálja a nyenyec és a vele – fejlődését tekintve – nagyon sok hasonlóságot mutató hanti irodalom történetét. A „félreértések nemzedékének” tagjai harmincas évek közepén érték el pályájuk csúcspontját. Ide tartozott Ivan Nogo, Anton Pিরerka és Nyikolaj Vilka. És hogy miért nevezi őket Toulouze a „félreértések nemzedékének”? „Az első generáció komolyan meg volt győződve arról, hogy a szovjet hatalom képes megadni az őslakos népek számára egy jobb élet lehetőségét, a harmonikus fejlődés módját úgy, hogy ezzel együtt tiszteletben tartja önazonosságukat. Egy igazán izgalmas egyéni és közösségi kaland részesei voltak, akiknek a legfontosabb céljuk az volt, hogy tegyenek valamit a népükért: az irodalmi nyelv megteremtésével úgy érezték, hogy az ő megvetett és lenézett törzsük a civilizált népek közé emelkedik. Úgy érezték, hogy a szovjet hatalom méltóságot ad nekik, és – a műveltségen keresztül – lehetőséget kapnak arra, hogy döntsenek saját életükről.”²² Ennek a nemzedéknek a tagjai nagy szegénységben nőttek fel, Ivan Nogo és Anton Pিরerka rendkívül korán árván maradt. Számukra a szovjet hatalom a felemelkedés lehetőségét kínálta, és ők éltek is vele. Igazi tragédiájuk az volt, hogy „meg voltak győződve arról, hogy az iskola rendszer fejlődésével, az irodalom létrehozásával, a nyelvek elismerésével hozzájárulnak népük sorsának javításához, de a politikai hatalom, amely elismerte létezésüket és spirituális készletüket, módszeresen elpusztította saját rendszerüket.”²³ A következő „egy ünnevelt generáció, mely bizonyos szempontból elveszett nemzedéknek”²⁴ is tekinthető. Bár tagjai – Ivan Juganpelik és Ivan Isztomin – már a háború előtt is foglalkoztak szépirodalommal, nevük mégis a második világháború után vált ismertté az olvasók számára. Ők „akkor kezdtek el írni, amikor az uralkodó hatalom már intézményesedett. Itt már nincs lehetőség útkeresésre és tétovázásra: Sztálin helyzete megerősödött a Németország felett aratott győzelem után, a szovjet hatalom elfogadottá vált. Ezenkívül az ország egyesítése – mind az értékrend, mind pedig az életmód terén – széles körben megvalósult. Létrehozói feltételezték az írók közreműködését, akiknek mozgástere elképesztően korlátozott volt, nemcsak a közvetett ítéletek, hanem az egész társadalmi légkör miatt, amely egy irányba vezetett – a rendszer misztifikálásához.”²⁵ Ezeknek az íróknak az volt a tragédiájuk, hogy kényszerpályán mozogtak: „egy olyan korba születtek bele, ami kizárta az eredetiséget. A témák adottak voltak: háború, a férfiak hősiessége a fronton, a nőké otthon, a kolhozok boldogulása (...) és természetesen – egészen 1953-ig – Sztálin elvtárs zse-

nialitása.²⁶ Bár műveiket anyanyelvükön írták, ezek különösebben nem különböztek a szovjet regényektől, a nemzeti jelleg csupán a sorok között olvasva mutatkozik meg. A hatvanas évek elején új hangok bukkantak fel a nyenyec irodalomban, és ezek az új hangok új témákat szólaltattak meg, melyek sokkal személyesebbek voltak, saját tapasztalatokhoz és érzésekhez kapcsolódtak; *„az irodalomban is megjelenhettek olyan témák, mint a szerelem, a tájábrázolás anélkül, hogy az a Pártra vonatkozott volna”²⁷*. Ennek a változásnak az okai a politikai helyzet módosulásában keresendők: Sztálin halála után *„egyfajta természetes oldódás”* ment végbe, az egyéniség és a véleménynyilvánítás is valamivel nagyobb teret kapott. Paradox módon az északi népek kultúrájának pusztítása változatlanul zajlott. Ennek a generációnak a tagjai – Vaszilij Ledkov, Leonyid Lapcuj, Ljubov Nyenyang, Prokopij Javtuszuj – kevesebbet foglalkoztak a politikával, a személyes témák feldolgozása következtében műveik a korábbiaknál jóval kevésbé sematikusak, ezáltal alkotóikat is sokkal jobban meg lehet különböztetni egymástól. A következő nemzedék egy megváltozott helyzetben lépett színre: az olaj és a földgáz kitermelése radikálisan beavatkozott az őslakosok életébe. Ennek a generációnak a tagjai nem tudták függetleníteni magukat az adott helyzettől, attól, hogy *„az olajüzlet elérte azt, amit a politikai hatalom és a gazdasági centralizáció nem volt képes megtenni: kizárólagos felügyeletet hozott létre az egykor őslakosok által lakott területek felett. Ez a behatolás mély krízishez vezetett a fennmaradó hagyományos szerkezettel szemben azaz, hogy nagymértékben elpusztítja a környezetet, ami komolyan veszélyezteti a bennszülött közösségeknek még a fizikai túlélését is. (...) Családjaikon keresztül gyakran találkoztak a problémával, szemtanúi voltak annak, ahogy rokonaik egymás után halnak meg kétségbeesésben és alkoholizmusban. Többé nem tudták nem figyelembe venni a dolgokat, és az úgynevezett fejlődésnek csak a dicsőséges vívmányait nézni: ezek a vívmányok mind összedőltek”²⁸*. Ennek a nemzedéknek a képviselői a hetvenes évek közepétől léptek színre, és azóta is aktív részesei az irodalmi életnek. Anna Nyerkagi és Jurij Vella *„a múlt és a jelen problémájával foglalkoznak a dolgok szépítése nélkül”²⁹*.

Vjacseszlav Ogrüzkó a nyenyec irodalmat vizsgálva három úgynevezett „csúcspont” köré csoportosítja az alkotókat. Az első „csúcspont” a harmincas évekhez, azon belül is Anton Pírerka és Nyikolaj Vilka munkásságához kapcsolódik. A második a hatvanas évek végére és a hetvenes évek elejére tehető, és Vaszilij Ledkov, Leonyid Lapcuj és Ljubov Nyenyang pályafutásához köthető. A

harmadik „csúcspont” Anna Nyerkagi: Aniko iz roda Nogo című regényének 1977-es megjelenésétől datálható.³⁰

Dolgozatomban hat korszakot különíték el a nyenyec irodalomban: az első a XIX. századtól kezdődően az 1920-as évek elejéig tart. Ezt az időszakot a nyenyec irodalom gyökereinek nevezem. Ekkor kísérelték meg először elkészíteni a misszionáriusok az első ábécéskönyveket és nyelvtanokat, és megpróbálták a nyenyec gyerekeket iskolapadba ültetni. A második szakasz az, amit Ogrüzko az első csúcspontnak nevez. Ez a húszas évek közepétől a nagy honvédő háború kezdetéig tart. Ekkor alkotják meg a nyenyec irodalmi nyelvet, nagyszabású oktatómunka kezdődik, és a leningrádi Északi Népek Intézetének padosoraiban felnő az első értelmiségi réteg, akik majd létrehozzák a nyenyec irodalmat. A nyenyec irodalom harmadik szakasza egy átmeneti korszak, egyetlen szerzőt vettem ide: Ivan Isztomint. Isztomin hidat jelent a harmincas és a hatvanas évek nemzedéke között, munkássága, mely még a háború előtt kezdődött, egészen a nyolcvanas évek végéig ível. A negyedik generáció feltűnése az 1961-es komarovi konferenciához köthető: néhányan csak egy-két verssel vagy elbeszéléssel tették le névjegyüket, de közülük nagyon sokan évenként/évtizedeken keresztül meghatározó tagjai maradtak a nyenyec irodalmi életnek. Az ötödik korszaka a nyenyec irodalomnak a hetvenes évek végén kezdődik. Tagjai végigélték a Szovjetunió felbomlását, tanúi az olaj és a földgáz tisztító hatásának; műveik tele vannak a nyenyec nép jövője iránt érzett aggodalommal. Félelemmel tölti el őket, hogy *„az északi népek elvesztik anyanyelvüket, elpusztul a nemzeti kultúra, hanyatlásnak indulnak a tradicionális mesterségek, tönkre megy a környezet.”*³¹ A kilencvenes években jelent meg a színen a nyenyec irodalom hatodik nemzedéke: erről a generációról még viszonylag keveset tudunk, majd az idő fogja eldönteni, hogy mennyire lesznek meghatározó alakjai népük irodalmi életének.

2.2 A nyenyec irodalom gyökerei

2.2.1 Nyenyec irodalom a cári Oroszországban

A gyökereket valahol az orosz hódítások kezdeténél kell keresni. A nyenyec földrajzi elhelyezkedéséből adódóan a birodalom európai részén élő őslakosok (a mai Nyenyec AK területe) előbb kerültek kapcsolatba a hódítókkal,

és előbb integrálódtak az orosz birodalomba. A katonákkal szinte egy időben megérkeztek az első misszionáriusok is, nyomukban felépültek az első templomok és kolostorok. Igazi térítőmunkáról azonban csak I. (Nagy) Péter uralkodásától beszélhetünk, aki két ukázt adott ki, melyben hangsúlyozta a térítés szükségességét, és a keresztség megtagadása esetén akár halálbüntetést is ki lehetett szabni a vonakodókra.³² A XVIII. században megindult térítő és felvilágosító tevékenység túlnyomó részt az egyházakhoz kapcsolódott. A kezdeti többé-kevésbé sikertelen kísérletek után a XIX. századtól jóval szervezettebb egyház- és művelődéspolitikát figyelhetünk meg: misszionáriusokat küldtek a bennszülött népekhez, akik anyanyelven szóltak az őslakosokhoz, iskolákat alapítottak a számukra, és néhány - főként bibliai - szövegrészlet anyanyelvű fordítására is kísérletet tettek.

Igen nehéz, szinte kilátástalan feladatnak látszott a gyerekek iskolapadba ültetése. Ennek számos oka volt: először is ezek a gyerekek réntartók lezármazottai voltak, akik családjukkal együtt egész éven át követték a rénszarvas-csordákat. Szüleik, akiknek szükségük volt a segítségükre, nem egyeztek bele abba, hogy gyermekeiket falvakba vagy városokba vigyék, ahol – szerintük – haszontalan dolgokra oktatják őket. Ráadásul ezekben az iskolákban oroszul folyt a tanítás. Néhány felvilágosult állami és egyházi tisztviselő ugyan felmérte azt, hogy az anyanyelvi oktatással lényegesen nagyobb sikereket lehetne elérni, de Moszkva ellenállása miatt sorra megbuktak ezek a kísérletek. Bár a XIX. század végén a hatalom is beadta a derekát, és bevezették az iskolákba az anyanyelvi oktatást, *„1915-ben Nyugat-Szibéria északi részén csupán négy iskolának voltak bennszülött diákjai, és csak tizenöt hanti és nyenyec gyerek tanult itt.”*³³

A birodalom nyugati részén élő őslakosok, akik az évszázadok folyamán közelebbi kapcsolatba kerültek az orosz nyelvvel és életmóddal, mint keleten élő társaik, nyitottabbak voltak gyermekeik beiskolázására. Számukra a tanulás egyfajta társadalmi felemelkedést is jelentett. Hasonló volt a helyzet a helyi törzsfőnökök gyermekeivel is. Az 1822-es Szperanszkij-féle rendelettel, melyben a cári rendszer elismeri helyi vezetők hatalmát, a törzsfőnököket bízták meg az adók beszedésével és a rend fenntartásával. Ők idővel egyértelműen a cár mellett kötelezték el magukat (többek között segítettek a Vauli Nyenyang-féle felkelés leverésében), és gyermekeiket elsőként adták be a misszionárius iskolákba.³⁴

De nagy általánosságban nem ez volt a helyzet: a szülők vonakodtak megválni gyermekeiktől. Az iskolákkal kapcsolatos ellenérzést csak fokozta az a tény, hogy a diákok gyakran éheztek, az alultápláltság és a betegségek következtében sokan meghaltak még azelőtt, hogy tanulmányaikat befejezhették volna. A cél megvalósítása érdekében a hatalom toborzóakciókat indított. *„Különös figyelmet szenteltek bizonyos csoportoknak: árváknak, akikről senki nem gondoskodott, a lányoknak, akiktől azt várták, hogy majd a megfelelő ideológiát közvetítik gyermekeiknek.”*³⁵

Változást csak a XIX. század vége hozott: 1870-ben a művelődési kormányzat jóvá hagyta Ilminszkij atya elképzelését, mely szerint a bennszülöttek nyelvét igenis be kell vonni a térítő és az oktatási munkálatokba. Ennek következtében a birodalom egész területén nagyarányú fordítómunka kezdődött, s nem volt ez másképp a nyenyecéknél sem.³⁶ Az Uráltól nyugatra élő szamojédok számára már az 1830-as években létre hozott egy görög és cirill betűkön alapuló ábécét Archimede Venjamin, aki nekifogott a Szentírás nyenyecre történő fordításának is. Szintén az arhangelszki misszió vezetőjének nevéhez fűződik az első nyenyec nyelvtan (1842) és szamojéd szótár elkészítése is, de az Orosz Tudományos Akadémia egyre csak halogatta kiadásukat, így az egészből nem lett semmi. Az első nyenyec tankönyv kiadására 1895-ig kellett várni: a J. M. Szibircev közreműködésével megjelent ábécéskönyv az arhangelszki kormányzóságban élő szamojédok számára készült.³⁷ 1897-ben Ivan Jegorov misszionárius iskolát nyitott Obdorszkban, ahol hanti és nyenyec diákok tanulnak. Szintén neki köszönhető, hogy 1900-ban megjelent egy olvasókönyv nyenyec diákok számára.³⁸

2.2.2 Tiko Vilka munkássága

Érdekes és különös, hogy a nyenyeciek irodalmuk és művelődésük e korai szakaszában már fel tudnak mutatni egy olyan egyéniséget, aki nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a nyenyec kultúra a tundrán túl is ismert legyen. Ő Tiko (Ilja Konsztantinovics) Vilka³⁹, akit egy személyben lehet írónak, festőnek, térképésznek tekinteni. Számtalan könyvet, tanulmányt, verset írtak róla. Igazi polihisztor volt. Széleskörű érdeklődését mi sem bizonyítja jobban, hogy Vlagyimir Alekszandrovics Ruszanov kísérőjeként és tolmácsként tevékenykedett, és mikor a híres kutató az északi szigetek feltárására indult, Vilka már kész tér-

képpel rendelkezett szűkebb hazájáról, a Novaja Zemljáról. Ruszanov később így emlékezett Vilkára: „... ez az ember nélkülözhetetlen volt az expedíció számára (...) Bátor volt, merész és elszánt”⁴⁰. Emellett szenvedélyesen rajzolt, épp ezért nem véletlen, hogy Ruszanov, expedíciója befejeztével Moszkvába vitte a fiatal réntartót, ahol bejáratos lett Vaszilij Perepletcsikov festőműhelyébe, és megismerkedett Arhipovval⁴¹ is. Moszkva után Arhangelszkbe ment, és ott kapta a hírt fivére haláláról: Tiko Vilka mindent hátra hagyva visszatért a Novaja Zemljára, hogy ősi szokás szerint feleségül vegye az özvegyet, és örökbe fogadta testvére hat gyermekét. A forradalom után, 1920-ban megszervezte az egyik első nyenyec kommunát. 1924-től harminckét éven át megszakítás nélkül vezette a Novaja Zemlja-i szovjetet. A többi nyenyec íróhoz hasonlóan Tiko Vilkát is rendkívül szoros kapcsolat fűzte a folklórhoz: a harmincas években előbb Vjacseszlav Tonkov, majd a második világháború után A. M. Serbakova jegyzett le tőle ősi énekeket. Irodalmi munkássága néhány elbeszélésből és feljegyzésből áll. Önálló kötete öt évvel halála után, 1965-ben, A. M. Serbakova közreműködésével jelent meg. A dolgozatban vizsgált 'A skorbutról' című novellája egy tél történéseit meséli el: a Pecsora vidékéről izsmaiak és nyenyecsek érkeztek a Novaja Zemljára, hogy rókára, medvére és szakállas fókára vadászzanak. A skorbut azonban a nyenyec kislány, Nyekocja, és a nyenyec öregasszony, Nyekona kivételével valamennyiükkel végez. A skorbut, melyet Tiko Vilka test nélküli, csillogó szemű fejnek ábrázol, őket is megpróbálja elpusztítani, de Nyekona – ismerve a nyenyec hagyományokat – friss vért önt az arcába, és mindketten megmenekülnek.

2.3 A nyenyec irodalom első szakasza: az 1930-as évek

2.3.1 Az irodalmi élet alapjainak megteremtése

A szovjet hatalomátvételt követő egy-két évben teljes volt a káosz. A bolsevikoknak nem volt programjuk a birodalom központjától távol élő népcsoportok kezelésére. Nem voltak olyan káderek, akik közvetíthettek volna az őslakosok és a hatalom között.⁴² A szovjet vezetők ezért az egyetlen lehetséges megoldás mellett döntöttek: azokhoz a tudósokhoz fordultak segítségért, akiket a cári rezsim idején Szibériába száműztek, és akik az itt eltöltött évek, évtize-

dek alatt megtanulták a helyiek nyelvét, megismerték kultúrájukat. A polgárháború után sebtében felállított ideiglenes Nemzetiségi Népbiztosság (Narkomnats) szerepét 1924-ben átvette az Északi Bizottság (Komiteta Szevera), melynek az igazságszolgáltatási és kulturális funkciók ellátása mellett az volt a feladata, hogy a sarkkörü népeknél érvényre juttassa Moszkva döntéseit.⁴³ A kultúra területén rengeteg problémát kellett megoldani. A XIX. században megkezdődött beiskolázási folyamat eredményeként a nyenyec lakosság mindössze 0.6%-a volt írástudó.⁴⁴ Ahhoz, hogy ez az arány nőjön, sok lépcsőfokot kellett végigjárni. A húszas évek végén tudósok és diákok érkeztek a leningrádi egyetemről, hogy bekapcsolódjanak az oktatási tevékenységbe. Feladatuk rendkívül nehéz volt, hiszen ők nem értették a nemzetiségi nyelvet, a helyiek – többnyire – nem beszéltek oroszul. *„Hamar rájöttek arra, hogy milyen nehéz olyan gyerekeket tanítani, akiknek nem ismerik a nyelvét. Továbbították az üzenetet Leningrádba: a bennszülöttek nyelvét minél hamarabb írásba kell foglalni, hogy legyen alapja a tanításnak.”*⁴⁵ Ehhez viszont szükség volt arra, hogy az északi nyelveknek írott formájuk legyen. A feladat tehát igen összetett volt, megvalósításához évekre volt szükség. De hogy addig se múljon feleslegesen az idő, úgynevezett „mozgó iskolákat” hoztak létre, amik – nevükkel ellentétben – nem a réntartók vándorlását követték, hanem inkább arra törekedtek, hogy a nomádok vándorlási útvonalába helyezték el őket. Rövid időn belül rájöttek arra, hogy ezekkel tartós sikert nem lehet elérni, ezért az úgynevezett bentlakásos iskolák alapítását szorgalmazták. Bevezetésükkel most is olyan szilárd falba ütköztek, mint elődeik a XIX. században. Az oktató tevékenységet a gyerekek mellett a felnőttekre is kiterjesztették: kultúrbázisokat hoztak létre, melyek többféle funkciót töltek be egyszerre: orvosi és állatorvosi ellátást, mezőgazdasági tanácsot nyújtottak a helyieknek, és egyben kultúrházak is voltak. A kezdeményezések azonban nem hozták meg a kívánt eredményt: a húszas évek végére és a harmincas évek elejére a nyenyec gyerekek mindössze 1%-a járt iskolába. Haladéktalanul szükség volt a nyenyec nyelvet jól beszélő tanárookra, a helyesírási és nyelvtani szabályok meghatározására, az irodalmi nyelv kialakításához szükséges dialektus kiválasztására, a nyelv írásba foglalására, és egy olyan intézmény felállítására, ahol minden eddiginél hatékonyabban lehet „kitermelni” a rendszerhez hű nemzetiségi értelmiségi réteget.⁴⁶

A LIZSVJA javaslatára 1931-ben a birodalom többi népéhez hasonlóan a nyenyecéknél is a latin betűs ábécét vezették be. Az alapidialektus kiválasztásával kapcsolatban a legfőbb probléma az volt, hogy az Északon beszélt nyelvek-

nek – így a nyenyecnek is – számtalan nyelvjárása volt. „Az irodalmi nyelv megteremtésének elengedhetetlen feltétele volt a fő nyelvjárás kiválasztása. (...) Szükség volt az egyes nyelvek dialektusainak feltérképezésére.”⁴⁷ A nyenyec irodalmi nyelv a Bolsaja Zemlja tundrai részén beszélt nyelvjárásra épült. A választás egyik oka az volt, hogy ez a dialektus közel állt a Jamalon beszélt változathoz, és a nyenyeczek jelentős része e két területen élt. A másik ok elég kézenfekvő volt: ezt a nyelvjárást beszélték azok a nyenyeczek, akik a kulcsfontosságú gazdasági pozíciókat töltötték be.⁴⁸ A nyenyeczek esetében feltétlenül könnyebbé tett, hogy a különféle dialektusok ellenére beszélőik megértették egymást. Sajnálatos módon ez a választás rendkívül hátrányosan érintett az erdei nyenyeczeket. Annak ellenére, hogy az ő nyelvük lényegesen eltér a tundrai nyenyeczek nyelvétől, mégis kénytelenek voltak alkalmazkodni a többséghez, és a tundrán élő társaik számára írt tankönyvekből kellett tanulniuk.

2.3.2 A kor kiemelkedő alkotói

„Az anyanyelvű írásbeliség létrejöttével vált láthatóvá az igazi kulturális forradalom: kialakult a tömegszintű közoktatás, létrejött a nemzetiségi értelmiség magja.”⁴⁹ Az irodalmi nyelv megteremtése után megkezdődött a tankönyvek kiadása: 1932-ben Prokofjev adja ki az első nyenyec tankönyvet *Új szó* (Jadej vada) címen.⁵⁰ Szintén Prokofjev a szerzője annak az 1936-ban megjelent tankönyvnek (Szamoucscityel nyenyecckogo jazüka), ami felnőttek számára készült. Ezekbe a munkálatokba szépen lassan a nyenyec értelmiség első generációja is bekapcsolódott. Prokofjev felnőtteknek készített tankönyvének megírásában jelentős szerepet vállalt Anton Petrovics Pírerka (1905 – 1941).⁵¹ Élete kiválóan példázza az új embertípust: korán árvaságra jutott, béresként dolgozott, és a szovjet hatalom megjelenése után szinte azonnal belépett a Kocsevnjyk nevű szövetkezetbe. A hatalom – felismerve elkötelezettségét – előbb Uszty-Cilmába, majd Moszkvába küldte tanulni. Ezt követően került aspirantúrára a leningrádi Északi Népek Intézetébe. A tanulás mellett aktívan részt vett Nyenyecföld új életének kialakításában, az ő nevéhez fűződik a Bolsaja Zemlja első kolhozának, a Harpnak a megalapítása, és ő volt az alelnöke annak a bizottságnak, mely az északi népek számára megalkotta az ábécét. Szerencsére az aktív politizálás mellett egyéb dolgokra is maradt ideje: az Északi Népek Intézetének keretein belül tanulmányozta a nyenyec réntartás terminológi-

áját, és ez alapján jött az ötlet egy orosz-nyenyec szótár elkészítéséhez. Sajnos a háború megakadályozta abban, hogy művét befejezze: ezt a feladatot özvegye, az ugyancsak nyenyec nyelvészettel foglalkozó Ny. M. Tyerescsenko vállalta magára, és a mű 1948-ban látott napvilágot. Pírerkát már gyermekkorában magával ragadta a nyenyec folklór szépsége, és 1935 és 1939 között három könyvet jelentetett meg nyenyec gyermekek számára, „és ezzel egy időben elkészült hatalmas tudományos munkájának, «A nyenyec folklórnak» a piszkozata, de a kézirat sajnos megsemmisült Leningrád blokádja alatt.”⁵² A politika, a nyelvészet és a néprajz mellett Pírerka írással és fordítással is foglalkozott: Puskin műveit ültette át nyenyec nyelvre. A szépirodalomba önéletrajzi ihletettséggű regényével, a Vedo kisebbik fiával írta be a nevét, melyben szülei halálát, sanyarú gyermekkorát és szenvedéseit örökítette meg. A mű 1937-ben a Goszlitzdata pályázatán harmadik díjat kapott mint az egyik legjobb eredeti művészeti alkotás, mely egy északi nép nyelvéen íródott.

Anton Pírerka mellett akadtak még kiemelkedő képviselői a korai nyenyec irodalomnak. Még a Bolsaja Zemlján maradván feltétlenül meg kell említeni Tiko Vilka unokaöccsét, Nyikolaj Szemjonovics Vilkát⁵³. Nagybátyjához hasonlóan őt is sok minden érdekelte: az íráson kívül a képzőművészetekben is tehetségesnek bizonyult. Születési ideje bizonytalan: a kutatók szerint vagy 1904-ben vagy 1911-ben látta meg a napvilágot. Leningrádban végezte a tanulmányait az Északi Népek Intézetében. Már diákévei alatt írni kezdett, Szigeten című kisprózáját díjjal is jutalmazták. A mű helyszíne a Novaja Zemlja: tíz ember, nyenyec és izsmaiak útra kelnek, hogy a telet a Novaja Zemlján töltsék. Abban a hitben hagyják el a Bolsaja Zemlja-i tundrát, hogy az új helyükön jól fognak élni, hisz ott rengeteg a rénszarvas. Kezdetben igencsak jól megy a soruk, de egy nap norvég hajósok érkeznek a szigetre, akik alkoholért cserébe elviszik tőlük az összes prémet. Hőseink pedig új ruha nélkül várják a telet, de nem panaszkodnak, dolgoznak reggeltől estig. Ezt és másikat ismert művét, a Marját, a híres tudós, G. D. Verbov fordította oroszra, aki nagyon jól ismerte a nyenyec nyelvét és kultúráját. „A fordításokban megmaradt a sajtóságos mondatfelépítés és a mű valamennyi nemzeti jellege. Az elbeszélés tömör, és ezzel együtt a cselekmény is az.”⁵⁴ E két mű sikerének köszönhetően Ny. Vilkát felvették a Szovjet Írószövetségbe, és ezzel a jukagír Teki Odulok után ő volt a második északi író, akit ez a megtiszteltetés ért. Születési dátumához hasonlóan halálának pontos évszáma sem ismert: az irodalomtörténészek szerint vagy 1942-ben vagy 1944-ben hunyt el.⁵⁵

A háború előtti generáció harmadik jelentős tagja Pírerkától és Vilkától eltérően a Jamalon élt és dolgozott. Ő volt Ivan Fjodorovics Nogo⁵⁶. Pírerkához hasonlóan Nogo is árva volt, és már gyerekkorában egy obdorszki kereskedő szolgálatába állt. További közös vonás a két író életében, hogy Nogo is aktív politikai tevékenységet folytatott: a húszas évek elején bekapcsolódott az Urál menti területeken élő nomád népek első szovjetjének megszervezésébe. Innen-től kezdve egyre feljebb emelkedett a ranglétrán, és 1934-ben a Jamal-Nyenyec körzeti tervbizottság elnöke lett. Sajnos a harmincas évek tragikus eseményei során is teljesen kiállt a hatalom mellett: részt vett a nyenyec réntartók lázadásainak elfojtásában, és szorgalmazta a sámánok elleni hajtóvadászatot is. Ez a háttér szolgált első színműve, a Sámán megírásához. A mű tökéletesen illeszkedett a korabeli ideológiához, emiatt a helyi hatóságok is lelkesen fogadták, és 1938-ban Narjan-Marban be is mutatták.⁵⁷ A sikeren felbuzdulva Nogo 1940-re elkészült második drámájával, a Vauli Nyenyanggal. *„A nyenyec drámaíró tolmácsolásában Vauli a cári önkényuralom ellen küzdő harcos, aki az 1830 – 1840-es években fellépett a szegény sorsú hantik és nyenyeczek védelmében.”*⁵⁸ Itt mindenképpen meg kell állni egy kis kitérő erejéig. Vauli megítélése ugyanis meglehetősen ambivalens: az egyik felfogás szerint nemzeti hős, a másik szerint viszont egyszerű rabló. Nogo után negyven évvel Leonyid Lapcuj is megpróbálkozott azzal, hogy megörökítse Vauli Nyenyang életét és tetteit. Ő ehhez a poéma kereteit választotta. Azért, hogy ne legyen ellentmondás a kétféle Vauli-felfogás között, Lapcuj az aranyközéputat választotta: egyesítette a két Vauli-szerepet. A jó Vauli felkarolja az elnyomottakat, a rászorulóknak szétosztja a gazdag réntartók csordáit, de emellett van egy gonosz Vauli is, aki megszegi a tundra íratlan törvényeit, és emberi vért ont. Emiatt az apák, akik számára ez a törvény szent és sérthetetlen volt, megtiltják fiaiknak, hogy csatlakozzanak Vaulihoz. És Vauli, aki bátorsága mellett kegyetlenségével is kitűnt, halálra kínoztatja őket. *„A szovjet kiadókat lebilincselte Vaulinak mint nemzeti hősnek az ábrázolása, de elvárták Lapcujtól, hogy eltüntesse a kéziratból a kínzás kegyetlen jeleneteit. Elfogadva ezeket a kritikákat az író újabb fejezeteket akart írni, és egy új hőstípust belevonni a történetbe: egy «mindentudó narrátort», aki bemutatta volna, hogy milyen erkölcsök, milyen szokások uralkodtak a Jamalon a XIX. század első harmadában, és miért lehet Vaulit tettei ellenére felmenteni.”*⁵⁹ Lapcuj azonban hamarosan meghalt, terveit nem sikerült megvalósítania. Nogo, aki szintén ismerte a kegyetlen Vauliról szóló történeteket, ezeket teljesen figyelmen kívül hagyta. A harmincas-

negyvenes évek szovjet ideológiájába ugyanis csak a hős, a kizsákmányolók ellen küzdő Vauli fért bele. A színművet 1940-ben állították színpadra Szalehardban.⁶⁰ Ivan Nogo színműveit szintén G. D. Verbov fordította oroszra. A háborút megelőző évben Ivan Nogo megírta az Iszpravnyik Jamzin, Tambej, Pohoszdenia sztarogo szoldata című drámáit, készített néhány karcolatot Jamal történelméről, és feldolgozta a hősmondákat Jevako, Vere és Habtarkü Teta veszako címen. De ezeknek a műveknek a kiadását megakadályozta a háború, mely Nogo családját is érintette: két fogadott fia meghalt a fronton, ő maga pedig megbénult, és gutaütést kapott. 1947-ben halt meg.

Kétségtelen, hogy a nyenyec irodalom első aranykorának Ny. Vilka, A. Pirerka és I. Nogo voltak a legkiemelkedőbb alakjai, de rajtuk kívül még feltétlenül meg kell említeni néhány író, akik a nyenyec irodalom bölcsőjénél bábáskodtak. Róluk az esetek többségében csak nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre: nevük a korabeli antológiákban, a kor nyenyec irodalmát bemutató tanulmányokban maradt fenn. Szintén a sámánok elleni küzdelem a témája Narjan Numgi⁶¹ egyik elbeszélésének, aminek I. I. Bazova a glavszevmorputi kultúrbázison Halmer-Szedben készítette el színpadi változatát. 1936 decemberében rendezték meg Narjan-Marban a nyenyec alkotók első művészeti olimpiáját, melyen nagy sikert aratott a Bolsaja Zemlja-i Krasznüj Oktjabr kolhoz tagjának, Matvej Varszapovnak (1888 - 1967)⁶² Sámán című színdarabja, melyet a tanítóképző és a pártiskola diákjai adtak elő. A nyenyec irodalom igen érdekes színfoltjának ígérkezett a Bolsaja Zemljáról származó Alekszej Szemjonovics Tajbarej⁶³, akit az Északi Népek Intézetében tanárai úgy tartottak számon mint a nyenyec folklór egyik legkiválóbb ismerőjét. 1939-ben gyűjtőútra indult a Bolsaja Zemlja-i tundra nyenyecseihez. Ennek eredményeként G. D. Verbov segítségével összeállított egy kötetet a nyenyec epikus alkotásokról saját irodalmi átiratában. A kiadást azonban megghiúsította a háború: Tajbarej elment a frontra, és elesett. Turko Vera a nyenyec irodalom egyik legelső írónője volt. Puskin-fordításai mellett elsősorban elbeszélései ismertek, melyek a Narjan - Vinder hasábjain láttak napvilágot.⁶⁴ Jónéhány fiatal nyenyec tehetség műalkotásai olvashatók a Zapoljarje 1935-ben és 1936-ban megjelent első és második kötetében. Jegor Talejev⁶⁵ abban a megtiszteltetésben részesült, hogy a Zapoljarje mindkét kiadványában megtalálhatjuk a nevét néhány elbeszélés erejéig. Az író rövid ideig tanult a Leningrádi Keleti Intézet északi fakultásán, ahol Podgorszakaja segítségére volt az O nasej zszizni című kötet összeállításában, majd visszatérve Északra csatlakozott a Narjan Vinder szerkesztőségéhez. Sor-

sának további alakulásáról semmit sem lehet tudni. Sztesa Argyejevától⁶⁶ két elbeszélést (A tanítónő, Lányom) is közölt a Zapoljarje második száma, sajnos azonban mindezidáig újabb adatok nem kerültek elő az írónőről. Argyejevához hasonlóan ebben a kiadványban jelent meg Jefim Szoboljev⁶⁷ néhány költeménye, és az ő nevével találkozhatunk még a Literaturnaja ucsjoba 1935/9. számában három vers erejéig. Ezt követően Szoboljev nem hallatta többé a hangját. Igen érdekes személyiségként tartották számon Andrej Vongujevet⁶⁸. Sajnos műve nem maradt az utókorra, neve is csak Ivan Menysikov 1939-ben megírt Literatura nencev című cikkében maradt fenn. Annyit lehet róla tudni, hogy prózaírói munkássága mellett színészként is tevékenykedett: a Narjan-Mar-i színtársulat tagja volt. Szintén a Zapoljarje oldalain találkozhatunk Szemjon Nogotüszüj nevével is, de életéről és műveiről egyéb adat nem maradt fenn.⁶⁹

Mint az a fent leírtakból kitűnik, az első írók életútja meglehetősen egyforma volt. Valamennyien szegény családok gyermekei voltak, akik ifjú koruktól kezdve vadásztak, halásztak, pásztorkodtak. A szovjet iskolák és a lenini komszomol nevelte őket. Miután befejezték tanulmányaikat, visszatértek a szülőföldjükre, hogy ott kamatoztassák tudásukat. Hatalmas lelkesedéssel láttak hozzá a nemzetiségi építőmunkához, és ez a lelkesedés tükröződik munkáikban is.

Természetesen ennek a korszaknak az irodalmi alkotásai – néhány kivételtől eltekintve – távol álltak az igazi műalkotásoktól, de azért nem kevésbé figyelemre méltóak és értékesek, mivel az irodalom kezdeti formáit jelentik. Igen érdekes kettősség figyelhető meg ezekben a munkákban. Mivel szerzőik az iskolákban az orosz szépirodalmon nőttek fel (ők fordították le Puskin, Gorkij, Korolenko, Krilov, Nyekraszov, Tolsztoj, Turgenyev, Gajdar, Marsak, Majakovszkij, Solohov műveit), formailag képesek voltak nagyszabású alkotásokat létrehozni. Ugyanakkor regényeik és kisregényeik témája meglehetősen egyszerű, az esetek többségében erősen önéletrajzi ihletettségek: témáikat saját népük életéből veszik, megismertetik az olvasót a zord szibériai tájjal, az évszakok váltakozásával, a halakkal, a vadakkal és a rénszarvasokkal, melyek a megélhetést biztosítják számukra, különös figyelmet szentelnek az ősi foglalkozásoknak, főként a vadászatnak és a halászatnak, nyomon követhetjük a rénszarvasok vándorlását, sok mű foglalkozik a családi élettel, a különféle ünnepekkel, képet kapunk a népi hiedelmekről, és még sorolhatnánk tovább. A korabeli témák közül számos műben megjelenik a polgárháború, az első helyi

szovjetek és iskolák létrejötte, az iparosodás kezdete és a kolhozok megalapítása. A szerzők kizárólag a valóságot írják le azt, amit ők a világból észlelnek, a fikció ezekből a műalkotásokból teljes egészében hiányzik.

2.4 A nyenyec irodalom második szakasza: az 1950-es évek

A háború éles cezúráját vont a nyenyec irodalom első és második generációja között, és egyben hatalmas törést is jelentett: az első nemzedék nagyjai vagy elesnek a fronton, vagy pedig közvetlenül a háború után meghaltak. 1945 után jó pár évtizednek el kellett telnie ahhoz, hogy új nevek bukkanjanak fel, akik tovább tudták vinni a Vilka–Pirerka–Nogo-féle örökséget. De az előző évtizedekhez képest megváltoztak az irodalmi művek témái: *„A múlt és a jelen Északjának összehasonlításával a legtöbb író igen hamar felhagyott. Az 1950-es 1960-as években legtöbbjük tovább lépett. Ebben az időben az északi irodalmakban különösen fontos szerephez jutott az önéletrajzi elemekre épülő próza. Az olvasókhöz önéletrajzi regények jutottak el (...) Az írók megkísérelték nyomkövetni az emberi jellemek kialakulásának folyamatát. Nagy érdeklődést tanúsítottak a történelmi és földrajzi közegnek, a nemzeti hagyományoknak és a társadalmi körülményeknek, amelyek az egyéneken belül realizálódtak.”⁷⁰*

Az ötvenes évek elején a nyenyec irodalomnak új korszaka kezdődött, és ez az új korszak új világokat tárt fel: míg a nagy honvédő háborút megelőző időszakban az európai területeken élő nyenyeczek jobban be tudtak kapcsolódni a kulturális életbe, és a fejlődés is nagyobb léptekben haladt, mint keleten élő társaiknál, addig ez a különbség az 1950-es évek után teljes egészében megszűnt: a V. Ogruzko-féle kétkötetes bibliográfiában felsorolt negyvenegy nyenyec szerző közül kilenc Nyenyecföldön, tizennégy a Jamal-Nyenyec Nemzetiségi Körzetben, egy pedig a Tajmiron élt és alkotott. (A többi szerző esetében nincs adat a származás helyre vonatkozóan.)

2.4.1 I. G. Isztomin munkássága

A háború utáni nyenyec irodalom kiemelkedő alakjának, a festőként⁷¹ és íróként egyaránt ismert és elismert Ivan Grigorjevics Isztominnak⁷² a Jamal-Nyenyec Nemzetiségi Körzethez kapcsolódik a munkássága. *„Én magam egy-*

*idős vagyok az októberi forradalommal, és részese a tyumeni területen kibontakozott, és napjainkban egyre tovább fejlődő irodalmi életnek. Ugyanabban az esztendőben születtem, amikor Szovjet-Oroszország: 1917 februárjában, halász-vadász családban, a Jamal-Nyenyec Nemzetiségi Körzet jelenlegi suriskarszkiji járásának Muzsi nevű falujában.*⁷³ Hároméves korában gerincvelő-gyulladásra kapott, melynek következtében megbénult. *„Kínzott annak a tudata, hogy semmire sem vagyok alkalmas.”*⁷⁴ Nyolcéves volt, mikor megtanult mankón járni és kilenc, mikor megkezdte iskolai tanulmányait. A hétosztályos iskola befejezése után a Szalehardi Nemzetiségi Tanítóképzőbe került, ahol 1938-ban végzett kitűnő eredménnyel. Tizenkét éven át tanított Északon, majd 1958 végén Tyumenbe került, s az ottani kiadónál az északi irodalmakkal foglalkozó kiadványok szerkesztője lett. Egészen 1964-ig dolgozott itt, s ezalatt a hat év alatt számos északi író kötetének szerkesztésében vett részt: Leonyid Lapcuj, Ivan Juganpelik, Roman Rugin, Juvan Sesztalov, hogy csak a legnagyobbakat említsük. Jelentős szerepe volt abban, hogy 1961. március 21 – 29. között Leningrádban lezajlott az északi népek irodalmárainak első konferenciája. Élete utolsó két évtizedét kizárólag az írásnak szentelte, de megromlott egészségi állapota nem tette lehetővé, hogy életművét befejezhesse: hosszú szenvedés után 1988-ban halt meg, Zsivun című háromkötetesre tervezett regényciklusa torzóban maradt.

Mint az összes többi északi író, Isztomin is lírai alkotásokkal kezdte író pályáját. Első verse, az Oleny (Rénszarvas) 1936-ban jelent meg a Narjan Ngerm című újságban. Az igazi áttörést az ötvenes évek jelentették számára: ekkortól adott ki verses- és novellásköteteket, láttak napvilágot drámái és regényei. 1953-ban jelent meg Nas Szever című verseskötete orosz és nyenyec nyelven, ezt 1955-ben egy regényeket és elbeszéléseket tartalmazó gyűjtemény, az Utro Jamala követte. Innentől kezdődően töretlenül ívelt felfelé a pályája: 1953 és 2002 között összesen huszonzét kötete jelent meg.

Olyan területről származott, ahol békében éltek együtt évszázadok óta hantik, komik és nyenyecék. Saját bevallása szerint mindhárom nyelvet anyanyelvi szinten ismerte, legtöbb művét mégis nyenyecül írta. Muzsiban, ahol született, és ahol gyermekkorát telt, régóta éltek hantik és zürjének; a nyenyec kultúra hatása alá szalehardi tanulóévei alatt került. Műveinek zöme is ebben a soknyelvű és soknemzetiségű környezetben játszódik. Legtöbbjük arra keresi a választ, hogy hogyan tudnak beilleszkedni az 1917 utáni megváltozott életfor-

mába Szibéria finnugor és szamojéd népei, hogyan vészelték át a falvakba telepítést és a szövetkezetekbe kényszerítést.

Ivan Isztomin Zsivun című alkotása – cselekményét tekintve – jellegzetesen szovjet típusú regény, melyet azonban át-meg átszőnek a sajátos zürjén, hanti és nyenyec vonások. Az író színes tárházát adja e három népcsoport szokásainak, amelyek az évszázadok folyamán sajátosan keveredtek az orosz tradíciókkal. Megismerhetjük ezeknek a népeknek az esküvői és temetési szertartásait, a legfontosabb ünnepeit, a betekintést nyerünk a sátrak berendezésébe, és részletes leírást kapunk az egyes csoportok és korosztályok népviseletéről. A regény témája egy új páрма megalakítása. Az aprócska Ob menti falu, Muzsi nyugalmát különös esemény zavarja meg: négy család nekivág, hogy új életet kezdjen egy több, mint egy napi járóföldre lévő pármában, Votszja-Gortban. Búcsúztatásukra összegyűlik a falu apraja-nagyja: van, aki kételkedik sikerükben, van, aki nem, de mindenki szomorúan válik meg Varov-Gristől, Jelennyától, Szenyka-Germanyectől, Gaddja-Parasszjától, Gazsa-Eltől, Szerja-Marjától, Miska Karavansiktól és Csurka-Szandrától. A „kalandvagyók” tisztában vannak azzal, hogy még nekik, tapasztalt halászoknak is tartogat meglepetéseket az Ob: éjszaka örvénybe kerülnek, és Szenyka-Germanyec kis híján életét veszti. Megérkezésük sem zökkenőmentes: Votszja-Gortban félig kész, kemence és ablak nélküli házak várnak rájuk, és állataikat sem tudják hova elhelyezni. Az érkezést követően a cselekmény két szálon fut: egyrészt értesülünk a votszja-gortbeli eseményekről, de emellett hírt kapunk arról is, hogy hogyan zajlik tovább az élet Muzsiban. Votszja-Gortban hamar felülemelkednek a kezdeti nehézségeken: pár nap alatt befejezik a házakat, pajtát építenek az állatoknak, csúrt a takarmánynak és a tartósított halaknak. Az első halászat is sikeresnek bizonyul, mindenki egyetértésben és a jobb jövőbe vetett hit reményében dolgozik. Nem kétséges: megérte Muzsiból eljönni. De az már az elején is világos a pármalakók számára, hogy ez az artel nem tud annyit kitermelni, hogy mindenkinek elegendő enivaló jusson. Arról nem is beszélve, hogy még ideérkezésük előtt arról volt szó, hogy sóval, cukorral, teával, liszttel, dohánynyal és vodkával a hatalom látja el őket. Mivel jó ideig nem kapnak semmit, kénytelenek kapcsolatba lépni a vörös ellenes hanti nemzetséggel, Ma-Muuvemmel, akinek földjén a páрма létrejött. Ő nem is tétovázott: több láda mókuszprém fejében hajlandó volt kisegíteni a pármalakókat a bajból. Ezt követően a votszja-gortiak helyzete nehezzé, mondhatni reménytelenné válik: tél lévén csak vadászni tudnak, és az elejtett állatok prémjei a hantikat illetik. A

nehézségek miatt Muzsiba utaznak, hogy segítséget kérjenek. Itt megtudják, hogy az új gazdaságpolitika (NEP) értelmében minden kommunának ezentúl önellátónak kell lennie, még annyi segítséget sem várhatnak el a hatalomtól, mint eddig. A pármalakók helyzete válságosra fordul: a nélkülözések az embereket egymás ellen fordítják, és létüket az is veszélyezteti, hogy az első olvadás elmossa kis házaikat. Nincs más lehetőség számukra, mint az, hogy visszatérjenek Muzsiba. A votszja-gorti nélkülözések, az új kommuna létrehozásának nehézségeivel ellentétben a Muzsiban történt események a problémák egy másik aspektusát világítják meg. Itt voltaképpen arról van szó, hogy milyen akadályokba ütközik Kus-Jur, a hatalom által kiküldött káder, aki azt próbálja megértetni a lakosokkal, hogy miért kell hátat fordítani az eddigi életformának és hagyományoknak, hogy Lenin miért jobb, mint amilyen a cár volt, hogy miért kell kiközösíteni azokat a zürjén és hanti kereskedőket, akik a cári idők alatt a „nép nyúzásából” gazdagodtak meg. Kus-Jur helyzete nehéz, de fáradságos munkával célt ér: a falubeliek fellépnek a „fehér terror” képviselőivel szemben. A legnehezebb számára talán nem is az ideológia terjesztése, hanem az, hogy hogyan győzze le ellenfelének lányához, Egrunhoz fűződő vonzalmát. A regény utolsó fejezetében egyesül a két szál: a votszja-gortiak visszatérnek Muzsiba, hogy immáron szülőfalujukban hozzák létre az új kommunát.

Ivan Isztomin másik vizsgált műve, a Szilveszteri multság című novella a korszak egyik jellegzetes problémájával foglalkozik: hogy tud egy öreg nyenyec, aki egész életét a tundrán élte le, élete utolsó éveiben beilleszkedni a falusi életbe. Iriko apó idegenkedve figyeli a fiatalok szokásait és öltözködését, melyek semmiben sem térnek el az oroszokétól, de egy szilveszter éjszakai mulatozás feloldja benne a gátlásokat, és a többiekkel együtt ünnepeve *„a vacsora végén (...) azt kívánta, hogy minden évben így szilveszterezzenek.”*⁷⁵

2.5 A nyenyec irodalom harmadik korszaka: az 1960-as és az 1970-es évek

A generáció legidősebb tagja, Ivan Antonovics Juganpelik⁷⁶, 1925-ben született Halevozsban. A háború kitöréséig a nyenyecék megszokott életét élte: a Pomjaty Csapajeva nevű kolhozban halászott. 1943-ban került a frontra, és a Bresztov melletti csatában olyan súlyosan megsebesült, hogy amputálni

kellett az egyik lábát. Itt, a fronton kezdett el verseket írni. A háború után Szalehardban népművelő diplomát szerzett, ezt követően egy eldugott kis tundrai faluban, Tidojamaban néhány évig falusi klubot vezetett. 1953-ban a szalehardi körzeti lap munkatársa lett. Az 1960-as években vált igazán ismertté: az 1961-ben megjelent Szever pojos című antológiába bevették néhány versét. Ezek a költemények – a kor szellemének megfelelően – a megszokott dolgokról szóltak: mennyit szenvedtek a nyenyec a cárok alatt, és milyen jó dolguk van a forradalom óta. Az évek múlásával a költemények hangvétele megváltozott: Juganpelik egyre szívesebben merített a nyenyec folklórból, mely sajátos hangot kölcsönzött lírájának. Sajnos azonban őt is utol érte a tipikus északi sors: gyakran ivott, és az alkohol agresszívvá tette. Egyre nehezebben viselték el, és egyre kevesebb ember volt képes megmaradni mellette. A nyolcvanas évek elején egyszerűen nyoma veszett; sokan azt hitték, hogy meghalt. Lidia Gladkaja⁷⁷ volt az, aki rátalált: Juganpelik Jalutorovszkban élt az öregek otthonában. *„Amikor Gladkaja 1988 novemberében először utazott oda, borzalmas látvány fogadta: a költőt megfosztották a szobájától, és a folyosóra tették. Az egész házban elviselhetetlen poshadt hűgyszag áradt. De a kibírhatatlan körülmények ellenére Juganpelik még mindig alkotott.”*⁷⁸ Gladkaja a látogatás után mindent megtett azért, hogy a költő emberibb körülmények között élhessen, de valamennyi fáradozása hiábavaló volt. I. Juganpelik 1991-ben halt meg.

Vaszilij Nyikolajevics Ledkov⁷⁹ 1933-ban született a Bolsaja Zemlja-i tundrán. Sorsának alakulásában meghatározó szerepet játszott Ny. Tyerescsenko, aki Ledkov nagybátyjának, A. Pirerkának az özvegye volt. Az ő szorgalmazására végezte el tanulmányait a Herzen Pedagógiai Főiskolán, majd ezt követően a varangyeji internátusban tanított. Pedagógusként rádöbbsent arra, hogy a nyenyec gyerekek döntő többsége nem beszéli anyanyelvét. Ekkor kidolgozott egy programot, mely a nyenyec hagyományok feltámasztását tűzte ki célul. Ezt azonban a hatalom a társadalom számára veszélyesnek ítélte. *„Innentől kezdve Ledkov előtt bezárultak a kapuk. Enyhülést jelentett számára a részvétel az északi népek irodalmárainak első oroszországi konferenciáján Komarovban, ahova a fiatal író a saját felelősségére hívta meg Alekszandr Prokofjev és Mihail Dugyin.”*⁸⁰ A sikeres fogadtatáson felbuzdulva több művet is megjelentetett; és a Meszic Maloj Tyemnotü (1973) című regényének kiadása után az író jelölték a Szovjetunió egyik igen magas kitüntetésére, de az ellenlábasai nacionalizmussal vádolták meg Ledkovot, így a jelölést visszavon-

ták. A nyolcvanas években kezdett el intenzíven foglalkozni a folklórral és a nyenyec nép történetével. 2001-ben halt meg Arhangelszkben.

Vaszilij Ledkov A csum ('sátor') című novellája – Ivan Isztomin Szilveszteri multságához hasonlóan - arra a kérdésre keresi a választ, hogy hogy tud egy nyolcvan éves nyenyec beilleszkedni egy kisvárosi élet mindennapjaiba, és e felvetésre igencsak egyszerű választ ad: sehogy. Az öreg Ignat Vilka képtelen elviselni, hogy a ház tetején keresztül nem láthatja az eget, a ház ablakából nem látja a folyót. Egyedül a város melletti tisztáson érzi jól magát, ez emlékezteti legjobban korábbi életére. Állandó lelkiismeret-furdalás gyötri amiatt, hogy - unokája kérésére - elhagyta ősei nyughelyét, és a csumot négyszögletes házra cserélte. Egy nap szó nélkül elhagyja unokája, Ljuda lakását, és pár napra eltűnik. Kedvenc tisztásán találják rá, ahol felépített magának egy csumot, és abban rendezkedett be. A novella végén minden jóra fordul: a város építész, Kuprijanov vezetésével hat év alatt felépítenek egy huszonnégy emeletes szállodát, melynek csum formája van.

Szintén Ledkov-novella Az élet szánjai. Főhőse, Nyina látja el otthon a férfi feladatát, míg férje a fronton van. Egy nap levelet kap, hogy hiába várja haza, Mikul Pahanzeda eltűnt. Gyászát nem mutathatja ki otthon, mert nem szeretne férje édesanyjának és kisfiának fájdalmat okozni, inkább eltitkolja férje halálhírét, és szívét a tundrának önti ki. Vigaszt gyerekkori barátjánál, a szintén frontot megjárt Mitykánál keres és talál.

Ledkovval gyakorlatilag egy időben kezdte pályafutását a korszak másik meghatározó alakja, Leonyid Vasziljevics Lapcuj (1932 – 1982)⁸¹. Tragikus gyermekora volt. Apját, aki a nyenyec Varcsi ('tisztá') nevet viselte, a saját népéből származó Nüdik, akik a hatalom besúgóí lettek, irigységből kuláknak bélyegezték, és megfosztották réncsordájától. A családfő ezt követően béresként dolgozott. *„De a Nüdik most sem nyughattak: Varcsit a hatalom rágalma-zása ürügyén több társával börtönbe záratták”⁸²*, és mikor a társaival szökni próbált, lelőtték. *„A családban egyszerre négy gyerek lett félárva. Közülük Leonyid Lapcuj volt a legidősebb, aki akkor töltötte be a negyedik életévét. De nem véletlenül kapta születésekor a Veszako nevet, ami annyit jelent, hogy 'bölcs öregember'. Az egész nagy honvédő háborút a tundrán vészelte át, réncsordákat őrzött, halászott. Neki kellett gondoskodnia anyjáról, saját magáról és három kisebb testvéréről.”⁸³* Az ötvenes évek elején Lapcujnak lehetősége nyílt a tanulásra, és ez által egyre magasabb politikai tisztségeket töltött be. Bár már ekkor foglalkozott az irodalommal, íróként az 1961-es év jelentet-

te számára a fordulópontot: részt vett a komarovoi konferencián. Ezen a találkozón jelen volt Natalja Grugyinyina is, aki Lapcuj verseinek fordítója lett. *„Azal vonta magára Grugyinyina figyelmét, hogy ő a többi költőtől eltérően nem szavalta, hanem énekelte a verseit. De mit jelentettek ezek az énekek egy orosz hallgató számára? A fordítás után a hagyományos nyenyec dallamban és ritmusban írt alkotásokat Grugyinyina pontatlannak találta. (...) És akkor Grugyinyina elhatározta, hogy saját ösztöneire és hallására hagyatkozva meg fogja keresni a legmegfelelőbb versmértéket. A fordítás során kiderült, hogy Lapcuj versei egyáltalán nem egyszerűek: tele vannak festőien szép, kibontott metaforákkal. Grugyinyina ezeket lehetőség szerint teljes egészében meg akarta őrizni. Ez volt a kulcs a fordításhoz. Minden vershez olyan ütemet választott, amelyekbe belefértek Lapcuj metaforái, és azután erre az ütemre fordította le a teljes műalkotást.”⁸⁴* Az író Grugyinyina hatására kezdett el a folklórral foglalkozni. A fordító már több ízben is javasolta Lapcujnak, hogy a kor szokásos témái helyett – olaj- és gázmunkások dicsőítése, Jamal felvirágzása a szovjet időkben – inkább a népköltészetből kellene merítenie. Lapcuj kezdetben erről hallani sem akart. *„Ez okozta a kettőjük közti konfliktust. Grugyinyina azt mondta, hogy amíg Lapcuj nem kezd el népköltészeti anyagot gyűjteni, addig nem fogja műveit fordítani, mert nem lesz az ő agitációs eszköze.”⁸⁵* A pálfordulás a hetvenes évek elején következett be: Lapcuj a jamali gyűjtőútja során hatalmas és felbecsülhetetlen értékű folklóranyagra tett szert: állatokról szóló népmeséket, Jamal bálványairól szóló legendákat, nyenyec epikus énekeket jegyzett le. Pályája hátralevő részében művei ezekből a forrásokból táplálkoztak. A nyenyec epikus énekek alapján poémát írt Tjorról (megjelent 1984-ben), az orosz mondai hősről, aki megtisztította a tundrát az idegenektől. Szintén a nyenyec néphagyományokból merítve formázta meg másik nagy poémájában Vauli Nyenyang alakját. Emellett prózaíróként is számon tartják: 1963-ban Kameny sz nadpisi címmel megjelent novellagyűjteményéhez I. Isztomin írt előszót, és 1968-ban V. Ledkovval közös kötetben (Metyeli lozsatszja u nog) látott napvilágot néhány elbeszélése.

Ebben a kötetben találjuk a Szevtya, A hó susogása, Túl a látóhatáron és a Dohányszelence című novellákat. A felsorolt művek közül az első kettő a tizenhárom éves Szevtya sorsát mutatja be. Az első elbeszélés arról szól, hogy a kis halásznak apja halála után egyedül kell eltartania beteg édesanyját és kisebb testvéreit. Egy halászbrigádnál dolgozik; az a feladata, hogy az aznap kifogott halat árusítsa. A mű az ő megpróbáltatásait és kiszolgáltatottságát mu-

tatja be. A hó susogása Szevtya iskolában eltöltött első pár hónapját illusztrálja. Sok nyenyec novellához hasonlóan Lapcuj elbeszélése is a beilleszkedés nehézségeiről szól, arról, hogy egy, az otthonától elszakadt kisfiú hogyan birkózik meg az idegen ízekkel, szagokkal, szokásokkal és életvitellel. És a többi nyenyec novellához hasonlóan ezúttal is azt a választ kapjuk, hogy a tundrai ember számára szinte képtelenség beilleszkedni a falusi élet mindennapjaiba. Szevtya az őt ért sérelmek miatt felcsatolja sílécét, és visszaindul szülőföldjére, de útközben találkozik a szálláshelyükről származó Szevtya Szalinderrel, aki visszaviszi őt az iskolába, ahol a kisfiú kap egy újabb esélyt az újrakezdésre. A Túl a látóhatáron című novella főhőse az öreg Szueroma, aki a társai szerint tisztességtelen vadász volt, mert „*más csapdáiból szerezte az állatokat. De nehéz volt Szueromát ezen a gonosz tetten érni - a tundra végeláthatatlanul terült el, és kevés volt benne az ember...*”⁸⁶ Egyszer járvány ütötte fel a fejét a tundrán, és hófehér ruhás emberek „*járták a csumokat, és tolmácson keresztül tudatták: gyógyszert kell szedni, hogy ne betegedjenek meg az emberek. Szueroma megértette: a fehérruhás emberek az ő ellenségei. Azért jöttek, hogy elvegyenek belőle egy darabkát, amivel ellátta magát öreg korára. Éjszaka azokkal, akik egy véleményen voltak vele, behatolt azokba a sátrakba, ahol az oroszok az orvosságokat tartották az üvegcsövecskékben, a folyékony orvosságot, amely megvédte őket fekete betegségtől. Ócskavassal meggyilkolta az őrt, és szétverte, majd szétaposta az összes dobozt az orvosságos üvegcsékkel.*”⁸⁷ Ezt követően Szueroma a tajga mélyére vándorolt, és családjával mindenkitől elzárva élt. Csak évtizedek múlva talál rá Teszda, aki azt a megbízást kapja, hogy írja össze a tajgán szétszórtnan élő családokat. Szueroma fia viszont attól fél, hogy elviszi egyetlen fiát, öreg korának egyetlen támaszát, Pircjakot az internátusba, és fejszével támad Teszdára. Pircjako viszont, akit elbűvöltek a népszámláló beszámolóiban a falusi életről, Teszda távozása után egyedül útnak indul, hogy megnézze, mi van a látóhatáron túl, ott, ahol elképzelései szerint „*titokzatos emberek és a boldog gyerekek*”⁸⁸ élnek. A negyedik novella főhőse, Uli, a gazdag réntartó fiával, a semmirekellő Uncsemával kerül konfliktusba egy rén megölése miatt. Uncsema bosszút forral, és felgyújtja a tanácsházát úgy, hogy Uli dohányszelencéjét a tett helyszínén hagyja. A mű végére azonban kiderül az igazság, és Uncsema megbűnhődik cselekedetéért.

A korszak kiemelkedő személyisége volt Ljubov Prokopjevna Nyenyang (Komarova) (1931 – 1996)⁸⁹. Pályafutásával egy új helyszín jelent meg a nyenyec irodalomban: a tajmiri tundra. A harmincas években az ő családja

sem tudott megmenekülni a megtorló intézkedések elől: apja és fiatalon meghalt nagybátyja is sámán volt. De „*az apja, mikor a harmincas években szinte az összes sámánt Dudinkába vitték, és agyonlőtték, kifogást talált. Azt mondta a csekistáknak: tudjátok, a bátyám sámánkodott, és én tőle csak a dalokat tanultam meg, és sok rituálét kifogástalanul elvégeztem. Elengedték azzal a feltétellel, hogy nem tesz többet ilyet*”⁹⁰. A szovjet hatalom megérkezése más szempontból is megváltoztatta a család életét: Ljubov Nyenyang apjának, Prokopijnak – nyenyec szokás szerint – két felesége volt. Az új hatalom ezt megtiltotta, s Prokopijt választás elé állították. „*Hosszú gondolkodás után az idősebbik feleségét tartotta magánál, akitől már négy gyermeke volt. A fiatalabbikat két hónapos lányukkal – ő volt Ljubov Nyenyang – a szomszéd faluba költöztette, és segített neki férjet találni elhunyt húga urának személyében. Soha nem feledkezett meg róluk, pénzt és élelmiszert adott nekik, és mikor lánya felnőtt, megkapta apjától a kötelező rénszarvas-ajándékot.*”⁹¹ Ljubov Nyenyangot az anyja nevelte, aki fontosnak tartotta lánya taníttatását. Nyenyang az igarszki tanítóképzőben és a Herzen Intézetben végezte tanulmányait. A leningrádi nedves éghajlat azonban megviselte a szervezetét: tuberkulózist állapítottak meg nála az orvosok, így vissza kellett térnie a szülőföldjére. Munkássága rendkívül sokrétű: „*Dolgozott újságnál, rádiónál, a helyi pártszervezetnél, tudott nevetni és egy perc múlva méltatlankodni. Ilyenkor a kollégái igyekeztek kerülni őt. A Szovjetszkij Tajmir szerkesztőségénél mind a mai napig az a hír járja, hogy dührohámában Nyenyang a tintatartóval dobálózott.*”⁹² Íróként szenvedélyesen érdeklődött a folklór iránt: feldolgozta a nganaszanok, az enyecék és a tajmiri nyenyecék eposzait, és kétszáznyolcvan találós kérdést sikerült lejegyeznie. 1984-ben látott napvilágot *Sto, otcsego, pocsemu* címmel egy nyenyec meséket és legendákat tartalmazó kötete, 1993-ban *Hja – otec Zemli* címmel a Tajmir népeinek meséit adta közre, 1994-ben és 1996-ban jelent meg kétkötetes munkája a *Folklor tajmirszkih nyencev*, mely meséket és epikus énekeket tartalmazott. Ezeken kívül írt még verseket, poémákat (pl. *Raduga*, 1989), elbeszéléseket és regényeket (pl. *Ja csitaju szledü*, 1980).

Igaz tajmiri történet című novellájának főhőse Nele, akit férje halála után lányával, Szattával a gazdag rokon, Csing Japtune vesz magához. A réntartó azonban béresként tartja őket. Egyetlen lehetőség van számukra a felemelkedéshez: Szatta férjhez adása. A lánynak akad is kérője Jadej Haszava személyében, de a lánykérést követően Csung - vodkáért cserébe - a lányt egy

orosz kereskedőnek, Paramonnak adja, aki magával viszi. Nele másnap kijózanodik, és miután rájön, hogy valójában mi is történt, a szégyentől, a megaláztatástól és a fájdalomtól esztét veszti. Fájdalmán az idő, sorsán pedig az új rendszer segít: elhagyja Csinget, és a faluba megy lakni, ahol a helyi artel tagja lesz.

A hatvanas években fellépett írónemzedékből még feltétlenül meg kell említeni néhány nevet. Alekszandr Fjodorovics Kanyukov⁹³ 1932-ben született az Urál nyugati oldalán. Anyja korai halála után apja nevelte, aki azt szeretne volna, ha a fia az ő nyomdokaiba lép, és réntartó lesz. Barátja, A. P. Anaskin javaslatára azonban Narjan-Marba küldte fiát tanulni, majd a tanítóképző elvégzése után Kanyukov a leningrádi Herzen Intézet diákja lett. De Ljubov Nyenyanghoz hasonlóan ő sem bírta a nedves éghajlatot, és három év után visszatért a szülőföldjére, ahol először népművelőként dolgozott, majd tagja lett a Narjan Vinder szerkesztőségének. Művei a hatvanas években jelentek meg: a *Moj jaszovej* (1964) és a *Njudjako – szün Valeja* (1966) című kötetek sikerének köszönhetően 1968-ban tagja lett a Szovjet Írószövetségnek. Pályája csúcán, negyvenéves korában, tisztázatlan körülmények között halt meg. Alekszandr Sztyepanovics Kotkin⁹⁴, akinek az elbeszélései a hatvanas évek elején láttak napvilágot orosz nyelven, 1926-ban született. Az alapfokú tanulmányok befejezése után könyvelőként dolgozott. Részt vett a nagy honvédő háborúban: 1943 és 1945 között a légierőknél szolgált. Műalkotásai sikerének köszönhetően (*Krasznaja lasztocska*, 1974; *Zapovednoje ozero*, 1977) 1978-ban a Szovjet Írószövetség tagjai közé választották. A jelenleg Arhangelszkben élő író legutolsó regénye 1990-ben jelent meg *Pecsorszkaja isztorija* címmel.⁹⁵ Az 1937-ben született Borisz Okotetto⁹⁶ számára is az 1961-es év hozta meg a sikert: J. Kucsinszki fordításában a *Szever pojot* című kötetben megjelent egy költeménye: *V skole vzroszlüh*. Sajnos a költő, aki a szalehardi tanítóképző elvégzése után éveken át tanított Novüj Portban, a hetvenes években teljesen felhagyott az írással: a költészetet az alkoholra cserélte. 1991-ben bekövetkezett haláláig halászként dolgozott. Alekszandr Iljics Picskov (1934 –)⁹⁷ szintén az 1961-es kongresszus egyik felfedezettje: a *Szever pojotba* hét versét vették fel. A nyenyec írók közül ő volt az egyik első, aki kizárólag orosz nyelven írta műveit. *„Természetesen voltak gonosz nyelvek, akik megjegyezték: Picskov azért ír oroszul, mert nem tud nyenyecül.”*⁹⁸ Ez ilyenformán nem igaz. Réntartó családból származik, gyermekkorát a kanyini tundrán töltötte, ahol a nyenyec és a komi nyelv ismerete nélkül lehetetlenség megmaradni. *„Később a nyenyec*

nyelvet tanulta Narjan-Marban a tanítóképző főiskolán is. Ezen kívül posztgraduális tanulmányokat folytatott a leningrádi Herzen Intézetben, ahol a népi tállós kérdések gyűjtésének módszertanát vizsgálta.⁹⁹ A vádaskodások miatt még a nevét is megváltoztatta: nyenyec családnevét (Vengan = 'kutyaszán') a Picskovra cserélte. Több verseskötete is jelent meg oroszul (Peszny tundrü, 1963; Tropü olenyi, 1969; Rodnüje napevü, 1984); 1967-ben felvették a Szovjet Írószövetségbe. 2000-ben munkássága elismeréseként Rubcov-díjat kapott.¹⁰⁰ Mikor Gennagyij Alekszejevics Pujko¹⁰¹ első kötete Malenkij pomosnyik címmel 1966-ban napvilágot látott, a kritikusok a Jamal egyik legígéretesebb költőegéniségének tartották. Sok társához hasonlóan az irodalmon kívül festéssel is foglalkozik. Az 1935-ben született író rendkívüli műveltséggel rendelkezik: egyrészt kitűnően ismeri a nyenyec folklórt (gyermekkorában családjával a nüdinszki tundrán vándorolt), másrészt pedig elvégezte a szalehardi tanítóképző főiskolát és a leningrádi Herzen Intézetet is. Sajnos azonban Pujko nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: mindezidáig 1966-os kötetén kívül egyetlen könyvet sem jelentetett meg. *„Az utóbbi időben Pujko Jar-Szaleban lakik, sokat fest, és ha lehet hinni az egyik szalehardi költőtársnak, befejezett egy háromrészes regényt, mely a saját nemzedékéről szól.”*¹⁰² De erről egyelőre semmi biztosat nem lehet tudni. 1961-ben az északi népek irodalmárainak első kongresszusára a szervezők meghívták Valerij Antonovics Pírerka¹⁰³ mint Anton Pírerka fiát és kezdő újságírót. A konferencia végén az egyik elbeszélését – Jevane – felvették az Ot Moszkvü do tajgi odna nocsevka című kötetbe. *„Valerij Pírerka az apja iránti rajongás légkörében nőtt fel. (...) Ez természetesen jelentős szerepet játszott sorsának alakulásában. Miután Leningrádban befejezte a középiskolát, úgy döntött, hogy neki egész egyszerűen kötelessége visszatérni apja szülőföldjére, és a nyelv tanulmányozásával, a nyenyec anyagi és szellemi kultúrával foglalkoznia.”*¹⁰⁴ Narjan-Marban közreműködött a helyi rádió kiépítésében, 1960-ban írt egy könyvet az apjáról Cselovek iz roda Pírerka címmel, és első feleségével, J. Szoboljevával „Haer” néven létrehozott fiatalok számára egy táncegyüttest.¹⁰⁵ Huzamosabb ideig azonban nem tudta megvetni a lábát Nyenyecföldön, ugyanis nem tudott nyenyecül. Könyvének kéziratát is Jelena Szuszoj fordította le apja nyelvére. 1971-ben Valerij Pírerka visszatért Leningrádba, és ott is halt meg 1987-ben. Életkora alapján ehhez a nemzedékhez tartozik Jelena Grigorjevna Szuszoj¹⁰⁶ is, bár ő elsősorban pedagógiai munkáival írta be nevét a nyenyec irodalom történetébe és azzal, hogy L. Lapcuj feleségéeként segített kiadni a költő műveit. Habár Szuszoj elvégezte a

szalehardi tanítóképző főiskolát, majd a Herzen Intézetben is szerzett diplomát, szülőföldjére visszatérve oroszra kellett tanítania, mert *„a nyenyec nyelvre a hatvanas években úgy tűnt, senkinek sincs szüksége.”*¹⁰⁷ Jelena Szuszojra és a nyenyec nyelvet tanítókra a hetvenes évek elejétől kezdődően hatalmas feladat hárult: a hatalom engedélyezte, hogy Északon, az elemi iskolák első osztályai-ban taníthatják a nemzeti nyelvet. Mindenekelőtt új tankönyvekre volt szükség, és ezek megírása egyáltalán nem bizonyult könnyű feladatnak: a művelődéspolitikai képviselői előírták, hogy minden tankönyvnek tartalmaznia kell a forradalomról, a pártról és persze Leninről szóló olvasmányokat. Természetesen ettől a hetvenes években sem lehetett eltérni. *„De emellett a könyveket megtöltötték helyi, északi tartalommal: Jamal történetéről, a nyenyec hagyományokról, a nyenyec nép meséiről szóltak ezek a szövegek.”*¹⁰⁸ Szuszoj több tankönyv összeállításában is részt vett, és tapasztalatait papírra is vetette: így készült el 1982-ben doktori disszertációja, melynek címe: *„Az olvasás tanításának módszertana a nyenyec iskolák első osztályaiban”*. *„Szuszoj a pedagógiai tudományok kandidátusa lett, és elsőként a jamali nomád népek tagjai közül tudományos fokozatot kapott.”*¹⁰⁹ Pedagógiai művein kívül irodalomtörténeti jelentőségű férjéről, L. Lapcujról írt visszaemlékezése.

És ezzel át is léptünk a hetvenes évekbe. A hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején új név jelent meg a nyenyec irodalomban: Prokopij Andrejevics Javtüsüj (1933 –)¹¹⁰. A Bolsaja Zemlja-i Nyelmin-Noszban született író *„peches alaknak”* nevezte V. Ledkov. Való igaz, hogy bár első költeményeit még 1956-ban írta, az olvasóközönség csak jóval később ismerhette meg a nevét, mert verseit csak 1967-ben kezdték el oroszra fordítani. De nem ez volt a költő egyetlen szívfájdalma: első verseskötetét (V belo j panyice zemlja, 1973) az a Ny. Zsuravljev fordította le oroszra, aki Anna Ahmatova költeményeit a saját neve alatt jelentette meg. Érthető, hogy ez nem terelte pozitív irányba Javtüsüj megítélését. Ezt követően Javtüsüj minden energiáját az új tankönyvek elkészítésére fordította. Ezek az évek fordulópontot jelentettek a pályáján: egyre inkább a próza kezdte érdekelni. Témaért nem kellett messze mennie, elég volt gyermekkorának emlékeit megírnia. Így készült el a Rozsgyennüje v nartah című regénye (megjelent 1983-ban). Sajnos Javtüsüjnek ezúttal sem volt szerencséje: a fordítást A. Sihov végezte el, aki *„nem egyszerűen túl szabadon vette a szó szerinti fordítást, hanem átírta őt Ajtmatov név alatt. És már nem Sihovot, hanem Javtüsüjt vádolták plágiummal.”*¹¹¹ Ezután Javtüsüjnek hosszú időre elment a kedve az írástól. Szeren-

csére az utolsó néhány év sikerei visszaadták önbizalmát, és időről-időre új művekkel jelentkeznek (pl.: Szotvorenjye mira, 1992; Vzojgyot rosztok dusi, 1996).

A végeláthatatlan rénszarvasösvény című művének főhőse a szülőföldjére visszatért Andrej Filippovics Njaruj, akit a tundrán csak Tui Ondrenak hívtak, „ami azt jelenti: Ondre a Tui nemzetségéből”¹¹². A fiatal tanítóra rengeteg feladat vár, a tanításon kívül be kell segítenie a helyi kolhoz munkájába, meg kell győznie az öreg réntartókat, hogy a tundra helyett a faluban éljenek, és emellett saját boldogságát is itt szeretné megtalálni, Arisztarh apó lányának, Szavane az oldalán. A múlt azonban közbeszól: Szavane nem lehet az övé, mert még gyermekkorában odaígérték a gazdag réntartó fiának, Lehe Piszjakonak, és Lehe apja menyasszonyváltásaként harminc rénszarvast adott Arisztarhnak. De Ondre nem csupán a boldogságot igyekszik megtalálni, hanem a múltját is szeretné tisztázni: apjáról és anyjáról nem tud semmit. Ahogy a történet halad előre, úgy tűnnek el a fehér foltok. Arisztarh ismerteti meg a múltjával: „Arra nem emlékszem, hogy mikor és melyik évben, de arra igen, hogy ott élt Tepasz Tui. A csumjában skorbutban meghalt a felesége – mondta halkan. – Mikor beléptem a sátorba, a fia az anyja holttestén feküdt, és szoptott. Ez te voltál, Ondre. Azt mondtad: „Itt van az anyukám. Alszik.” El akartalak vinni a szálláshelyemre, de estére megérkeztek a bátyáid.”¹¹³ Az a kérdés, hogy mi lett az apjával, Tepasz Tuival, megválaszolatlanul marad. Javtüsüzj csak sejtetni engedi, hogy esetleg Lehe Piszjako apjának lehet köze a halálához, biztosan azonban nem tudunk meg. Ondre feladata rövid időn belül csak a falu életének megszervezésére irányul: feladja tanítói állását, és tanácselnök lesz. Arisztarhkal karöltve felveszi a harcot a tundrán dolgozó olajmunkásokkal és geológusokkal, és végül megtalálja saját boldogságát is Szavane oldalán.

Bár nemzetiségét tekintve Georgij Pavlovics Vokujev (1925 -) komi, de ősei között nyenyeczek is találhatók, így érdemes néhány szót szólni róla is. Tanulmányait Narjan-Marban végezte a pedagógiai főiskolán, részt vett a nagy honvédő háborúban, majd az ötvenes években a Narjan Vinder munkatársa lett. Irodalmi munkásságát orosz nyelven írt színdarabjai alkotják: 1979-ben A. Baranovszkijjal közösen Grigorij Hatanzejszkijnek állított emléket a Geroi ne umirajut című drámájában. Másik jelentős darabját - Hotja Lenin i ne bül na Szevere – a Narjan-Mar-i színház tűzte műsorára.¹¹⁴

2.6 A nyenyec irodalom negyedik korszaka: az 1980-as évek

Anna Pavlovna Nyerkagi¹¹⁵ művészetével új korszak kezdődik a nyenyec irodalomban. Az 1952-ben született író nő földrajzot tanult a tyumeni főiskolán, de betegsége miatt (tuberkolózist kapott) be kellett fejeznie tanulmányait. Ez alatt kezdett el írással foglalkozni. *„A kórházban töltött hetek alatt írtam a családomról egy verset, melyet eljuttattam egy tyumeni íróhoz, Konsztantin Jakovlevics Lagunovhoz. Ő, miután elolvasta, azt mondta, hogy ez nem vers, de biztatott, hogy folytassam az írást. Ekkor kezdtem el írni első kisregényemet, az Anikot.”*¹¹⁶ Az 1977-ben megjelent Aniko iz roda Nogo című regényével a legnagyobb északi írók soraiba emelkedett, felvették a Szovjet Írószövetségbe. A regény középpontjában a húszéves Aniko áll, akit hatévesen internátusba vittek, és elszakították a családjától. Sok-sok év múlva levelet kap az apjától, melyben tudatják vele, hogy édesanyja és kishúga egy farkastámadás áldozata lett. Aniko azonnal visszatér apjához azzal a céllal, hogy magával viszi a városba. Az első találkozás azonban minden várakozását felülmúlja: az öreg az ő városi szemével nézve piszkos, ápolatlan, büdös, a lány szabályosan undorodik tőle. Bár az otthon eltöltött napok változtatnak véleményén, mégsem tudja rávenni magát, hogy az apjánál maradjon. Arra azonban ígéretet tesz, hogy visszatér hozzá. A kedvező fogadtatás hatására Nyerkagi 1979-ben megírta az Ilirt egy nyomorék kisfiúról, de ez a mű nem keltett komolyabb visszhangot a kritikusok és az olvasók körében. Az író nő rájött arra, hogy olyan témát kell feldolgoznia, amihez eddig még senki nem nyúlt. *„Egy éjjeli órán leszaladtam az utcára, és felhívtam Lagunovot. Őszintén bevallottam neki, hogy mint író nő, «meghaltam». Erre Konsztantin Jakovlevics azt mondta, hogy nem vagyok elég becsvágyó. Haza kéne mennem a tundrára, nekem nem lenne szabad Tyumenben élnem. Kategorikusan kijelentette, hogy menjek vissza Északra. Azt tanácsolta, hogy tegyem félre egy kicsit azt a könyvet, amin éppen dolgoztam, és kezdjek el egy másik témával foglalkozni. Ebben az időszakban nagyon érdekelt a kőolaj és a tundra problémája. Valahol a tudat alatt már fel is építettem a könyv vázát. Lagunov segítségével bekerültem a jamali szovhozba, ahol munkámért fizetést kaptam. De lélekben továbbra is Tyumenben éltem, a jamali tartózkodás csak egyfajta tanulmányút volt számomra. Két évet töltöttem fizikai munkával, és ezalatt az idő alatt egyetlen sort sem írtam.”*¹¹⁷ Édesanyja halála után hazatért a bajdaracki tundrára. A városi élethez szokott fiatal nő számára a tundrai élet sivárnak tűnt. *„1979 telén egész végig apámmal vol-*

tam. Ekkor értettem meg, hogy a tundrán élők mennyire emberként képesek gondolkodni. Rájöttem arra, hogy nekem végleg vissza kell térnem a bajdaracki tundrára, nekem itt vannak a gyökereim, én igazi tundrai író vagyok, itt mindig találok témát. Írói énem mellett itt leltem meg a családi boldogságot is. Én, aki sokáig éltem a városban, rendkívül nehéznek találtam a tundrai emberek életét: hozzá kellett szoknom a házimunkához. Ezért is volt furcsa számomra, hogy Lagunov hívása után miért térek vissza olyan nehezen a városba. Akkor még nem értettem, hogy tulajdonképpen két világhoz tartozom, egyszerre két világ ellen kell hadakoznom. Az egyiket Tyumen és Lagunov, a másikat Laborovo és a férjem, a rokonaim testesítették meg. Lagunov, aki a javamat akarta, a körzeti kultúrházba küldött dolgozni, ahol nyenyecként és népművelőként rengeteg volt a munkám. Házasságunk első éveiben az anyósomék csumjában éltünk. Nekem mint menynek komoly kötelezettségeim voltak: mindenkinél korábban kellett kelnem, be kellett gyújtanom a kemencét, fel kellett darabolnom a tűzifát, fel kellett forralnom a vizet, míg a többiek aludtak. A férjem egy átlagos nyenyec férfi életét élte: vadászott és rénszarvasokkal foglalkozott.¹¹⁸ Nyerkagi tettének megítélése az irodalmi életben meglehetősen vegyes volt. „Kollégái (...) azt hitték, hogy nem telik el egy év, és az író visszátér kezeiben tartva az eredeti anyagot új könyve számára, mely a tundralakók jelenlegi életéről szólna. De már majdnem tíz év is eltelt, és Nyerkagi még mindig nem döntött úgy, hogy visszátér Tyumenbe. Most már teljesen világos, hogy választása nem játék volt, hanem egy nagyon komoly döntés. Az író nem pusztán megismerni akarta gyökereit, hanem megtalálni az elfogadható megoldást a jelen és a tradíciók harmonikus összekapcsolására.”¹¹⁹

Ekkor került Nyerkagi igazán szoros kapcsolatba a nyenyec folklórral. Kezdetben lejegyezte a hallott meséket és dalokat, és ezek kiadásával is megpróbálkozott, de kísérletei nem hoztak sikert. „Rájött, hogy az ő feladata nem az, hogy meséket gyűjtsön, hanem az, hogy papírra vesse a nyenyec szokásait, megőrizve őket ezzel az utókor számára. Úgy gondolta, ha nem változik a nyenyec életmódja, akkor sohasem fog eltűnni a jarabc. De ha a nyenyec rénszarvasok nélkül maradnak, ha felhagynak a nomád életmóddal, nyelvük és meseviláguk aligha marad fenn. Ezek után teljesen érthető, hogy Nyerkagi ellenérzéssel fogadta a bajdaracki tundrát átszelő vasútvonal építésének híreit. Szerinte ez a nyenyec lassú, de biztos halálát jelenti. Akkor, ha lesz gázvezeték, de nem lesz legelő a rénszarvasoknak, elpusztul a kisszámú nyenyec népcsoport. Hogy ez ne történhessen meg, 1989 áprilisában megszervezte a

*Jamalon az első őrcsapatot. Néhány nyenyec család százhuszonnyolc kilométer hosszúságban összetörte a vasutat, odaterelte a rénszarvasokat és lezárta az utat.*¹²⁰ Ezt az eseményt örökítette meg a Fehér rénszarvasuzmó című regényében. *„A helyi rádió részleteket közölt a műből, és a reakciók minden elképzelést felülmúltak. Voltak, akik elragadtatásuknak adtak hangot, voltak, akik felháborodtak. A neves nyenyec író, Valerij Nyerkagi, örömtáncot járt mankóival a rádió előtt. Ezzel szemben a helyi elit felháborodva hívta az SZKP körzeti szervezetét, hogy fogja vissza az írónőt. A körzeti elsőtitkár értesítette is feljebbvalóit, de ők közölték, hogy Anna Nyerkagi számára nem tudnak elképzelni eldugottabb helyet a bajdaracki tundránál.*¹²¹ Utolsó nagyobb munkája, a Hallgató című gyűjteményes kötet, 1996-ban jelent meg Tyumenben.

Anna Nyerkagival körülbelül egyidőben jelent meg a nyenyec irodalomban a korszak másik jelentős képviselője, Jurij Külevics Vella (Ajvaszeda)¹²². A rénszarvastenyésztő, iskola- és múzeumalapító és környezetvédő költő-író 1948-ban született a Vella nemzetségből, melynek tagjai – hogy a polgárháború ínséges éveit életben maradjanak – a Pur menti területekről az Agán folyó mellé költöztek, és elszegődtek béresnek a gazdag réntartó Ajvaszedához. *„Tíz év múlva az új rendszer elérte az Agánt. (...) Hogy megmeneküljön a kulákosítástól, Ajvaszeda azt mondta, hogy az összes jövevény az ő rokona. Így lettek a költő ősei Ajvaszedák.*¹²³ Vellával Nyengi nagymama szeretettette meg az irodalmat. *„Senki nem ismerte jobban az erdei nyenyec legendáit. A nagymamát elkészerítette, hogy sem az unokája, sem pedig annak kortársai nem ismerik a régi történeteket. (...) Ezért a nagymamának kell továbbadni népének hagyományait és a régi énekeket.*¹²⁴ Vella helyzetét nehezítette az a tény, hogy az erdei nyenyec jelentős része – különösen a fiatal generáció – nem ismeri az anyanyelvét. Ezért népéért felelős értelmiségiként azt a célt tűzte ki maga elé, hogy változtat ezen a helyzeten: műveit sok-sok éven keresztül két nyelven írta, bár ezeket csak oroszul adták ki. *„Az író szeme előtt kettős cél lebegett. Mindenek előtt megteremteni saját stílusát. Két teljesen különböző jelenséget akart egyesíteni: az idősek nemzeti daltípusait és eltorzított orosz és nyenyec szavakkal a fiatalok szókincsét. (...) Hitte, hogy előbb-utóbb megkezdődik a megújulás folyamata, de attól félt, hogy ekkorra az ő népe nem lesz a nyenyec folklór hordozója.*¹²⁵ A nyolcvanas években új ellenség jelent meg a láthatáron: az olaj. Vella tisztában volt azzal, hogy a kitermelés megindítása nemhogy nem segíti az általa olyannyira óhajtott megújulást, de tönkre teszi azt a maradék értéket is, amit az erdei nyenyec még meg tudtak őrizni a ha-

gyományaikban. Nem véletlen, hogy Vella elsők között szervezte meg Északon 1989-ben a nyenyec vadászok őrcsapatát.

Műveivel az a célja, hogy világgá kürtölje félelmét és a nép sorsáért érzett aggodást. *„Az író minden egyes kötete «belenövésessel» kezdődik (...) Vella arra törekszik, hogy az olvasó a kezdetektől szinte belenőjön népe életébe. (...) Ez minden – emóció, a puszta tények, szörnyű idézetek az újságokból, a barbárok dühös leleplezése. És csak ezt követően engedi át a helyét a publicisztika a lírának.”*¹²⁶ Első versei a hetvenes-nyolcvanas években jelentek meg a szurguti lapban, a K pobede kommunizmban, a körzeti folyóiratban, a Leninszkoje znamjában, de később találkozhatunk a nevével a Krasznüj Szever, a Szevernüj dom és a Leninszkaja pravda hasábjain is.

Ez idáig három önálló kötete jelent meg: 1991-ben a Vesztyi iz sztojbisa, 1996-ban a Belüje kriki¹²⁷ és 2001-ben oroszul és franciául a Triptichon.

Az Üzenetek szálláshelyemről című munkáját Buda Ferenc fordította magyarra, és bevezetőként a következőket írta: *„Itt következő műve nem esszé, nem kollázs, még csak nem is elbeszélés vagy poéma, hanem a történelmi-filozófiai publicisztika, a bölcsődal, a mese, a monda s a személyes líra szerves füzére, s mint ilyen – a gyermekien tiszta, naiv, sebezhető, ám ugyanakkor időtlenül bölcs népi lelkiület hűségese szoborlenyomata.”*¹²⁸ Címének megfelelően elsősorban a szálláshelyről származó üzeneteket tolmácsolja az olvasónak őseiről, népének mindennapi életéről, de emellett elkalauzol minket távolabbi tájakra, például Leningrádba is.

A Belüje kriki című kötet 2004-ben magyarul is napvilágot látott Fehér kiáltások címmel. A kötet műfaja meghatározhatatlan, hiszen egyaránt tartalmaz verseket, rövidebb prózai írásokat, találós kérdéseket. De a művek témája megegyezik: valamennyi a szülőföldről, élethelyzetekről és a külföldi (többek között magyar) utazások során szerzett benyomásokról szól.

Kétségtelen, hogy az 1970-es évek végén jelentkezett generációnak Anna Nyerkagi és Jurij Vella a két legkiemelkedőbb alakja, de rajtuk kívül érdemes még megemlíteni A. Lapcuj, V. Nyerkagi, I. Jadne, B. Pirerka és L. Valej nevét is. Anasztaszia Tyimofejevna Lapcujt¹²⁹ a Jamalon újságíróként ismerik. Miután befejezte tanulmányait a szalehardi tanítóképző főiskolán, elvégzett három szemesztert az Uráli Egyetemen is. Ezt követően a helyi rádió nyenyec nyelvű adásait vezette. Sok kortársához hasonlóan az ő életében is meghatározó volt a folklór. A kérdés 1972-ben, fia születése után kezdte el igazán foglalkoztatni, ugyanis az óvodákban és az iskolákban kizárólag orosz nyelven folyt a

nevelő- és oktatómunka. Lapcuj viszont azt szerette volna, hogy fia „értékelje a nyenyec szó szépségét”¹³⁰. Így kezdett el bölcsődalokat, találós kérdéseket és meséket gyűjteni. Sajnos azonban a kiadásukra nem került sor: Lapcuj képtelen volt megbirkózni a folklóranyag feldolgozásával. Jelenleg Finnországban él, és itt készített filmet Markku Lehmuskallioval a nyenyeczek életéről *Seitsemän laulua tundralta* címmel, mely megkapta a finnek Oscar-díját, a Jussi-díjat. Természetesen Lapcuj nem maradt hűtlen az irodalomhoz sem: 2000-ben a szalehardi Szeverjane című lapban részletek jelentek meg önéletrajzi ihletettségű regényéből.¹³¹ Valerij Nyerkagi¹³² költészetére rányomta a bélyegét rokkantsága: „*az orvosok szerint ennek az volt az oka, hogy az ötvenes évek végén gyakran végeztek kísérleti atomrobbantást a Novaja Zemlján, és ezek káros hatással voltak a Bolsaja Zemlja és a Jamal tundráinak lakóira.*”¹³³ Nyerkagi népszerűsítéséért rengeteget tett Lidia Gladkaja, aki az 1987-es áprilisi szalehardi irodalmi szemináriumon „*összeismertette a nemzetiségi írókat a Jamalon élő fiatal orosz írókkal. Azt akarta, hogy fordítsák egymás műveit.*”¹³⁴, de ebből a kezdeményezésből sajnos semmi sem vált valóra. Nyerkagi a megbeszéltek szerint el is küldte írásait Gladkajának, aki a fordítással Danyilovot bízta meg. Sajnos azonban Nyerkagi pályája torzóban maradt: „*Néhány hónap múlva Szalehardba is megérkeztek a belojarszki eseményekről szóló tragikus hírek. Visszatért a faluba szabadságvesztéséből Nyerkagi feleségének egykori udvarlója. És csak ezt hajtogatta: miért van ez a szép, fiatal nő egy nyomorékkal és nem pedig vele? A vita késelésbe torkollott. Nyerkagit halálos sebet kapott, felesége az erős vágások ellenére a csodával határos módon el tudott menekülni.*”¹³⁵ Szintén nagy reményekre jogosított Lukerja Alekszandrovna Valej¹³⁶ (1953 -), akinek verseire a fiatal írók második, jamali konferenciáján figyeltek fel 1980-ban. Tevékenysége igen sokoldalú: foglalkozik a nyenyec írásbeliség problematikájával, részt vett jó néhány nyenyec nyelvű tankönyv létrehozásában, és regényéből (Zsiny szovi) 1987-ben megjelent néhány fejezet. Önálló kötettel 1993-ban jelentkezett: ekkor látott napvilágot a Szolnce i nyerpa.¹³⁷ Az 1987-es szalehardi írótalálkozón Ivucsi Nyejvovics Jadne¹³⁸ (1917 -) egy kézzel írt mesekönyvvel tette le a névjegyét, és elhozta önéletrajzi ihletettségű, nyenyec nyelven írt regényének első néhány fejezetét.¹³⁹ A szeminárium befejeződése után Gladkaja az összes kéziratot elküldte a Krasznúj Szever szerkesztőségébe, de ezek „*tíz éven át feküdtek egy szekrényben anélkül, hogy bárki is érdeklődött volna irántuk*”¹⁴⁰. Borisz Antonovics Pirerka¹⁴¹ testvérétől, Valerijtől eltérően, csak meglehetősen későn fordult az irodalom

felé. Mindazonáltal irodalmi munkásságának fő célja az volt, hogy emléket állítson apjának, de testvéréhez hasonlóan ő sem tudott nyenyecül. Otec címmel írt orosz nyelven emlékező költeményt, de más irodalmi alkotást nem hagyott hátra. Meg kell még említeni Robert Lvovics Vilka nevét is (1960 - 1994).¹⁴² Az orosz nyelven alkotott író-költő 1978 és 1990 között a Narjan Vinder szerkesztőségében dolgozott, és versei és novellái is ebben a lapban jelentek meg. A Narjan-Marban élő, és nyenyec nyelven alkotó Roza Ivanovna Kanyukova (1938 -) drámaíróként és számos tankönyv szerzőjeként ismert. Mindezidáig egyetlen színpadi műve 1989-ben látott napvilágot Maszterica ogyezsdi dlja kukol címmel.¹⁴³

2.7 A nyenyec irodalom ötödik szakasza: napjaink nyenyec irodalma

Az 1970-es évek végén jelentkezett generáció tagjai még aktívan részt vettek a nyenyec irodalmi életben, mikor a kilencvenes évek elején megjelent az új nemzedék, melyet P. Taholja, E. Teszida, N. Szalinder, V. Hanzerova, H. Jaungad, Ny. Jadne, Ny. Japtik, V. Njaruj, M. Talejeva, A. Csuklin és P. Njadongi neve fémjelez. Érdekes, hogy Njadongi, Csuklin és Jaungad kivételével ők valamennyien hölgyek. Közülük Nyina Nyikolajevna Jadne¹⁴⁴ a legismertebb, aki elsősorban politikus és csak másodsorban író. Az 1946-ban született Ny. Jadne családja ugyancsak megszenvedte a kollektivizálást: a harmincas-negyvenes években a hatalom több ízben is megpróbálta őket kuláklisra tenni, de minden siker nélkül. Azt azonban elérték, hogy a család birtokában mindössze húsz-harminc rén maradt, a többit a Jamalra terelték. Az antipajutyinszki tundrán felnőtt kislány előbb Moszkvában, majd Leningrádban tanult a Herzen Intézetben. A hatvanas évek végétől 1971-ig Nüdában tanított orosz nyelvet és irodalmat. Az 1971-es év fordulópontot jelentett Ny. Jadne életében: otthagya a tanári pályát, és Sztarüj Nadimba ment, ahol abban az időben a környékbeli gázmezők feltárása miatt nyüzsögtek az orosz munkások; szinte lehetetlenség volt állást találnia. Hogy megélhetését biztosítsa, mindenféle munkát elvállalt, és a következő hat évben teljesen agyonhajszolta magát: éveket töltött kórházban. A peresztrojka idején harcba szállt a képviselői poszt megszerzéséért. *„Lelkesítő beszédei valamennyi helyi lapban megjelentek. Egyszer azt tanácsolták Jadnénak, hogy gyűjtse össze a cikkeit, és jelentesse meg őket. Ezt a gondolatot érdekesnek találta. Úgy döntött, hogy ezeken a cikkeken*

kívül beveszi a könyvébe a Jadne nemzetség történetét is, amelyen keresztül meg lehet ismerni a réntartók életét. Így jött létre az egyveleg tizenhárom nyomtatott íven «Ja rodom iz tundrü» címmel, de ennek a szépirodalomhoz nem sok köze volt, néhány elbeszélést leszámítva.¹⁴⁵ A kedvezőtlen fogadtatás ellenére Nyina Jadne nem hagyott fel azzal a tervével, hogy majd egyszer a legnagyobb nyenyec írók egyikeként tartsák számon. Habecsa Hüvarevics Jaungad¹⁴⁶ 1971-ben fejezte be tanulmányait a szalehardi tanítóképző főiskolán, majd tíz évre rá elvégezte a vologodszki tanárképző főiskolát is. Első művei a nyolcvanas évek végén jelentek meg a Jamalszkij meridianban. A jelenleg Szalehardban élő költő-író-újságíró igen tevékenyen vesz részt napjaink nyenyec irodalmi életében. Pável Jadajkovics Njadongi¹⁴⁷ édesanyja korai halála miatt gyermekotthonban nőtt fel. Már középiskola éve alatt elkezdett érdeklődni a festészet és az irodalom iránt: „barátai tudták, ha Pável nincs az iskolában, akkor vagy a galériában vagy az antikváriumban lehet megtalálni”¹⁴⁸. Éveken át dolgozott népművelőként Noriban, ahol megpróbálta újjáéleszteni az 1950-es évekig működő kolhozot, de ez a kísérlet a helyi lakosok passzvitása miatt megbukott. „A népnek nem tetszettek a reformjai. És ez érthető is. Harminc esztendő alatt a tősgyökeres északiakat a hatalom leszoktatta a munkáról. Lezüllesztette őket minden lehetséges kiváltsággal és kedvezménnyel. Miért vándorolnál a tundrán hónapokon át a rénjeiddel, mikor a hatalom házat épít neked kemencével, és a termékekért pénzt ad?”¹⁴⁹ A sikertelen reformkísérlet után Njadongi visszatért Nadimba. Elsősorban verseket ír, de festőművészként is számon tartják. Nyina Japtik¹⁵⁰ „irodalmi keresztanyja” nem kisebb személyiség volt, mint Lidia Gladkaja, aki a Krasznuj Szever szerkesztőségében dolgozva 1992-ben jelentette meg a lapban Japtik egyik elbeszélését. A Krasznoszelkupszkban élő nyenyec réntartó családból származó írónőről egyéb információ nincsen. A Narjan-Marban született Matrjona Talejeva nyenyec nyelven írja verseit. A költőnőről, azon kívül, hogy pedagógus, semmi egyebet nem lehet tudni. Költeményei 2001-ben láttak napvilágot a Zgyesz nacsinajutszja dorogi című antológiában.¹⁵¹ Az 1930-ban született, és a leningrádi Herzen Intézetben tanult Valentyina Artemjevna Hanzerova az idősebb generációhoz tartozik. Az, hogy nevét mégis a fiatalabb nemzedékhez sorolom, annak köszönhető, hogy a nagyközönség csupán 2001-ben, a fent említett Zgyesz nacsinajutszja dorogi című antológia megjelenésekor ismerkedhetett meg műveivel. Az orosz és nyenyec nyelven egyaránt alkotó író nő jelenleg Narjan-Marban él.¹⁵² Andrej Vlgymirovics Csuklin 1962-ben született Narjan-Marban,

tanulmányait Moszkvában és Leningrádban végezte. Orosz nyelvű verseinek gyűjteményes kötete 1990-ben jelent meg. 1999-től az Orosz Írószövetség tagja.¹⁵³

A kilencvenes évek közepén Szalehardban megalakult első nyenyec kiadó nagyszabású tervvel állt elő: fel kell kutatni a tundrán élő tehetségeket. Az egész kiadó ezen dolgozott. Így hozta el Jurij Morozov egy tazovi faluból az eladdig ismeretlen Elvira Teszida¹⁵⁴ verseit. *„Elmondta, hogy a kislány a güdanzki tundrán nőtt fel, nyenyec nyelven alkot, műveit még senki sem fordította le oroszra. Prózát is ír.”*¹⁵⁵ Sajnos azonban a kiadó kezdeti lelkesedése alábbhagyott, így E. Teszidának a mai napig nem jelent meg önálló kötete. Az 1979-ben született Teszida orosz nyelvű verseivel az olvasóközönség 1996-ban ismerkedhetett meg: ekkor közölte őket a Krasznüj Szever.¹⁵⁶ Pubtane Taholja¹⁵⁷ Nyina Jadnéhoz hasonlóan 1946-ban született. A szalehardi tanítóképző főiskola elvégzése után néhány évig tanult Tobolszkban, majd tizenöt éven át tanított nyenyec nyelvet a Jamalon. Tanárként a hetvenes években elkészítette kézzel írt tankönyvét. Miután otthagyta tanári állását, újságírással kezdett foglalkozni, és Galina Odnovna Korenyena néven a helyi rádiónál nyenyec nyelvű irodalmi műsorokat készített. Elsősorban prózaíróként ismert, műveinek témáját saját gyermekkorából meríti.¹⁵⁸ Nagyezsda Szergejevna Szalinder¹⁵⁹ (1957 –) neve az 1996. decemberi szalehardi nemzetközi írókonferencián vált ismertté. A hölgy a tazovi tundráról érkezett verseinek kéziratával. Orosz nyelvű költeményei sajnos nem tettek mély benyomást a közönségre. Jurij Kuznyecov, aki a konferencián méltatta líráját, arra bízta az írónőt, hogy nyenyecül írjon. *„Sajnos nem tudni, hogy hatással volt-e Szalinderre Kuznyecov ígérete, miszerint figyelemmel fogja kísérni minden sorát.”*¹⁶⁰ Valentyina Nyoljokovna Njaruj¹⁶¹ (1953 –) Leningrádban végezte a tanulmányait. 1996-ban védte meg kandidátusi értekezését a népköltészeti anyagok etnopedagógiai problémája témakörben. Írt még pár tanulmányt a nyenyec irodalomról. Elsősorban költőként tartják számon, *„legtöbb versét férje, a híres nyenyec zeneszerző, Szemen Njaruj zenésítette meg.”*¹⁶²

2.8 A nyelvválasztás problematikája

A fent leírtak alapján egyértelműen látszik, hogy a nyenyec irodalom hatalmas fejlődésen ment keresztül az elmúlt évtizedekben, és szerencsére azt is

elmondhatjuk, hogy nem csak múltja, hanem igen gazdag jelene és jövője is van. Sokszínűségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy folyamatosan fordítják le a nyenyec alkotásokat a világ legkülönbözőbb nyelveire, és sok íróról és költőről elmondhatjuk, hogy Oroszország határain kívül elismertebbek, mint hazájukban. Ez az igen gazdag anyag kiválóan alkalmas arra, hogy megismertesse az olvasóval a nyenyec mindennapokat, a nyenyec gondolkodásmódot, a hagyományokat és a világszemléletet.

Mielőtt rátérnék a dolgozat következő fejezetére, mindenképpen szólni szeretnék a nyelvválasztás problematikájáról. Bár a népszámlálási adatok szerint 1959-ben a nyenyec lakosságának még 84.7%-a, 1970-ben 83.4%-a, 1979-ben 80.4 %-a, addig 1989-ben már csak 77.1%-a beszélt az anyanyelvét¹⁶³, a helyzet mégis messze jobb, mint a többi kis lélekszámú finnugor nép esetében. Az anyanyelvhasználók számarányának csökkenése egyértelműen az oroszító politika következménye. Az a tény, hogy korábban a Szovjetunió, jelenleg Oroszország egyetlen hivatalos nyelve az orosz, azt a következményt vonta maga után, hogy a gyerekek az iskolában oroszul tanulnak, ez a sajtó, az ügyművészet és a tömegkommunikációs eszközök nyelve. Azzal, hogy a nagyobb városokba sorra települ be az orosz anyanyelvű lakosság, ezeken a helyeken a mindennapi életben is az oroszul használják az emberek. Gyakorlatilag a kis lélekszámú népek tagjai kétnyelvűek lettek, sőt: azok a nyenyec családok, akik a Pecsora és az Ob által határolt területen éltek, a hantikkal és a zürjénekkal érintkezve megtanulták az ő nyelvüket is, és ezek mellett természetesen az orosz és a nyenyecet is használják.

Bartha Csilla A kétnyelvűség alapkérdései című művében a kétnyelvűség kialakulását több okra vezeti vissza. Eszerint létre jöhet többek között katonai megszállás, gyarmatosítás, hatalmi-területi terjeszkedés, békeszerződés, politikai rendszerváltás, kereskedelmi kapcsolatok és népmozgások eredményeként. A nyenyec kétnyelvűség kialakulásában a hatalmi-területi terjeszkedés és a népmozgás játszott kulcsfontosságú szerepet.

A hatalmi-területi terjeszkedés lényege: *„egy népcsoport vagy népcsoportok egész sora kerül egy másik nép társadalmi, politikai stb. igazgatása alá.”*¹⁶⁴ Az évszázadokon át tartó keleti irányú terjeszkedés következtében valamennyi Szibériában élő népcsoport az orosz birodalom fennhatósága alá került. Bár az orosz hódítók nyomában megjelent kereskedők kezdték el elsőként oroszul „tanítani” az ott élő őslakosságot, tudatos oroszítási politika csak a szovjet érában kezdődött. A célt úgy lehetett a legkönnyebben elérni, hogy el-

sőként a gyerekeket kényszerítették rá az orosz nyelv használatára. Ennek leg- hatásosabb eszköze a bentlakásos iskolarendszer kiépítése volt. Általában el lehet azt mondani, hogy a gyerekkori kétnyelvűség kialakításában az iskolák rendkívül fontos szerepet játszanak. A Szovjetunióban azzal, hogy az orosz lett az oktatás nyelve, „*a nem orosz ajkúak kétnyelvűsége mintegy előre beprogramozottan ment végbe.*”¹⁶⁵ Bár a harmincas évek közepétől kezdődően a „*Szovjetunió nyelvi tekintetben túlnyomórészt orosz állam volt*”¹⁶⁶, az ötvenes évek végéig – legalább is elméletileg – volt mód arra, hogy a kisebbségek saját anyanyelvükön tanuljanak. Azonban az 1958-as oktatási törvény a Szovjetunió szinte teljes területén megszüntette ezt a lehetőséget. Ennek az lett a következménye, hogy az anyanyelv használóinak aránya az egész ország területén radikálisan csökkent, az ebben a néhány évtizedben iskolába járt nyenyec fiatalok jobban elboldogultak oroszul, mint nyenyecül. Ez a nép, amely az évtizedek, évszázadok folyamán kétnyelvű volt, félnyelvűvé vált. „*Olyan embereket eredményezett, akik semmilyen nyelven nem tudtak rendesen. A szovjet összeomlás idején az anyanyelvű idősebb és az oroszul beszélő fiatalabb generáció között volt egy harminc és ötven év közötti csonka korosztály: «ez a generáció elvesztette nyelvét, kultúráját és időnként azonosságtudatát is anélkül, hogy bármi hasznosat kapott volna helyette.*”¹⁶⁷ Csupán a hetvenes évek elejétől nyílt lehetőség arra, hogy a gyerekek – legalább az elemi iskola első néhány osztályában – anyanyelvükön tanulhassanak. Szerencsére a nyenyec irodalomban mindig is voltak olyan alkotók, akik anyanyelven írták műveiket még a legkilátástalanabb időszakban is. Jó példa erre Jurij Vella munkássága, aki valamennyi művét két nyelven írta: erdei nyenyecül és oroszul, habár tisztában volt azzal, hogy vajmi kevés az esélye annak, hogy anyanyelven írt munkái napvilágot lássanak. Sajnos azonban azt a morális pusztítást, mely évtizedeken keresztül zajlott, nem lehetett egy rendelettel helyre hozni. Azok a diákok, akikbe folyamatosan azt sulykolták az iskolában, hogy szégyellniük kellene anyanyelvüket és hagyományaikat, képtelenek voltak ezt egyik pillanatról a másikra levetkőzni.

Ez a folyamat nagyon szépen nyomon követhető a nyenyec irodalomban is. Már a harmincas években, tehát a nyenyec irodalom születésének pillanatától kezdődően is születtek orosz nyelvű alkotások. A nyenyec irodalom egyik alapítója, Jefim Szoboljev ezen a nyelven jelenttette meg verseit, és mondhatni igencsak kedvezőtlen, de jogos bírálatot kapott: Svecov szerint ezek a versek rendkívül primitívek. Ennek azonban nem az az oka, hogy Szoboljev tehetség-

telen lett volna, hanem az, hogy nem volt kellőképpen birtokában az orosz nyelvnek. Joggal tehetjük fel a kérdést: akkor miért nem nyenyecül írt? *„Sajnos a Narjan-Mar-i irodalmi kör vezetői – amelyben Szoboljev dolgozott –, akik tehetséges, fiatal orosz újságírók voltak, azt hangoztatták, hogy mivel a nyenyec irodalmi nyelv éppen csak formálódik, az első műalkotásokat oroszul kell megírni.”*¹⁶⁸ Szerencsére ezt nem mindenki tartotta magára nézve kötelező érvényűnek, és a kor nagyjai közül mind A. Pírerka, mind Ny. Vilka, mind pedig I. Nogo nyenyec nyelven írta műveit.

A háború utáni nemzedékből Jurij Vella ahhoz a generációhoz tartozott, amelynek tagjait Taagepera „félnyelvűnek” nevezte. Az író visszaemlékezései szerint *„Varegánban, az internátusban mindig azt sugalmazták, hogy az erdei nyenyeczek nyelve csakúgy, mint a hantiké, kárhozatra van ítélve. Sőt mi több: a tanárok szigorúan büntették azokat a gyerekeket, akik az orosz helyett anyanyelvükön érintkeztek diáktársaikkal.”*¹⁶⁹ A nyenyec nyelv háttérbe szorításával elérték azt, hogy ez a nemzedék felnőttként rosszul beszélt anyanyelvét. Jó példa erre, M. Bormics bírálata, melyben V. Nyerkgagi verseiről szólva megjegyezte, hogy *„az írónak nagyon kevés a képzettsége a nyenyec nyelv területén. A nyenyec nyelvű versekben sok a helyesírási hiba.”*¹⁷⁰ Kérdem én: hogy tudna helyesen írni egy olyan valaki, aki írni és olvasni csak és kizárólag oroszul tanult?! Mindenesetre csak tisztelettel lehet beszélni azokról az írókról és költőkről, akik a nyelvi hiányosságok ellenére ragaszkodtak és ragaszkodnak ma is ahhoz, hogy anyanyelvükön adjanak hangot gondolataiknak és érzéseiknek. Szerencsére az irodalom nyenyec képviselőinek többsége erre törekszik. Van azonban olyanok is, akikre mind a mai napig hatással van az, hogy a nyenyec nyelvet az oroszhoz képest csupán másodrangúnak tekintették: mikor Nagyvezsda Szalindertől az 1996-os szalehardi írókonferencián megkérdezték, hogy miért oroszul ír, amikor kitűnően beszél nyenyecül, és így is gondolkodik, az író az válaszolta, hogy szégyelli saját nyelvét...¹⁷¹

A másik tényező, mely fontos szerepet játszik a nyenyec kétnyelvűség kialakulásában, a népmozgás. *„A nagyobb csoportokat érintő népmozgásnak talán a legősibb formája a nomadizmus, azaz csoportok ciklikus mozgása egy földrajzilag meglehetősen jól körülhatárolható területen.”*¹⁷² Szibériában van egy territórium, ahol évszázadok óta élnek egymás mellett nyenyeczek, zürjének és hantik: ez a Pecsora és az Ob közötti vidék. Az évszázados érintkezés, egymásra utaltság és a vegyes házasságok eredményeként ezek a népcsoportok szépen lassan elsajátították egymás anyanyelvét. A nyenyec írók közül jól be-

szélt osztjákul és zürjénül I. Isztomin, és ugyancsak kitűnően ismerte a komi nyelvet A. Piczkov is, valamint nem szabad megfeledkezni az első hanti ábécés-könyv szerzőjéről, a félig nyenyec, félig osztják P. Hatanzejevéről sem.

Arra a felvetésre, hogy a nyenyec irodalom részének tekinthető-e a nyenyec szerzők oroszul írt művei, egyértelműen „igen”-nel válaszolhatunk. Gondoljunk csak bele, hogy senki sem vonja azt kétségbe, hogy Janus Pannoniusz latin nyelvű költészete szerves része a magyar irodalomnak. Hasonló kérdéseket vet fel szakdolgozatában Bárány Borbála a mai obi-ugor széppróza vizsgálatakor: *„Mitől és meddig tekinthető sajátosan obi-ugornak az obi-ugor irodalom? Vajon a témaválasztás teszi azzá: a manysik és a hantik aktuális problémáinak felvetése? Hiszen ha az obi-ugor prózairodalom nagyrészt oroszul íródik, akkor mi különbözteti meg attól, amit orosz irodalomnak nevezünk?”¹⁷³* Néhány sorral lejjebb választ is kapunk ezekre a kérdésekre: *„Az obi-ugorok esetében a nemzeti identitást nemcsak az anyanyelv használata vagy nem használata jelenti, hanem a kulturális háttér, a városi emberétől eltérő, a természeti emberre jellemző sajátos gondolkodásmód is meghatározza azt. Ez az irodalomra is igaz: egyrészt a témaválasztástól (a hagyományos kultúra pusztulása és az abból kiszakadt osztjások, ill. vogulok helykeresése a világban), másrészt a sajátos, a szépirodalmi szöveget is átható gondolkodásmódtól (egy szóbeli kultúrájú természeti nép gondolkodásmódjától) tekinthető «obi-ugornak» az obi-ugor irodalom.”¹⁷⁴* Hasonló a helyzet a nyenyec irodalommal is: ezeknek az alkotásoknak – íródjanak bármilyen nyelven – minden sorát átjárja a nyenyec gondolkodásmód, a sorokból megismerhetjük a nyenyec történelmet, hitvilágot, a nyenyec mindennapokat, a nyenyec folklórt és a nyenyec sorsot.

3. A nyenyeczek vilásképe

A nyenyec irodalom legkiemelkedőbb alkotóinak pályafutása és a nyenyec irodalom tanulmányozása során felmerülő kérdések felvetése után térjünk rá a jurákok vilásképeire és annak a bemutatására, hogy ez milyen szerepet tölt be a nyenyec prózairodalomban és a jurák-szamojédek mindennapi életében.

3.1 A szellemvilág

*„Az Urálon túl a Behring-szorosig, az Északi-Jeges tenger szomszédságában nyúlik el ezer és tízezer kilométereken az a hatalmas földterület, melynek neve a telet, a havat és a jeget idézi: Szibéria. Ez a földdarab igen hosszú ideig ismeretlen és félelemgerjesztő volt. Legészakibb tájain, a kietlen tundrán, csak Észak edzett és gyér növényzete tenyészett; délebbre hatalmas nyírerdők s fenyvesek, a járhatatlan, áthatolhatatlan tajga húzódott; legelőin rénszarvascsordák, nyomukban prémekbe öltözött, kiálló arccsontú emberek.”*¹⁷⁵ – írja Diószegi Vilmos Samanizmus című művében erről az egyedülálló világról. Ezen a végeleáthatatlan, 16.2 millió négyzetkilométeres területen közel 30 millió ember él, akik a legkülönbözőbb népcsoportokhoz sorolhatók, bár a lakosság túlnyomó többsége városokban élő bevándorolt vagy betelepített orosz. Szibéria számtalan etnikum, különféle kultúrájú és eredetű népcsoport hazája, melyek három nagy nyelvcsaládhoz tartoznak: uráliak (szamojédek, obi-ugorok), altajiak (törökségek, mandzsú-tunguzok, mongolok), paleoszibériaiak (jukagírok, jenyiszejiek), csukcs-kamcsatkaiak (eszkimók, aleutok), giljások.¹⁷⁶

Ezeknek a népeknek – bár életmódjuk sok esetben eltér, hiszen vannak köztük halászok, vadászok, nomád pásztorok – a mindennapjaiban igen sok közös vonást találunk. Általában jellemző rájuk a nomád életmód, mivel sem a vadászat, sem a halászat, sem pedig az állattartás nem köthető állandó lakóhelyhez. Jellemzi őket a specializálódott állattartás: elsősorban azokat az állatokat tartják, amelyek jól bírják a mostoha körülményeket. Ezeknek az embereknek az élete folyamatos vándorlásból áll, hiszen *„a táj tele van a fejlődésben visszamaradt vegetációval (különbféle mohákkal, zuzmókkal és törpebozótossal), a tartósan fagyott föld csak rövid ideig tartó legeltetésre alkalmas, és arra*

*készíteti az állatokat, hogy folyamatosan vándoroljanak friss legelőt keresve.*¹⁷⁷ A pásztorok nyáron északra hajtják a csordát, télen a zuzmókkal és mohákkal teli erdős tundrára vándorolnak. Néhány réntartó éves útja kitehet akár több ezer kilométert is. Az, hogy mennyi ideig maradnak egy helyen, több tényezőtől is függ, általában a legelő nagysága és gazdagsága szab határt a tartózkodás idejének. Liivo Niglas, aki több időt is töltött nyenyec réntartó brigádokkal, azt mondja, hogy télen általában 1 hónapig tartózkodnak egy adott helyen, nyáron viszont sokkal gyakrabban, havonta akár tíz-tizenkétszer is változtatják helyüket.¹⁷⁸ Életük fő színtere a könnyen szállítható és bárhol felállítható sátor.

Ennek az állandó vándorlásnak az a következménye, hogy ezeknek az embereknek nincs a szó szoros értelmében vett otthonuk. Pontosabban az otthonuk maga a természet, a tundra. Minden egyes letelepedésnél a kozmogónia rituális megismétlésével megteremtik a saját világukat, létrehozva ezzel azt a teret, amelyben a természettel ilyen szoros szimbiózisban élő ember létezni tud. Ezt Eliade szent térnek nevezi, amely minőségében különbözik a profán tértől. Ez a szent tér biztos pontot nyújt a benne élőknek, és *„az ismertetőjegyek és tájékozódási lehetőség nélküli, határtalan, homogén térben a hierophánia egyfajta abszolút «szilárd pontot», «központot» tár fel.*¹⁷⁹ Ezeknek a népeknek a gondolkodásában élesen szétválik a lakott és a még be nem népesített világ fogalma. A lakott, vagyis a *„mi világunk”* az a terület, ahol *„a szent már megnyilatkozott”*¹⁸⁰, míg a lakatlan területre a káosz a jellemző, ez a *„másik világ, amelyben kísértetek, démonok, és «idegenek» (akiket a démonokkal és a holtak lelkével azonosítanak) lakoznak”*.¹⁸¹ A természeti népek számára az őket körülvevő világnak sokkal nagyobb hányada tartozik a szent, mint a profán térhez, hiszen a természetben található tényezők ezen népek számára szentnek minősülnek. És itt nem csupán az egyes szellemekre és istenekre kell gondolni. Ide tartoznak a sziklák, a kövek, a növények, az állatok; szóval minden, ami a természet része.

Életvitelükből kifolyólag valamennyien ki vannak szolgáltatva a természet erőinek és viszontagságainak. *„A természeti ember úgy veszi tudomásul a természet erőit, hogy tehetetlennek érzi magát velük szemben és fél tőlük. Képzeletében ezek az erők nem természeti, hanem természetfölötti erőkként jelentkeznek. A tudatosan cselekvő ember tudatot és személyiséget ajándékozik ezeknek a félelmetes «természetfölötti» erőknek, s ezek a láthatatlan, hatalmas személyek szellemekként vonulnak be fogalomtárába.*¹⁸²

Az életmódjukon kívül művelődéstörténetükben, hiedelemvilágukban is igen sok hasonlóságot találunk. Ezek a népek gyakorlatilag minden természeti jelenséget lélekkel ruháznak fel. A földnek, a folyóknak, a tavaknak megvannak a saját szellemeik, gazdáik. Érdekes felidézni James Frazer gondolatait: *„A primitív ember (...) képzeletében a világ még tele van azokkal a tarka-barka lényekkel, amelyeket a józanabb filozófia elvetett. Tündérek és kísértetek, szellemek és démonok lebegnek még körülötte ébren és álmában. Leselkednek lábnyomaira, megszállják érzékeit, beléhatolnak, ezer szeszélyes és gonosz módszerrel zaklatják; megcsalják, és kínozzák. Ha szerencsétlenség éri, ha veszteséget szenved, ha fájdalmat kell elviselnie, ezt általában a szellemek neheztelésének, dühének vagy szeszélyének, ha ugyan nem ellenségei varázslatának tulajdonítja.”*¹⁸³

Az animista világnézet szerint a primitív népek *„a világot szellemi lények töméntelen sokaságával népesítik (...) be”,* akik lehetnek jó- vagy rosszakaratúak egyaránt, *„és azt tartják, hogy ezek elevenítik meg nemcsak az állatokat és a növényeket, hanem a világ élettelen tárgyait is”*.¹⁸⁴ Minek köszönhető az, hogy az emberek élőlényeket és élettelen dolgokat emberi tulajdonságokkal ruháznak fel? Hume szerint *„az emberi nemből általános a törekvés, hogy minden lényt olyannak képzeljenek el, mint amilyenek önmaguk”*.¹⁸⁵ Egy lényeges különbség azért mégis van: míg az emberi lélek magában az emberben él, addig a kő szelleme nem feltétlenül a kőben, a folyó szelleme nem feltétlenül a folyóban lakozik. Durkheim szavaival élve: *„A szellemek nyilván szoros kapcsolatban állnak azzal a testtel, amellyel nevük össze van kötve; de nagyon pontatlan az a megfogalmazás, amely szerint az illető tárgy lelke volnának.”*¹⁸⁶ Azaz, hogy ezeknek a természeti jelenségeknek lelket adtak, az emberek velük szemben meglehetősen függő viszonyba kerültek. Ugyanis, ha élni akartak, akkor szükségük volt ezen szellemek támogatására, segítségükért könyörögtek, áldozatokat mutattak be számukra, és ajándékokkal halmozták el őket.

Ljubov Nyenyang írja egy helyen, hogy a nyenyeczek, mielőtt átkeltek a folyón, enni adtak a víznek. *„Korábban a nyenyeczeknek nem voltak motorcsónakjaik, a folyót könnyű ladikjaikon szelték át. És még mielőtt útra keltek volna, mindig igyekeztek megnyerni maguknak a víz szellemét: apró kis köveket, melyeket előzőleg megmártogattak a hal zsírában vagy kenyéret vajjal és egy darabka cukrot dobtak a Jenyiszejbe. Csak ezt követően keltek át a folyón.”* Nyenyang visszaemlékezései szerint édesanyja még imádkozott is: *„Nagyapa – víz szelleme, Nagyanya, - víz szelleme; legyen széles a hátatok, és ne hagyjá-*

*tok elveszni gyermekeiteket.*¹⁸⁷ A Tajmiron élő nyenyecék így próbálták elnyerni a víz szellemének jóindulatát.

Az emberi társadalomhoz hasonlóan a szellemeknél is megvan a kialakult hierarchia. Legalul vannak azok a szellemek, akik az egyén és a család sorsát befolyásolják. Marshall D. Sahlins őket animisztikus szellemeknek nevezi. Középen foglalnak helyet a nemzetség szellemei, ők az adott csoport sorsa felett őröködnék. Legfelül vannak a főistenek, a nagy természetistenségek, akiket az egész törzs elfogad és tisztel.¹⁸⁸ A szibériai törzsek szétszórtságából kifolyólag a legnagyobb rituális tiszteletnek az egyén és a család sorsát befolyásoló istenek örvendenek, hiszen tőlük függ egy-egy család mindennapi élete.

3.2 A nyenyecék térképzete

A nyenyecék számára a tér nem egy objektív vagy átfoghatatlan szubsztancia. A jurákok úgy értelmezik az őket körülvevő világot mint saját képmásukat, amit ismernek, és amivel állandó párbeszédben vannak. Az őket körülölelő térnek megvannak a saját határai, amelyek minden esetben természeti képződmények: tengerek, hegyek, erdők stb. A föld határán túl fekszik a 'másik világ'. A nyenyecék a teret kereknek képzelik, szokásaik nagy része, mindennapi létük is a köralak képzetéhez kapcsolódik. Íme pár példa ennek érzékeltesítésére: a szálláshely felépítésénél is a köralak elérésére törekednek, a sátor formája is kör alakú; de megemlíthetnénk, hogy a lánykéréskor a vőlegényjelölt szánja először körbejárja az apa sátrát, és ugyancsak fontos szerep jut a köralaknak a temetési szertartások alkalmával is: a temetés végét is a sír körbejárása jelzi.¹⁸⁹

A tér különféle, minőségileg eltérő részekre tagolódik, és minden egyes résznek megvan a saját szerepe. Ennek az az oka, hogy *„a térképzet az érzéki tapasztalás által szerzett adatok legelső koordinálása. Ez a koordináció azonban lehetetlen volna, ha a tér részei minőségileg egyeznének; ha valóban minőségileg felcserélhetők volnának. (...) Magától nincsen benne sem jobb és bal, sem fönt és lent, sem észak és dél stb. Ezek a különbségtételek (...) onnan származnak, hogy az egyes régióknak más és más érzelmi értéket tulajdonítottak. S mivel ugyanabban a civilizációban élő emberek ugyanolyan módon képzelik el a teret, az érzelmi értékeknek és a belőlük fakadó különbségtételeknek is közöseknek kell lenniük; ez pedig csaknem szükségszerűen azt feltételezi, hogy társadalmi eredetűek.*¹⁹⁰

A tér meghatározásában a társadalmi tényezőkön kívül fontos szerepet játszanak a kulturális aspektusok is. Edward T. Hall, a proxémika szülőatyja egy egész könyvet szentelt annak megvizsgálására, hogy a különféle civilizációkban élő etnikumok hogyan viszonyulnak az őket körülvevő térhez. Elméletében Franz Boasra támaszkodik, aki szerint *„a kultúrának, sőt magának az életnek is a kommunikáció a lényege”*.¹⁹¹ Utalva a huszadik századi kutatásokra azt a következtetést vonja le, hogy *„az ember oly módon érzékeli az őt körülvevő világot, ahogy azt anyanyelve már eleve beprogramozta számára”*.¹⁹² Tehát az emberek magát a világot is eltérő módon látják. Egy nomád és egy letelepedett életmódot folytató, esetleg világvárosban élő ember teljesen mást érzékel az őt körülvevő világból. Egy amerikai antropológus, Edmund Carpenter 1959-ben igen érdekes könyvet jelentetett meg az eszkimókról, melyben többek között az alábbiakat írja: *„Ha kocsiba ülök, viszonylag könnyen keresztülvergődöm egy kiterjedt, kaotikus városban (...), egyszerűen az útjelző-táblákhoz kell igazodnom. Feltételezem, hogy az utcák rácsozatszerűen kapcsolódnak egymásba; bízom benne, hogy bizonyos jelzések megmutatják az utamat. Nyilvánvalóan az aivilikeknek is hasonló jelzéseik vannak, csak ezek nem mesterséges, hanem természetes tájékozódási pontok. Többnyire nem tényleges tárgyokról és pontokról van szó, hanem viszonylatokról; mondjuk, a kontúrok, a hóminőség, a széljárás, a tengeri levegő, a repedő jég hangjainak összefüggéséről”*.¹⁹³ Természeti népről lévén szó, a nyenyecéknél ugyanez a helyzet. Számukra is az egyes jelenségek, természeti tényezők jelentik a tájékozódási pontot. Közismert tény, hogy a nyenyecék kitűnően tájékozódnak a csillagok állása alapján, követik a szél irányát, és a hóbuckák körvonalait figyelve meg tudják állapítani az előző- és a másnapi szél irányát.

De a természet megfigyelése nem csupán a tájékozódást segíti: az egyes jelekből a tundralakók következtetnek például az időjárásra is. Ha a ludak *„túl korán jelennek meg a tundra felett (...) a tavasz is korábban fog jönni.”*¹⁹⁴ Ugyancsak Javtüsüjnéél olvashatjuk, hogy *„ha a tavasz a hideg öblökkel találkozik, akkor a rénszarvasokat a folyók és a dombok között kell tartani; ha a melegekkel, a rénszarvasokat nyitott helyre kell terelni.”*¹⁹⁵

3.3 Az egyes világok

A szibériai népeknél a tér nem egységes: elképzelésük szerint nem egy világ van, hanem három. Ezek a világok az egyes szellemek lakóhelyei és a különféle lények tevékenységének színterei. A világmindenség ezen felosztása nem csak a szibériai népekre jellemző, gyökerei az ősi keleti vallásoknál – sumér, babiloni – keresendő.

Milyennek képzelik a nyenyecék ezeket a világokat? Az emberek világa, a Középső világ – az ő hiedelemvilágukban – egy koronghoz hasonlít, mely hatalmas vízben lebeg. Mítoszaik szerint *„kezdetben csupán Num létezett és Ngaa, vagyis a halál. Num azt mondta Ngaának: «Azt mondd, hatalmasabb vagy nálam, hát akkor teremts földet!» Ngaa ujját a vízbe dugta, s homokot vett ki belőle, de az kifolyt az ujjai közül. Akkor Num vett egy marék homokot, lapos kenyérformára gyúrta, és a vízre tette, ahol az ide-oda úszkált. Num így szólt Ngaához: «Vannak ott hatalmas bálnák. Hozz egyet!» Ngaa odavitt egy bálnát, és a föld alá tette, de a föld nem akart egy helyben maradni. Num azt mondta: «Vannak ott nagy kövek, hozz ide egyet!» Ngaa egy hatalmas követ helyezett a földre, és a föld megállt. Ez a kő a mai Urál hegység.”*¹⁹⁶

Hitük szerint a földnek hét szférája van, és az égben is hét egymás feletti szint található. Az Alsó és a Felső világ nagyon sokban hasonlít az emberek világához. A Felső világban lakik Num, az ég istene, itt élnek a Vihar-Szellemelek, a Szél, a Nap, a Hold, a Csillagok, a felhők, az estszürkület és a hajnalhasadás istenei. Ez a világ a föld pontos mása, csak annál sokkal tökéletesebb. A Középső világot is számtalan istenség népesíti be. Ide sorolható a Föld-Anya, a Földhordó-Asszony, a Föld-Férfi-Nagyapa, az Erdei Szellem, a Vízi Szellem, a Tűz istene és a Zsákmányszerző Szellem. Az Alvilág a föld alatt terül el. Az Alvilági istenségek közül Ngat, az Alsó világ urát és a Kórokozó Szellemeket kell megemlíteni.¹⁹⁷ Eliade Mircea a sámánizmusról szóló könyvében arról ír, hogy Észak-Ázsia népei az alvilágot, a halottak világát az emberi világ fordított másaként képzelik el. Mikor itt nappal van, akkor ott éjszaka, mikor itt nyár, akkor ott tél, a másvilágon a folyók a forrásuk felé folynak.¹⁹⁸

Diószegi Vilmos arra hívja fel a figyelmet, hogy az egyes világokat nem a keresztény felfogás alapján kell elképzelni. A nyenyecéknél ugyanis a Középső világ, a föld fölött tornyosulnak az egek, mind a hét, és csak ezután következik a Felső világ. Tehát a szamojéd felfogás szerint az ég nem egyenlő a Felső világgal. A Felső világ bejárata a sarkcsillag. Itt nincs a mi elképzeléseink szerinti

mennyország. Szerintük az embernek a Felső világban semmi keresnivalója sincs, „a földi emberek a felső világ lakói számára szerencsétlenséget és betegséget vinnének.”¹⁹⁹ Ugyanez a helyzet az Alsó világgal is: ez sem azonos a keresztény felfogás szerinti pokollal, és hasonlóan a Felső világhoz, földi teremtmény itt is csak bajt és gondot okozna.

Ezek a világok nem egymástól elszigetelten léteznek, megvan köztük az átjárhatóság. Toivo Lehtisalo írja, hogy „ismerik a jurák-szamojédok azt az elképzelést is, mely szerint a világ egy oszlopon nyugszik.”²⁰⁰ Ez az oszlop áttöri az egyes világokat, és az arra érdemesek – szellemek, sámánok – szabadon járhatnak-kelhetnek közöttük. Ezt a függőleges tengelyt nevezik világfának, életfának, világoszlopnak. Teteje az égig ér, alja az alsó világban gyökerezik. A világfa és változatai valamennyi ősi társadalom világképében megtalálhatók. „A Középpont legelterjedtebb szimbólumváltozata a Világfa, amely a Mindenség középpontjában áll, és a három világ tengelyét képezi. A védikus India, az ősi Kína, a germán mitológia, valamint a «primitív» vallások a Világfa különféle fajtáit ismerik, melynek gyökerei a Pokolig nyúlnak le, ágai pedig az Eget súrolják. A közép- és észak-ázsiai mitológiákban ennek a fának hét vagy kilenc ága a hét vagy kilenc égi réteget, vagyis a hét bolygóeget jelképezi.”²⁰¹

A germánoknál és a keltáknál egészen a kereszténység felvételéig megmaradt a világoszlop képzelete, mely az eget tartja.²⁰² Az észak-amerikai indián kvakiutlok hiedelemvilágában ugyanez rézkaróként szerepel. A bibliai Jákob lajtorjája szintén az axis mundi fogalomkörébe tartozik. Jákob ugyanis „álmában azt látta, hogy egy létra áll a földön, teteje pedig az eget éri, és Isten angyalai fel és le járkálnak rajta”. (1 Móz 28:11) Egyes indiai, mezopotámiai, iráni kultúrákban a világoszlop helyett mitikus vagy valóságos hegyek biztosítják a világok közötti átjárhatóságot. Az evenkiknél szintén a világfa képzetével találkozunk, ott „annyi világfa van, ahány világ, vagyis három. Az alsó fa a sámán szellemőseinek lakóhelye, a középső a külső sámánléleké, a felsőn pedig a rokonok lelkei helyezkednek el, mint kicsiny madarak, s időről időre leereszkenek a középső világba az emberekhez, hogy új nemzedéknek adjanak életet.”²⁰³ Az, ahol a világfa és fent említett módosulatai áttörik az egyes síkokat, ezt nevezzük középpontnak

Eliade több helyen is leírja, hogy „az archaikus és hagyományos társadalmak az őket közvetlenül körülvevő világot úgy fogják föl, mint egy mikrokozmoszt. E zárt világ határán túl kezdődik az ismeretlen, az alaktalan birodalma. Itt a tér kozmizált: lakott és berendezett — ott, ezen az ismerős téren túl,

a démonok, férgek, halottak és idegenek ismeretlen és félelmetes világa kezdődik: a káosz, a halál, az éjszaka. (...) Minden mikrokozmosznak, minden lakott területnek van egy «Középpontja», amely kiemelten szent hely. Ott, a «Középpontban» nyilvánul meg a szentség a maga teljességében: vagy elemi hierofánia formájában (...) vagy az istenek személyes megjelenése révén, amint az a hagyományos civilizációkban történik.»²⁰⁴ A középpont azonban nem egy geometrikus hely, voltaképpen egy mikrokozmoszban számtalan középpont létezhet. Ez egyáltalán nem okozott problémát, lévén, hogy a középpont nem kézzel fogható, hanem mitikus centrum, amely „vagy egy hierofania révén adott, vagy pedig egy szertartás során konstruálták meg, nem pedig valamiféle hétköznapi mértani számításra alapult”.²⁰⁵ Tehát a középpont voltaképpen nem más, mint az a hely, ahol a profán térből út nyílik a szentség felé. Ezeket a szent tereket különféle rituálék segítségével bárhol létre lehet hozni, és a kozmogónia megismétlése által a „káoszból” „kozmoszt” lehet teremteni. E szertartások elvégzése a sámán feladatai közé tartozik.

3.4 A sámánizmus

Szibéria népeinek gondolkodásában központi helyet foglal el a sámánizmus. Az animizmus és a sámánizmus fogalma szorosan összekapcsolódik, hiszen a sámánizmus gyökerei az animizmusnál keresendők. A sámán voltaképpen egy olyan különleges képességekkel rendelkező személy, aki a sokszínű szellemvilág és az emberi világ között tartja a kapcsolatot. A sámánizmus rendkívül összetett és érdekes aspektusa az északi népek vallási életének, s mivel részletes bemutatása és vizsgálata meghaladja ezen dolgozat kereteit, ezért csak néhány mozzanatot emelnék ki belőle, a teljesség igénye nélkül.

Az emberiség az ősidőktől fogva arra törekedett, hogy valamiféle értelmet adjon az őt körülvevő világnak, hogy megértse a természeti jelenségek lényegét. Csodálták a fényes napot és a ragyogó eget, a kiszámíthatatlan időjárást, izgatta őket a születés és a halál gondolata. Mindegyik törzs megpróbált magyarázatot adni ezekre a jelenségekre. Az északi emberek elképzelései szerint a világ igen sok részből tevődik össze, melyeket szellemek népesítenek be. A sokféle világgal és erővel harcolva az emberek úgy gondolták, hogy a szellemek beavatkoznak az életükbe, „és ez a beavatkozás a sámán közvetítésével

*történik, akit a szellemek megszállnak, a sámán utazásra indul a különböző világokba, és ott szellemekkel érintkezik, mindenfélét megtud tőlük.*²⁰⁶

Bár Szibéria szinte valamennyi népcsoportjánál találunk sámánokat (hantik, manysik, szölkupok, nyenyecsek, burjátok, evenkik, jakutok, dolgánok, goldok, jukagírok stb.), azt mégsem mondhatjuk a sámánizmusról – annak el- lenére, hogy meghatározó tényezője Közép- és Észak-Ázsia vallási életének -, hogy ezeknek a népeknek a vallása maga a sámánizmus lenne. Itt jóval régebbi eredetű dolgokról van szó. A sámánok, akik bizonyos tényezők miatt kiválasz- tottakká válnak, nem létrehozói, csak aktív részesei ezen népek vallási életé- nek.

A nyenyec sámánok csoportosításával kapcsolatban a XIX. századra nyúlnak vissza az első ismertetések; erről részletesen lehet olvasni V. Verescsagin és Iszlavin beszámolóiban, de a XX. századi kutatók - többek kö- zött Lehtisalo és Prokofjeva - is számtalan helyen foglalkozott a sámánizmus- sal.²⁰⁷

A nyenyec sámán általános elnevezése a 'tadibe', de a képességük és hatalmuk alapján négy nagy csoportba lehet sorolni őket: egyrészt vannak a legfőbb sámánok, a 'Vüdutanak', aztán vannak a Középső világ sámánjai, a 'Janjangi tadibek', valamint az Alsó világnak is vannak sámánjai, akiket 'Szambdortának' hívnak.²⁰⁸ Ezenkívül nem szabad megfeledkezni az úgyneve- zett kis sámánokról sem, akiknek a véleményét csekélyebb horderejű problé- mák esetén kérik ki. Baráthosi-Balogh Benedeknél azt olvashatjuk, hogy *„annak a tizenhét sátorolja szamojéd népnek, akikkel érintkeztem, mind megvolt a maga bálványszánja s mindenikben ott volt a sámándob és egyéb felszerelés. Apró sámánkodást, gyógyítást, egy - egy elveszett dolog hollétét minden sátor- ban meg tudnak mondani anélkül, hogy ehhez valamilyen nagyobb sámán meghívása vagy működése kívántatnék. Ezek az apróbb házi sámánok nem is részesülnek olyan tiszteletben, mint az úgynevezett nagyobb sámánok.*²⁰⁹

Diószegi Vilmos fent említett könyvében összefoglalja a sámánok felada- tát: őket hívják az elveszett rénszarvas keresése kapcsán, kikérik véleményü- ket vadászat és halászat előtt, emellett orvosi feladatokat is betöltenek, ők ve- zetik a halott lelkét az alvilágba, és igen fontos szerepük van az emberek és a szellemvilág közti kapcsolattartásban is.²¹⁰

A legfőbb sámánhoz, a Vüdutanához csak a legvégső esetben fordulnak az emberek. Az ő hatalmát egyenesen Numnak, az Ég istenének tulajdonítják. Vüdutana a botja, a dobja és a ruhája segítségével lép kapcsolatba Nummal.

Hajdú Péter etimológiája szerint a Vüdutana tadibe szónak két jelentése is van: egyrészt jelenti a 'másvilágon bolyongó sámánt', másrészt viszont a kifejezést a 'testét vagdosó sámánként' is lehet értelmezni.²¹¹ A Janjangi tadibe a földhöz kapcsolódó sámán, aki itt, az emberek között viszi véghez feladatait. Az ő nevéhez fűződik a betegségek gyógyítása, dobjával ő űzi ki az embereket hatalmukba kerítő szellemeket, valamint az időjárást is befolyásolni tudja. Egy ilyen sámánt hívott ki Ljubov Nyenyang elbeszélésében, az Igaz tajmiri történetben az öreg Csing Japtune Neléhez, aki – miután gazdája, Csing, eladta egyetlen lányát, Szattát egy orosz kereskedőnek húsz üveg vodkáért – esztét veszttette. Csing, aki a tundra hatalmas ura volt, nem sajnálta feláldozni legjobb rénszarvasát. *„És ezt nem nagylelkűségből és bőkezűségből, és még csak nem is a beteg Nele iránti sajnálatból tette, egyáltalán nem. Rettegett a mindenható Num bosszújától.”*²¹²

Szambdorta az Alsó világ szellemeivel tartja a kapcsolatot. Ő az, aki az elhunytak lelkeivel tud beszélgetni. Feladata az, hogy a lelkeket a túlvilágra segítse. A halál a nyenyeczek számára nem szörnyű, de az a tudat, hogy a lélek nem jut el a túlvilágra, annál inkább az. Éppen ezért a nyenyeczek minden tiszteletet megadnak a halottnak, és a cél elérésének érdekében bőséges áldozatokat hoznak. Szintén Szambdortát hívják azokhoz is, akik halálos betegek. Ilyenkor a sámán feladata az, hogy meggyőzze a túlvilági lelkeket: adjanak egy kis időt a betegnek ahhoz, hogy gyönyörködhessen az életben.²¹³

A sámánoknak természetesen segítők is vannak, akik bajt és jólét egyaránt hozhatnak az embereknek. *„Mesterségében alapvető fontosságúak ezek a képzetbeli lények, hiszen saját és népének hiedelme szerint egész ereje ezekben rejlik. A «segítő-szelleme» vezetik a sámánt a legtávolabbi, közönséges halandó számára megközelíthetetlen helyekre, hogy felkutassa és visszahozza a beteg lelkét, ők űzik ki a betegségeket a betegekből, ők segítenek elvezetni a halott lelkét a másvilágra, és ők sugalmazzák a feleleteket mindazokra a kérdésekre, amelyekre a sámánnak - a hozzáfordulók kérésére - válaszolnia kell. Szellemei nélkül a sámán erőtlenség, az a sámán, aki elveszti szellemeit (vagyis «normális» lesz), megszűnik sámánnak lenni.”*²¹⁴ Vüdutanának két segítője van: Teltana és Ingutana. Teltana, aki a szertartások alatt segít, Ingutana pedig a bölcs, a tanácsadó sámán. Janjangi tadibének tíz segítője van. A Mal'tadibe, akinek nincs dobja, Judartana, aki az álmofejtésben tölt be fontos szerepet, Mutratna tadibe, aki csodákat képes tenni, Penszretna, aki dobjával a szertartások alatt segít, Hehe Tevrambda tadibe, aki megidéri a lelkeket,

Szi'mja, akinek akasztó nélküli dobja van, Jejtana, aki meggyógyítja az embereket, Miderta, a varázsló, Temszorta, akinek szintén varázslói hatalma van és Jaltana, aki megidéri a gonosz lelkeket. Szambdortának Vüdutanához hasonlóan ugyancsak két segítő sámánja van: Szevtana és Iltana. Szevtana, aki mindent lát és Iltana, akinek az emberi sorsok jövendölésekor és az emberek életéért folytatott küzdelem során van szerepe.²¹⁵

Kiből lehet sámán? A sámánnak intenzívebb vallási élménye van, mint a közösség több tagjának. Sámán lehet valaki személyes döntés révén, melyet hívás vagy kiválasztás előz meg, lehet szó a sámáni hivatal örökletes átadásáról, és előfordulhat, bár igen ritka, hogy a törzs elhatározásából tölti be valaki a sámáni funkciót.²¹⁶ Ahhoz, hogy valakiből igazi sámán válhasson, húsz évet kell tanulnia. Természetesen az első jelek már a születéskor megmutatkozhatnak: gyakran már testi adottságai alapján is lehet látni, hogy az újszülöttből felnőttként sámán lesz, hiszen sok esetben megtalálható az ún. „felesleges csont” (eggyel több ujj, több fog vagy bordacsont). Van, hogy ez hiányzik, de az is a sámán voltra utal, hogy a gyermeket gyakori látomások gyötrik.²¹⁷

Bár a sámánizmus ősidők óta meghatározza a szibériai népek világnézetét, a kereszténység felvétele sok tekintetben változásokat hozott. Érdeemes erre is kitérni pár szó erejéig.

3.5 A kereszténység hatása a nyenyec világra

Szibéria nyugati részén az 1420-as években alapított kánságot a Jermak Tyimofejev vezetése alatt álló kozák csapatok 1582-ben a novgorodi Sztroganov kereskedőcsalád megbízásából leigázták, és a moszkvai cárok uralma alá helyezték. Moszkva célja kezdetben az volt, hogy jól felfegyverzett csapatokkal és szervezett expedíciókkal új szőrmeforrásokat fedezzenek fel. A XVII. század folyamán az itt élt őslakosságot adófizetésre kényszerítették, melyet többnyire szőrmében kellett teljesíteni. Ez volt a jaszak, amit az őslakos népekre kollektív kötelezettségként róttak ki, és emellett minden vadásznak be kellett szolgáltatnia a maga prémzákmányának a tizedét. Az így nyert prémek 1589 és 1644 között az orosz állam bevételeinek mintegy 10%-át tették ki.²¹⁸ Az expedíciók kelet felé haladtak, és 1639-re elérték a Csendes-óceán partvidékét. A kiépített kereskedelmi útvonalak mentén erődített állomásokat hoztak létre, melyek később adminisztratív központokká váltak.²¹⁹ Szibéria jelentősége

I. (Nagy) Péter uralkodásával nőtt meg, különösen az itt talált nemesfémek miatt. Sorra jöttek létre a bányák és feldolgozó üzemek. Kezdetben a vas és az ezüst, a XIX. századtól az arany és a platina kitermelése volt jövedelmező.²²⁰

A gyarmatosítók nyomában megjelentek az első hittérítők is, akiknek a megítélése meglehetősen vegyes képet mutat. Helimszkij szerint az ortodox egyház ez irányú tevékenysége nagyrészt formális volt, hiszen Észak lakossága a „megkeresztelkedés után is saját vallásos szokásainak hódolt, tisztelte bálványait, és folytatta a sámánkodást.”²²¹ Eva Toulouze ezzel ellentétben azt mondja, hogy a cári hatalom támogatásával a misszionáriusok helyenként kifejezetten agresszívan léptek fel. (Példaként Filofej Lescsinszkij metropolita munkásságát említi, aki a XVIII. század elején indított keresztes hadjáratot a vogulok és az osztjások megtérítésére.)²²²

A nyenyeczek megkeresztelésére irányuló első jelentős térítési tevékenység az Archimandrite Venjamin-vezette arhangelszki misszió nevéhez, és az 1825 és 1830 közötti periódushoz fűződik. A misszió öt papból és egy nyenyec tolmácsból állt. Venjamin visszaemlékezései szerint ez alatt az öt év alatt az arhangelszki kormányzóságban élő 4000 nyenyecen kívül 3303-at kereszteltek meg. Az európai nyenyeczek körében ez volt az egyetlen nagyszabású térítési kísérlet; 1830 után a helyi klérus vette át ezt a szerepet, de ők nem tudtak a Venjaminéhoz hasonló eredményt elérni. 1861 és 1863 között Szitnyikov kereskedőhöz csatlakozott néhány misszionárius, akiknek sikerült pár nyenyecet megkeresztelni. Érdekes, hogy bár a hatalom célja az volt, hogy minél több nyenyec térjen át az ortodox hitre, a térítő tevékenységet nem terjesztették ki az Uráltól keletre élő jurákokra.²²³ Példaként említhetnénk a Jamb-to nyenyeczek történetét: ők sem a térítési, sem pedig a XX. századi kollektivizálási folyamatnak nem voltak részesei. Az okok igen egyszerűek: először is mivel egész évben legelők után kutattak, és mindig más utat kerestek, nem találták őket. Másodsorban: lévén, hogy három adminisztratív egység alá tartoztak (Nyenyec Autonóm Körzet, Komi Köztársaság és Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet), a hatalom nem tudta ellenőrzésük alá vonni őket. Emiatt az egész szovjet éra alatt meg tudták őrizni tradícióikat, hagyományos életmódjukat. Néhány adat ennek érzékeltetésére: az első szövetkezeteket csak 1993-ban hozták létre, gyermekeiket csupán 1995-től küldték bentlakásos iskolába, melynek következtében a kilencvenes évek végéig csak igen kevés Jamb-to nyenyec beszélt az orosz nyelvet. Az ortodox hit terjesztése is 1994-ig várattott magára,

és igen lassú tempóban haladt: hat év alatt mindössze az egynegyedük keresztelkedett meg.²²⁴

De térjünk vissza a XIX. századba: az 1830-as évek után jó ideig nem történt semmi a nyenyeczek térítésével kapcsolatban. Ennek az volt az oka, hogy igen kevés misszionárius volt képes az adott feltételek közepette dolgozni: nem tudták követni a nyenyeczek vándorló életmódját, tehát a lelki élettől való törődés teljes egészében elmaradt. Ezenkívül igen kevesen ismerték a nyenyeczek hiedelemvilágát, és sajátították el a nyenyec nyelvet, így nem tudtak az őslakosokhoz szólni. Bár Venjamin a szinódus kérésére megtanult jurák tolmácsa segítségével a nyenyecül, és összeállított egy nyenyec nyelvtant és szótárt is, valamint lefordította az Újszövetséget, kevesen követték a példáját. Csak az 1840-es években ismerték azt fel, hogy gyors sikereket akkor érhetnek el, ha változtatnak az eddigi térítési módszereken, és iskolákat hoznak létre számukra. A XIX. század közepén kezdik megalapítani az első tanintézeteket: 1846-ban Obdorszkban Pjotr Popov lelkész misszionárius iskolát nyit a nyenyec és hanti gyerekek számára; ezzel párhuzamosan megjelennek a tanulás nélkülözhetetlen segédeszközei, az első ábécéskönyvek is.

1917 után felgyorsultak az események. *„Az ortodox hittérítést a szovjet korszakban a lényegét és céljait tekintve hozzá közel álló, ám sokkal keményebb ideológiai indoktrináció váltotta fel.”*²²⁵ Az iskolák, a különféle kulturális intézmények, folyóiratok a russzifikálás szolgálatában álltak. A hatalom célja az volt, hogy az iskoláskorú gyerekeket először anyanyelvükön vetették alá - Helimszkij szavaival élve - *„ideológiai agymosásnak”*, majd szépen lassan a nemzeti nyelv háttérbe szorult, és előtérbe került az orosz.

Érdeemes megvizsgálni a nyenyeczek viszonyát az ortodox valláshoz. Voltak, akik a térítések elől távolabbi vidékekre menekültek, voltak, akik halogatták a keresztség felvételét, és voltak olyanok is, elsősorban a jómódúak, akik az ortodox vallásban a felemelkedés lehetőségét látták, azt, hogy a megkeresztelkedés után egyenrangúvá válhatnak az ortodox vallású oroszokkal.²²⁶ A vegyeslakosú, zürjén-nyenyec-hanti területeken hamarabb megtértek a jurákok és az osztjákok. Isztominnál nem egy példát olvashatunk arra vonatkozóan, hogy étkezés előtt az emberek imádkoznak: *„Még mielőtt elkezdtek inni, mindenki kimérte a saját részét. A vendéglátók keresztet vetettek.”*²²⁷

Bár a hatalom kérése az volt, hogy a misszionáriusok előzékenyen bánjanak az őslakosokkal, a Venjamin-vezette misszió rengeteg szent helyet semmisített meg, köztük az európai nyenyeczek számára a két legfontosabbat: a

Vajgacs-szigeten és a kanini tundrán lévőit.²²⁸ A Vajgacs-sziget az európai jurákok legszentebb helye volt, ahol „a misszionáriusok több mint 420 bálványt égettek el.”²²⁹ Venjamin visszaemlékezései szerint mindez az újonnan megkeresztelt nyenyeczek segítségével történt.

A kereszténység terjesztésében erős gátat jelentett, hogy a misszionáriusok nem vették figyelembe a helyi hagyományokat. Tiko Vilka például arról ír, hogy „sokan meghaltak a skorbut miatt, mert a cári időkben a pópák és a szerzetesek megtiltották a szakállas fóka és a gyűrűsfóka hújának fogyasztását.”²³⁰ Szigorúan ellene voltak annak is, hogy az őslakosok a rénszarvas vérért megigják, mondván: „csak arra vigyázz, hogy a vért meg ne edd, mert vérük lelkük gyanánt van, s éppen ezért a lelket nem szabad megenned a hússal együtt.” (5.Mo.12:23) , valamint: „A test lelke ugyanis a vérben van, és én a vért arra rendeltem nektek, hogy engesztelést végezzetek vele lelketekért az oltáron és a vér a lélek által engesztelésre szolgáljon.” (3Mo.17: 11) A nyenyeczek hiedelme szerint viszont azért kell meleg vért inniük, hogy meg ne fagyjanak a tundrán.²³¹

Természetesen a tiltások nem jelentették azt, hogy a nyenyeczek ezeket egy az egyben elfogadták volna. Ahogy Vilka írja: „Megettük a húst, az Isten ítéljen úgy, ahogy akar, mi élni szeretnénk”.²³² Hasonló gondolat jelenik meg Nyerkaginál is: „A nyenyeczek amióta világ a világ így táplálkoztak és lehet, hogy még sok év elmúlik, de a nyers húst mindennel szemben előnyben fogják részesíteni.”²³³

A XIX. század közepén a helyi klérus képviselőjében egy Nyevszkij nevű pap is végzett térítő tevékenységet az európai nyenyeczek körében, és ő beszámol a nyenyeczek és az ortodoxia viszonyáról: „Bár a nyenyeczek kinevették a bálványokat, azt megtagadták, hogy az atyának adják a fejszét, mondván: te vagy a pap, téged nem bántanak a bálványok, de minket baj fog érni, ha segítünk neked.”²³⁴ Hasonló esetről számol be az utazó, Alexander Gustav Schrenk is: egy megkeresztelt sámán csak halkán ütötte a dobját, és hívta a segítő szellemeket, nehogy az orosz isten meghallja ezt.²³⁵

A keresztény és a nyenyec hagyományok sajátos keveredése érződik Lehtisalo egyik beszámolójában: „A jurákok úgy képzelik el Numot, mint a keresztény Fiúistent. Az egyik Ob torkolatvidékére való öregember a következőképpen hasonlította össze a szamojédok vallását az oroszokéval: «Az oroszoknak keresztjeik vannak, nekünk pedig szjadajaink, melyeket mi ugyanúgy a saját kezünk munkájával készítünk, mint ők a keresztet. Mi is ismerünk egy

istent az égben, akárcsak az oroszok. Én már öreg vagyok, nem hiszek az oroszok Istenében, és nem vagyok megkeresztelve. Ha jön a halál, az oroszot éppúgy magával viszi, az orosz isten sem tud jobban segíteni, mint az enyém.»²³⁶ Tiko Vilka novellájában is érdekesen keverednek a nyenyec és ortodox hagyományok. Nyekocja, a nyenyec öregasszony először úgy próbál meg védekezni a skorbut ellen, hogy egy keresztet tart elé, de „*a kereszt nem segített, így a friss hússal és a vérrel próbálkoznak, ettől megijedt a skorbut*”²³⁷, elszaladt, és többé nem is zavarta őket.

A nyenyec és az ortodox világnézet között számtalan különbség van, álljon itt két példa ennek érzékeltetésére. Először is míg a nyenyec a Középső világbeli létre koncentrálnak, addig az ortodoxok a túlvilágra készítik fel lelküket életük során; másodsor pedig: a nyenyec felfogása szerint míg az oroszokat az Isten teremtette, addig őket és a rénszarvasokat az ördög. Emiatt attól tartottak, ha tisztelik az oroszok istentét, az ördög megharagszik rájuk, és megfosztja őket rénjeiktől. Mindezek ellenére a nyenyec számos keresztény szentet beillesztették a saját világképükbe oly módon, hogy a saját képükre formálták őket. Jó példa erre Szent Elias, a rénszarvasok patrónusának és Szent Miklósnek az alakja. Különösen ez utóbbi foglalt és foglal el a mai napig meghatározó szerepet a nyenyec hiedelemvilágában. Vele még jóval a Venjamin-féle térítések előtt, a XVI. század folyamán találkoztak a jurákok: a pusztoszerzsi templomot a Csodatevő Szent Miklós házának nevezték.²³⁸ A XIX-XX. században népszerűsége egyre nőtt: ugyanúgy mutattak be neki áldozatokat, mint saját bálványaiknak; Miklós-szjadaj képe előtt a sikeres vadászat és a veszély túlélése esetén gyertya égett, száját vérrel, zsírral és vodkával kenték be.²³⁹ Érdekes mód tisztelete a megkeresztelt és a nem megkeresztelt nyenyec között egyaránt megvolt, réntetemeket és rénszarvasbőrt vittek az ikonja elé, és oroszul kérték segítségét a sikeres vadászathoz. A jamal-nyenyec legendái szerint Szent Miklós délről jött, és Num szolgálatába lépett. Elnevezése Mikola Mutratna, aki az ötödik égben lakik.²⁴⁰ A szamojédok szerint „*ő az atyaisten, az égben lakik, fiát a földre küldte keresztre, a gonosz emberek megölték, s új vallás keletkezett*”.²⁴¹

4. A Felső világ (Nuv'njangi)

A nyenyec hiedelmevilág bemutatása után térjünk rá az egyes világok részletes ismertetésére.

Az égbolt a legtöbb népnél valamilyen vallásos tartalommal bír. Ez az istenek és a kiválasztottak lakhelye, és számos népcsoport szerint ide kerülnek a holtak lelkei is. Már látványa is magában rejti a végtelenség és az örökkévalóság fogalmát, hiszen a magasság valamiféle transzcendenciát sejtet, vele szemben az ember aprónak, törékenynek, kiszolgáltatottnak érzi magát.

Itt, az égben laknak a legfőbb istenek. Igen sok kultúrkörben a legfőbb isten neve megegyezik az „ég” szóval, vagy egy időjárás jelenséggel vagy ezek valamelyik szinonimájával. *„A maorik legmagasabb istenségét Ihónak hívják, és az ihó szó «magasat», «szentet» jelent. Uvoluvu, az akposso-négerék legfőbb istene azt jelenti, «ami fent van», a felső régiókban. A tűzföldi selknamoknál istent «az ég lakójának» vagy «aki az égben van»-nak nevezik. Puluga, az andamanok legfőbb lénye az égben lakik; hangja az égzengés, lélegzése a szél; dühének jele a vihar, és a villámmal az embereket bünteti, akik megszegik parancsait. A Rabszolgaparton élő jorubák istenét Olorunak nevezik, ami szó szerint «az ég birtokosát» jelenti. A szamojédek Numot tisztelik, egy olyan istent, aki magasabban lakik az égnél, és akinek a neve «eget» jelent. A korjókknál a legfőbb istenséget «a fentinek», «a magasságok mesterének», «annak, aki van»-nak nevezik. Az ainuk úgy ismerik őt, mint «a világok isteni teremtményét», de úgy is, mint Kamuit, mint «eget». (...) A legfőbb isten mongol neve Tengri, «ég». A kínai Tien egyszerre jelent «eget» és «égi istent». Az istenségre alkotott sumér kifejezés, Dimgir eredetileg egy égi jelenséget jelölt, azt, ami «világos, ragyogó». A babilóniai Anuban az «ég» fogalom is kifejeződik. Az indogermán legfőbb isten, Dienus egyszerre jelenti az égi jelenést és a szentet. (...) Zeusz és Jupiter még nevükben is őrzik az ég szentségére való emlékezést. A kelta Taranis (taran: égzengés szóból), a baltikumi Perkunas (villám) és az ósszláv Pemn (vö. a lengyel piorun, villám szóval) különösen világosan mutatják az égi istenek későbbi átalakulását viharistenségekké.”²⁴²*

Az égistenek teremtik a földet és annak lakóit, az állatokat és az embereket. Ezeket a „messzi isteneket” Eliade uránikus struktúrájú istenségeknek nevezi, és igen érdekes megállapítást tesz: *„az uránikus struktúrájú legfőbb*

lények többnyire eltűnnek a kultuszból. «Eltávolodnak» az emberektől, visszahúzódnak az égbe, és dei otiosivá (tétlen istenekké) válnak. Azt mondhatnánk, hogy a kozmosz, az élet és az ember megteremtése után ezek az istenek bizonyos fokig «fáradtnak» érzik magukat, mintha a teremtés óriási munkája túlzottan igénybe vette volna erőiket. Visszahúzódnak az égbe, és a földön hátrahagyják fiukat, vagy valamilyen demiurgost, aki befejezi a teremtés művét. Helyüket fokozatosan más isteni alakok, a mitikus ősök, az anyaistenségek, a termékenység istene foglalják el. A viharisten uránikus struktúrájú marad, de már nem ő a legfőbb teremtő isten; csak a föld megtermékenyítésében vesz részt, néha csupán társnőjének, a Földanyának a segítője. Az uránikus struktúrájú legfőbb lény eredeti rangját csak a pásztornépek között őrzi meg. Különleges helyre csak azokban a vallásokban tesz szert, amelyek tendenciájukban egyistenhívőek (Ahura-Mazdá) vagy kifejezetten monoteisták (Jahve, Allah).²⁴³

Az égisten eltávolodása elsősorban a földművelő népeknél figyelhető meg; itt a különféle termékenység-istenek kerültek előtérbe. Ez egy sokkal közelebbi vallásos élményt feltételez. A teremtő istent csak nagy baj esetén hívják segítségül. De az égnek továbbra is kiemelkedően fontos feladat jutott a népek vallási életében; és újabbnál újabb égszimbólumok jelentek meg. Egyre fontosabb szerepet kaptak a természeti jelenségek, a nap, a hold, a csillagok és a szél.

4.1 A természeti jelenségek istenei

4.1.1 A Vihar-szellemek

A Vihar-szellemek tisztelete igen jelentős a nyenyecéknél. „Az erdei jurákok a viharokat bizonyos fajta madaraknak képzelik, amelyek a tengerben laknak. Onnan vizet hoznak a magasba. Víz nélkül nem mozdulnak meg, és a felhőket fogják hámba, hogy húzzák őket. Ha megszólalnak, villámokat szórnak, és beszédük a mennydörgés. (...) Az erdei jurákoknál fennmaradt az a hiedelem, hogy a villám nem megy «járt helyeken», például az utakon. Vihar idején nem raknak tüzet a szabadban, a kunyhóban égő tüzet pedig mohával fedik be, mert a viharszellemek haragra gyúlnak, ha tüzet látnak. A tundrai jurákok is eloltják a tüzet vihar idején.²⁴⁴ De van olyan elképzelés is, miszerint a Viharszellemek „emberformájúak, ruhájuk szegélye a szivárvány”, vagy „emberhez

hasonló égi harcosok, vaskenyeret esznek”, és ha kilőtt nyilak megfagynak a tengerben, de a tűz felszáll, sarki fény keletkezik. Más elképzelés szerint fél-szeműek, félkezűek és féllábúak.²⁴⁵ A Viharszellemek segíthetnek is, de egyúttal árthatnak is az embereknek.

Ivan Isztomin önéletrajzi ihletettséggű regényének egyik kulcsjelenete a vihar, melynek következtében az egyik főhős, a kis Ilka – az író alteregója – megbénul: *„... a metsző hideg szél erősen fújt. Az evezőket nehéz volt tartani. A csónak haladt előre. A szél az emberek arcába fújt. Nem lehetett semmivel betakarózni, és sehova elrejtőzni. Amennyire csak tudtak, nekifeküdtek az evezőknek. A fiú fázósan összehúzta magát, és félelmében tágra nyitotta a szemét. Az emberek ruhája és a rakomány átázott. Egyre erősebben lapátoltak, és meglátták a Kamenyi fokot. (...) Szép időben akár tíz százsenyra is el lehetett látni. Rossz időben nem lehetett tudni, hogy a hajó éppen merre megy: egyenesen vagy esetleg visszafelé. Hogy elkerüljék a veszélyes helyet, a folyó közepére eveztek. Dühöngtek a hullámok.*

- *Úristen! – fohászodott Jelennya, mikor a csónak a mélybe süllyedt, vagy a hullámok tetején repült.*

Ilka összefagyott kezecskéivel egy keresztpántba kapaszkodott, fogta, nehogy leessen. Hamarosan hányinger fogta el. Egy erős hullám felborította a fiút, aki egyenesen a zsákokra esett. Fekve maradt, arcát eltakarta a szél és a fröcskölő hullámok elől. Jelennya nyugtalanul tekintett hátra, hogy kapálózik a zsákokon a fia, hallotta sírását, de nem tudott a segítségére sietni: egy újabb hullám zúdult rájuk. Evezni és evezni kellett. Csupán csak így kiáltott:

- *Ilenyka, ne állj fel. Istenem, segíts!*

De a hullámok, mintha gúnyolódtak volna, még magasabbra röpítették a csónakot a gyámoltalan gyerekekkel. A fiú ordított, sós vizet nyelt. A hangja elveszett az üvöltő viharban. A szél egyszerre elcsendesedett. Ismét kiderült az ég. Jó lett volna Ilkát száraz ruhába öltöztetni, de olyan nem volt. Jelennya csak betakarta egy vízhatlan ponyvával, hogy ne fázzon. (...) A fiú feje oldalra hajolt, kezei és lábai görcsösen összegörnyedtek, eszméletlenül feküdt. (...) Így történt Ilka balesete. Fél éven át kanállal etették. Lassanként kiegyenesítette fejecskéjét, beszélni kezdett, de a kezeit és a lábait nem tudta mozdítani, és felállni sem tudott.²⁴⁶

Nyikolaj Vilka regényében is olvashatunk egy viharról, amelyből megismerhetjük a nyenyeczek hiedelemvilágának egyes elemei: *„A távolból mennydörgések hangját hozza erre a szél. Időnként egyetlen morajba olvad össze,*

amely csak a tenger örvényei fölött hal el. Lehe felesége a rémülettől kiguvadt szemmel ül még mindig a sátorban. Ahogy észrevette a bejáratnál fekvő kutyát, öklével ráhúzott és kizavarta:

- Mi keresnivalód van a sátorban, amikor vihar van?

A kutya sértődötten felvinnyogott, megrázta a fejét, és kiugrott a sátorból. Ekkor újra megszólalt Lehe felesége:

- A vihar most küzd a betegségekkel és az ördögökkel. Az ördög rejtekhelyet keres a vihar elől. S ha nem talál, belebújik a kutya hasába. Akkor a villám agyonüti a kutyát. (...)

Az eső ömlött, mintha dézsából öntenék, a mennydörgés is egyre fokozódott. Lehe felesége újra megszólalt:

- El kell oltani a tüzet. A szellemek nem szeretik a tüzet!²⁴⁷

Anna Nyerkagi – regényének nyitófejezetében – egy téli hóvihart mutat be. „Az éjszakai vihar mindig veszélyesebb a nappalinál. Előfordul, hogy a szállásátor gerincét képező póznák nem bírják, s a szél pillanatok alatt lerombolja a hajlékokat, és magával ragadja az emberek holmijait, szánjait. (...)

- Idén ez az utolsó hóvihar – jegyezte meg Passza, miközben gyufáját Aljoskának nyújtotta.

- Miből gondolod?

- Mert oly' gonoszul tombolt. Könyörtelenül.²⁴⁸

És ez a tomboló hóvihar a nyílt tundrán érte Nyekocsit és kétéves kislányát. Esélyük sem volt a túlélésre. A védtelen és kiszolgáltatott asszonyra lecsap a farkas, a Sánta Ördög. Aljoska az, aki megtalálja Nyekocsi szánját, és visszaviszi a két holttesttel a szálláshelyre. Szeberuj – felesége halála után – levelet ír rég nem látott lányának, Anikonak, aki visszatér apjához a tundrára, tulajdonképpen ezzel veszi kezdetét a regény igazi cselekménye.

4.1.2 A nap és a hold

Vértés Edit szerint a szamojédoknál az égitestek közül csak a napnak és a holdnak van kultusza, a többi tiszteletére vonatkozóan a szépirodalmi művekben sincs utalás. Mítoszaikban a napot Nap-Asszonynak, míg a holdat holdbéli embernek nevezik. „A napot Num jó szemének, a holdat a rossz szemének tartják. Ezzel a két szemmel Num mindent lát, ami a földön történik. (...) Num vál-

tozhatja a hold térfogatát, hogy ennek segítségével az emberek eligazodjanak a hónapok között.²⁴⁹

A napról számos mondát olvashatunk; egy ilyen mesél el Nyenyang művében Nele a lányának, Szattának. A történet szerint az alvilági óriás, Szjudbju Veszej ellopta a napot az emberektől, de Szatako, a bátor hős hét nap és hét éjjelen át tartó harcban legyőzi ellenfelét, és visszaadja a napot az embereknek, és ezzel „boldogság költözött a földre”.²⁵⁰

4.1.3 A szél

Az égi istenségek közül még a szelet érdemes megemlíteni. A kultuszára vonatkozó adatokat a vizsgált szépirodalmi művekben nem találtam, csak a mitológiai szövegekben fordul elő, itt viszont annál gyakrabban. Az erdei nyenyecék szerint Kelet Öregasszonya, „aki az ég keleti szélén lakik, ő küldi a rossz szelet, amelyik (...) halált jelent.”²⁵¹

A szél a tundrán igen kemény ellenfél; a téli szél ugyancsak nehezzé teszi az előrehaladást. „A tengerről meg-megújuló erővel fújt a szél. A szán alatt locsogott a megereszkedő, kásás hó. Bár a szántalpak úgy csúsztak, mintha bezappanozták volna, a rénszarvasoknak mégis nehéz volt menniük, fel-felbuktak a hóbuckákban. Nyina igyekezett a folyók és tavak partján maradni. De leginkább a jégen ment. A szél egyre jobban erősödött, kergette a súlyos, alacsonyan szálló felhőket, óriás hópelyheket zúdított a földre, és kergette, mint a körhinta ... mind elsüllyedt az egyforma, színtelen homályban. A szarvasok már alig vonszolták magukat.”²⁵²

De emellett sokszor segíti is az embereket. Vilka elbeszélésében Pija Narka és kis csapata a szél segítségével jut előre: „Délről fújt a szél, csendes szellőcske. Aztán megerősödött, és északra nyomultak a felhők. S ha egyszer a felhők megindultak, az óceán sem akar lemaradni. A szél szárnyaira emelte a hatalmas hullámokat, és észak felé űzte őket. A hegymagasságú hullámok hasonlítottak a fókaszíjjal felkantározott lihegő rénekhez. (...) Az árbocon és a kötélzetten dalba kezd a szél. Vadak üvöltését utánozza. Elszomorodik, sírni szeretne. Aztán elhallgat a láthatatlan dalnok, majd újra felzúg dala, mint a folyó sodrása. De kit érdekel ez? Csak ússzon a csónak a gondolatnál is sebesebben.”²⁵³

A szél vadászat közben is sokat segíthet, hiszen „*elviszi a hangot a vad-állatok fülétől*”.²⁵⁴

4.2 Az Ég-isten

Trócsányi Zoltán: Észak nomádjai című könyvében azt írja, hogy Num „*akitől azonban az északi szamojédek annyira félnek, hogy csak látható reszke-téssel mondják ki nevét és szívesebben használják a jileum beratje, azaz a szarvasmarha őrizője nevet (...) uralkodik az ő véleményük szerint az egész teremtett világ felett, és lakása a magas ég. A szamojéd mindabban, ami a le-vegőben történik és a levegőben veszi eredetét, mint a hó, eső, szél, zivatar, jégeső, Num közvetlen jelenlétét látja. Egyébként Numot mint az ember szá-mára hozzáférhetetlen, áldozatok és imák által ki nem engesztelhető lényt kép-zeli el...*”²⁵⁵ Num, a legfőbb lény, a Felső világ és az egész világmindenség ura. Mivel ő a legfőbb jó forrása, nem élhet a földön, ahol gonosz dolgok történnek, csak az égben tartózkodhat. Hatalmat gyakorol az égi jelenségek és az embe-rek felett, ő az, aki minden földi lénynek életet ad²⁵⁶, és azt is ő szabja meg, hogy ki meddig élhet. Ahogy ezt Nyenyangnál is olvashatjuk: „*már rég elvitte őt Num, az ég szelleme*”²⁵⁷, és ugyancsak őnála: „*gyalázat! ... Miért nem vett Num még azelőtt magához, hogy ez megtörtént volna?*”²⁵⁸

A nyenyecék Numot öregemberként képzelik el, de soha semmilyen mó-don nem ábrázolták; képet, bálványt nem készítettek róla. Nyikolaj Vilka Sziget-en című művében a főhős, Pija Narka ilyennek képzei az ég istenét: „*Úgy el-gondolkozott Pija Narka, hogy elbóbiskolt. Alszik, és álmában megreppen. Ál-mában magát látta ágakból készült bölcsőben. A bölcső oda van kötve a sátor-rúdhoz, és ring. Anyja könnyedén ringatja. A másik oldalra nézett, a sátor fele hiányzik. Ott meg, a láthatár szélén, egy bodros felhő fokán az apja ül. És Is-tennel teázgat.*”²⁵⁹

Num az, aki gondoskodik az emberekről, ő adta nekik a réneket: „*Hiszen adott nektek is réneket Num, felesleges szájakat tömni nem fogunk.*”²⁶⁰

Bán Aladár a következőket írja a legfőbb istenről: „*A szamojéd mythológia a természeti erők istenítése. (...) A legfőbb isten Num (...) más né-ven Jilibeambaertja (...) a felhők közt lakik, hol villámlást és mennydörgést tá-maszt, s ahonnan esőt és havat küld le. (...) A csillagokat részeinek vagy csa-ládtagjainak tekintik s Numgi-nak, azaz mennyhez-tartozóknak hívják őket. A*

szivárvány Num köntösének szegélye (Nunbanu). A nap Nummal azonos s nem egyéb, mint az ő megjelenése. (...) Num egyéb megjelenése: maga az egész természet; ő minden létező kútforrása, a világ teremtője, a jók megjutalmazója; ő védi a rénszarvas-nyáját a vadállatok támadásai ellen, innen neve: Jilibeambaertje, mely nyájvédőt jelent. A szamojéd nem hisz az örök életben (...) Csupán a tadibe él a halál után is.²⁶¹

Numnak a jurákok számtalan áldozatot hoznak. Ezeket a szertartásokat általában tavasszal végzik el, hiszen ekkor veszi kezdetét a tundrán a halászat és a vadászat, amihez elengedhetetlenül fontos Num segítségét kérni. Az égistennek minden esetben fehér színű állatot kell áldozni, mert az ég színe a fehér, és a szertartás valamennyi kiegészítő tárgyának is ilyen színűnek kell lennie. „A jurákok szokásos adománya fehér rénszarvas volt, a szegényeké birka. Helyenként az állatot nem ölték meg, csak az égi istennek szentelték, ha Num ökröt kívánt, akkor a sámán parancsára már borjúként felajánlották neki (...) aztán hétéves korában áldozták fel (...) az irháját a szent helyen függesztették fel vagy megszártva a bálványszánon tartották. A szamojédok nyírfákra fehér kendőket, vászondarabokat aggattak, mert a nyír Num szent fája.”²⁶² Ezeket a szertartásokat magas hegyen mutatták be, ott, ahol nők nem jártak. A Halál Szellemét kivéve valamennyi szellemet meghívták az áldozatokra. A szertartás után nyersen fogyasztják el a feláldozott állat húsát, „és a fejét a csontokkal egy magasan lévő deszkára fektetik. A fejét orrával keletnek fordítva a karó hegyére tűzik”.²⁶³ Numnak engesztelő áldozatokat is hoztak, jó példa erre Nyenyang művében Csung esete, aki „rettegett a mindenható Num bosszújától”²⁶⁴: „Ne sajnáld a rénszarvast, menj el a sámánhoz. Értsd meg, én félek Numtól. Baljós, rossz álmokat látok”²⁶⁵ A Tajmiron ugyanis él az az elképzelés, hogy ha Num megharagszik valakire, akkor megeszi: „Öreg, irántad maga Num lobbant haragra, és meg fog enni. Segíts az asszonynak”.²⁶⁶

4.3 Num családja

A szamojédok hite szerint „a földnek hét emelete van, ugyanígy az égben is hét egymás fölötti szint van.”²⁶⁷ A Felső világ hét rétegből áll, a nyolcadik és a kilencedik a végeláthatatlan teret képviseli. A hét réteg vízszintesen helyezkedik el egymás után. Úgy képzelik, hogy Num és Ja'Minja legidősebb fia Jav'Mal, az ég első szférájában lakik, az emberekhez hasonlóan sátorban él,

felesége és gyermekei vannak. A második, a harmadik és a negyedik szférában lakik Hingarte'e, Jaha'mjuj, Szabeta jaha, Hamba jaha és Japtik hehe. Az ötödik szféra Num követéinek, Mikola Mutratnanak és Javmal Veszokonak a lakhelye. A hatodik szférában él Num legkisebb fia, Numgimpoj.²⁶⁸ A hetedik égben lakik a hold a csillagokkal, a nyolcadikban a nap, a kilencedikben Num és Ja'Minja távol mindentől és mindenkitől. Idáig senki sem képes eljutni, még a legerősebb sámán sem.

Num felesége Ja'Minja, a föld anyja, a szülés istennője, a gyermek és a női betegségek gyógyítója; a várandós asszonyok patrónusa, a házasság és a családi tűzhely oltalmazója.²⁶⁹ Ő az, aki nyomon követi az emberek sorsát születésüktől a halálukig, és ő viszi át a holtakat a mitológiai ajtón, a 'pon', mely a földi és az alvilági létet választja el egymástól.²⁷⁰ Ő vezeti azt a könyvet, amibe valamennyi megszületett gyermek sorsát beleírja (egyes vidékeken ez Num feladata). A legfőbb istennek a különböző törzsi kultúrákban általában hét vagy kilenc gyermeke van. Ja' Minja hét fiúgyermeket szült Numnak: Numgempoj, Hingarte'e Jav'mal, Jaha'mjuj, Japtik hehe, Hamba jaha, Szabetta jaha. Ők felügyelnek a nyenyecék életére, és tájékoztatják apjukat arról, hogy mi történik a földön.²⁷¹

Érdeemes egy pillanatra kitérni a vallási dualizmus kérdésére, mely a nyenyecék hitvilágában különleges helyet foglal el. Maga a fogalom két ellentétes isteni erő létét feltételezi, akik állandó küzdelemben vannak egymással, és kettőjük „vetélkedése” viszi előre a világ dolgait. A két istenség általában testvérek, kik közül az egyik a jó, a másik a rossz szerepét tölti be. Ez a „*dualisztikus motívum nemcsak egész Euráziában ismert, de Óceániában, Ausztráliában, mindkét Amerikában és Afrikában is, azaz mindenütt.*”²⁷² A nyenyecéknél Num és Nga testvérek, Num a jó, míg Nga, a halál szelleme, az Alvilág ura, a rossz oldalán áll.

5. A Középső világ (Ja')

5.1 A Középső világ szellemei

A nyenyecék a Felső és az Alsó világ között határozzák meg saját helyüket, középen, a Középső világban, mely a másik kettőhöz hasonlóan több szférára oszlik. Ezt a Középső világot a jurákok a csummal, a sátorral azonosítják. Ez a látható és az anyagi világ, mely – a két másik világhoz hasonlóan – tele van szellemekkel, akik a réntartással, az egyes természeti képződményekkel és jelenségekkel, valamint a tradicionális nyenyec foglalkozásokkal állnak kapcsolatban. Ide tartozik Ja'Jerv, a föld gazdája, Pe'Jerv, a hegy gazdája, Pedara'Jerv, az erdő gazdája, Szjudarta Szeda'Jerv, a kis domb gazdája, Tu Jerv, a tűz gazdája, Tu'Hada, a tűz-anya, Mjad'Puhucja, a sátor gazdája, Ja'Szarmik Hehe, a szárazföldi állatok szelleme, Ilembjambertja, a rénszarvasok gazdája, Jamal Veszoko, Id'Jerv, a vizek gazdája, Jav'Jerv, a nagy folyó gazdája, To'Jerv, a tavak gazdája és Minlej, a mitológiai madár, aki „*a tenger mögött egy hegyen fészkel*”,²⁷³ akinek vas szárnyai idézik elő a nyenyecék hiedelme szerint a hóvihart, és aki „*a társaikat megölő embereket törbe csalja*”.²⁷⁴

A nyenyecék hite szerint a folyók, a tavak és a patakok szellemei a vizek urának, Jav'mal Veszokonak az alárendeltjei. Ennek ellenére a nyenyec panteonban az istenek szintjén helyezkednek el. Valamennyiüknek hoznak áldozatot csakúgy, mint a hegyek, a tajga és a tundra szellemeinek. A nyenyecék régóta tisztelik az egyes helyek, erdők, hegyek isteneit. Ezek a szellemek Ilimbertjának engedelmessé válnak, aki Jamal közepén lakik. Ő a vadak és a réncsorda gazdája. A Középső világ természetfeletti lényei közül különös tiszteletnek örvend a Jamal védőszelleme, Jamal Veszoko. Ő az, aki az egész tundra életét – az ott élő emberekét, állatokét, természeti jelenségeket – figyelemmel kíséri. A nyenyecék hiedelme szerint Javmal Veszoko, Ilimbertja és Jamal Veszoko hatalma igen nagy: az ő kezükben van az emberek sorsa, a réncsorda jövője, a vadászat sikere, egyszóval tőlük függenek a jurákok mindennapjai.

5.1.1 Föld-Anya

Bár a Föld-Anya Numnál sokkal kisebb jelentőségű a nyenyec hitvilágban, mégis érdemes kitérni rá pár szó erejéig. A nyenyec elképzelése szerint *„a föld alatt lakik, hét öv övezi, földszoknyája és földsapkája van. Ő küldi az embereket a földre”*.²⁷⁵ Képmását minden esetben a sátor nők számára fenntartott részébe helyezik, hiszen *„a nő (...) összekapcsolódik a földdel, a szülés pedig a föld termékenységének emberi változata”*.²⁷⁶ A nőknek sokkal közelebbi a viszonyuk a földdel, mint a férfiaknak. Nyerkagi novellájában az öreg nyenyec nő, Passza édesanyja, halála előtt a földtől vesz végső búcsút: *„- Hagyj engem, - kérte (a fiát) fáradt hangon. Elhallgatott, és egészen halkán hozzáfűzte: - Van egy kis beszédem a földdel. (...) Az öreg nyenyec asszony a földre hanyatlott, arccal lefelé, és hosszasan suttogott neki valamit. Bizalmasan, halkán, gyöngéden, mint a kisgyerekek...”*.²⁷⁷ Senki mástól nem búcsúzott el, mielőtt meghalt.

5.1.2 A Vízi-szellem

A víznek elsősorban a folyó menti területeken van meg a tisztelete. Ennek oka egyrészt a halászatban, másrészt pedig abban keresendő, hogy a vízi közlekedés az évszázadok folyamán rengeteg áldozatot szedett. Eliadenál azt olvashatjuk, hogy a víz *„forrás és kezdet, a létezés valamennyi lehetőségének tárháza. (...) Szimbolizmus mind a halált, mind az újjászületést magába foglalja.”*²⁷⁸ Az erdei jurákok szerint az Ob torkolatánál a víz alatt van egy orosz módra épült falu, és ott lakik a Víz szelleme. *„A Vízi szellemnél elő vannak jegyezve azok, akik majd vízbe fúlnak. Ő küldi tavasszal egész évre a halakat és az árt a folyókba.”* A tundrai nyenyec elképzelése szerint *„a Vízi szellem hétalakú (...), ember, tokhal, valamint szarvas vagy vasat szétrágó vascsuka alakjában is megjelenik. (...) Hét fia és lánya van”*.²⁷⁹ Függhet tőle egyes nyenyec csoportok megélhetése is, de ugyanakkor pusztítást is okozhat: Isztomin Zsivunjában a medréből kilépett Ob tönkre teszi a házakat, az eltett halakat, a gyerekek játékait; mindent, amit az emberek Votszja-Gortban eltöltött egy évben felépítettek.

5.2 A hehe, a jerv és a veszoko

A nyenyec hiedelemvilágot tanulmányozva gyakran találkozunk a 'hehe', a 'jerv' és a 'veszoko' elnevezésekkel. Azokat a szellemeket, akik az egyes jelenségek gazdái, a nyenyec 'jerv'-nek nevezik. Őket nem illik összekeverni a hehékkel, mivel ők magasabban vannak, a 'veszoko'-istenek szintjén, és szélesebb körben ismertek. A veszoko a nyenyec értelmezése szerint az alkotó erő, a világ és minden élőlény teremtője. A nyenyec sámánizmusban a hehe az istenek harmadik kategóriába sorolható. Ide tartoznak a vizek, a kövek, az egyes élőlények és életszakaszok szellemei. A hehék egyaránt lehetnek ég-lakók, de lehetnek elhunyt sámánok szellemei is. A szellemeknek igen sok kategóriája van, és valamennyinek megvan a saját elnevezése és funkciója. A hehe és a jerv tevékenysége igen sokrétű. Biztosítják az emberek jólétét, megóvják a betegségektől, gyermekekkel ajándékozzák meg őket, vigyázzák a házaséleket. Ezeket az isteneket a nyenyec különféle csoportokba osztják: lehetnek hatalmasak és jelentéktelenek, jók és rosszak egyaránt. Képesek arra, hogy megértsék az emberek beszédét. Azért, hogy megnyerjék maguk számára őket, különféle áldozatokat hoznak nekik. Minden nyenyec nemzetségnek megvan a saját szent helye, ahol ezeket a szellemeket köszöntik.

A tundra, a hegyek, a tavak, folyók szellemei a nyenyec számára valóságos lények; a jurákok hallják, ahogy éjszakánként járkálnak, beszélgetnek, ahogy az emberekhez szólnak.

A nyenyec hitvilágban a természet elemi erőinek is megvannak a saját szellemeik. Csak a szélnek például négy szelleme van: Ngerm Veszoko, az északi Ibadabco'Jerv, a déli, Jaljan tarp'Jerv, a keleti és Jalja pad min, a nyugati szélé. E négy szellem ura Szivmin Jerv, minden szelek gazdája.

Természetesen a jurákoknak megvannak a családi és a törzsi szellemeik is. Kiemelt szerepe van a tűz szellemének, Tu'Hadanak. Ő óvja a házi tüzet, elűzi a gonosz szellemeket. Kialakult az előírások és a tilalmak teljes rendszere ezekkel az istenekkel kapcsolatban, melyek betartása a család valamennyi tagja számára kötelező érvényű volt. A sátor védőszelleme Mjad'Puhucja, aki az emberek és Ja'Minja között közvetít. Képét az emberek az ágyaik mellé teszik, hogy álmukban megóvja őket a gonosz szellemektől.

5.3 Az állatok tisztelete

A természeti népek gondolkodásában központi szerep jut az állatoknak. Az emberek és az állatok közti kapcsolat legkorábbi emlékei azok a több tízezer éves rajzok, melyek Európa barlangjait és Szibéria szikláit gazdagítják. Ezeken az ábrákon az egyes népcsoportok leginkább tisztelt állatai láthatók: jávorszarvasok, vadkacsák, baglyok, vízimadarak, medvék, kőszáli kecskék, kígyók, lovak. Amikor úgy tízezer évvel ezelőtt Mezopotámia területén létrejöttek az első települések, az ezek közelében feltárt leletek közt talált állati eredetű csontok azt bizonyítják, hogy ember és állat között már ekkor egyfajta függőségi viszony alakult ki, bár ebben az időszakban ez még csupán csak a vadászatra koncentrált. Nem sokkal később megkezdődött az állatok házasítása, mely maga után vonta az állat bőrének és tejének felhasználását is. És persze nem utolsó sorban ezeket a domesztikált állatokat a mindennapi munkára is befogták. A különleges és veszélyes állatokat a totemek rangjára emelték, ezek egy-egy népcsoport kultikus szimbólumai lettek. Az emberek az állatokkal való együttélés során rájöttek arra, hogy közülük sokan egyfajta titokzatos erővel rendelkeznek. Ezeknek az állatoknak a megfigyelésével aztán évszázadok alatt megtanulták, hogy melyek azok, akik kiváló időjósok, és mely fajtaikat lehet az egyes munkafázisokhoz a legjobban felhasználni.

A tundrán élő több ezer faj közül van, amelyik dominánsabb van, ami kevésbé jelentős az egyes népcsoportok mindennapjaiban és kultuszaiban, de az biztos, hogy az itt élő etnikumok számára *„minden szent, ami állati”*.²⁸⁰ A nyenyeczek esetében az állatkultuszok vizsgálata során a népköltészeti és a szépirodalmi művekre támaszkodhatunk. Természetesen a jurákoknál a rénszarvas dominál, de ezen kívül igen gyakran említik az egyes szerzők a kutyát, a farkast, a madarakat, a halakat és a kisebb prémállatokat.

Az európai ember számára igencsak furcsa az a kapcsolat, ami a természeti népeknél ember és állat között kialakult. A fő különbség abban rejlik, hogy míg nálunk az állatok alacsonyabb rendűnek számítanak az embernél, addig ezen nomád népcsoportoknál ilyenfajta hierarchiát nem nagyon találunk. A bibliai mondat, miszerint *„hajtsátok (...) uralmatok alá, és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és minden állaton, amely mozog a földön”* (Ter 1, 28-29) ebben az esetben nem állja meg a helyét. Itt sokkal inkább az ember és állat egymásra utaltságáról van szó.

A következő oldalakon azokat az élőlényeket mutatom be, amelyek a nyenyec hétköznapiakban és gondolatvilágban központi helyet foglalnak el, valamint kiemelt szerepük van a szakrális életben is.

5.3.1 A madarak

A nyenyecnek vannak szent madarai, de sem a darunak, sem a bűvármadárnak, sem a fehér sirálynak, sem a szalonkának, sem pedig a hollónak nincs kultusza. Vértes Edit megemlíti, hogy az erdei nyenyecnek nem lőnek hollóra, mert akkor a puska használhatatlanná válik; a kakukk hangját gyerekek nem utánozhatják; a parti madarak megpillantása pedig szerencsét hoz.²⁸¹

A madarak tiszteletének gyökere abban rejlik, hogy ők egyfajta szellemi összekötő szerepet játszanak a Középső és a Felső világ között. Jó példa erre a szibériai sámánok ruházata: fejükön szarvasagancsot vagy madarat viselnek, ruhájuk valamilyen madárnak (sasnak, bűvárkacsának stb.) az ábrázolásai, s jelképesen megtaláljuk rajtuk a madár szárnyát, farkát, csontjait. Arra is van példa, hogy egy nganaszán sámán madárrá változott, mikor el akart jutni a lélek birodalmába. A rítusokban elsősorban a vadludaknak van szerepük: ők, segítő szellemként tevékenykednek a sámán mellett, és segítik munkáját. A ludak általában hangjukkal hívják fel magukra a figyelmet: *„Kergetik egymást a napok, gondolatnál is sebesebben rohannak a hetek és a hónapok. A fiatal libák is szárnyukat bontogatják, és hangos gágogással indulnak melegebb vidékek felé.”*²⁸²

A madarak kiemelt szerepére utal az is, hogy néhány hónapnev velük van kapcsolatban. A január a 'limbja irij', vagyis a sas hónapja, az április pedig a 'varnge irij', vagyis a varjak visszatérésének a hava.²⁸³

A vizsgált szépirodalmi művekben a madarak elsősorban egy-egy évszak, hangulat bemutatására szolgálnak. Megjelenésük mindig örömteli, hiszen valami új dolog kezdetét jelzik. Isztominnál például a tavasz beköszöntését: *„Egymás után repültek a hattyú, vadlúd és vadkacsa rajok. Örömteljes lárma hirdette az égboltról: krú – krú – krú, gá – gá – gá! Gyorsabban, gyorsabban a rokonok fészkéhez!*

Az emberek az ég felé fordították a fejüket, szívélyesen fogadták az utazó szárnyasokat, s barátságosan kiáltották:

- *Régóta várunk titeket! Rossz dolgokat soha nem hoztatok.*

*Melegség áradt szét szemükben, arcvonásaik meglágyultak, szívük várakozással telt meg. Nem hiába mondják: a jó tavasszal születik.*²⁸⁴

Ugyanígy jelzik a madarak a vadászati időszak kezdetét is: *„Két hét múlva madarak lepték el a folyó környékét. Megkezdődött a vadászidény.*²⁸⁵

Természetesen megjelenésük néha baljós előjeleket kelt. Javtűszűjnél például ezt olvashatjuk: ha a varjú károg, ez csak rossz előjel lehet. Farkasok megölik a réneket, utánuk jönnek a varjak²⁸⁶. Nyikolaj Vilkánál is jeleznek a madarak: *„Egy kismadár ült a sátor oszlopára. Ahogy Lehe meglátta, oldalra dőlt. Ránézett a madárra, és így szólt:*

- *Hej, a madárkák jó időt jeleznek.*²⁸⁷

Madarak jelzik az évszakok változását is. A tél közeledtét onnan lehet tudni, hogy a madarak távoli tájakra költöznek: *„A ludak és az apróbb madárkák már elrepültek melegebb országokba. Csak a fehér bagoly az egyetlen, amely északon maradt. Télen-nyáron viseli fehér ruháját. Ül a halmon, az egerekre leselkedik.*²⁸⁸

5.3.2 A rovarok

A nyenyecек gondolatvilágában a rovarokhoz minden esetben valamilyen negatív előjel, rossz képzet társul. A vizsgált művekben rendszeresen találkozunk a szúnyogok és az apró legyek által okozta kellemetlenségekkel.

A szúnyogok igen sok problémát jelentenek a nyári időszakban, a felnőttek és gyerekek életét egyaránt megkeserítik; vonulási útjuk minden esetben meghatározza a legelő kiválasztását. Július körül, mely a nyenyec nyelvben a szúnyog nevét viseli (nyenyang irij), a csordákat északra hajtják, hogy megkíméeljék a rénszarvasokat ezektől az élősködőktől. Baráthosi-Balogh Benedek így ír erről: *„(...) a szibériai népek nagyobb része erősen avas medvezsírral keni be az arcát és a kezeit (a moszkítóк ellen). (...) De nemcsak az emberek, hanem az állatok is rettenetesen szenvednek a szúnyogok milliárdjaitól. A szegény rénszarvasok, mikor megkezdődik a nyár, s bőven akadna ennivaló, nem meghízhatnak, hanem lesóványodnak az ezernyi csípéstől. Egész testüket, mint valami köpenyeg, lepik el ezek a vérszopó bestiák, s nincs menekülés előlük. Összebújnak, s étlen-szomjan napokat töltenek el keserves bögés között. Az egyetlen védekezés ezek ellen az állatok ellen a füst. De ne gondolja senki, hogy egy egyszerű cigaretta vagy pipa füstje elegendő. Nagy tűz kell ehhez, amelyet az-*

tán zöld levelekkel és fűvel behintenek, amiből olyan füst kerekedik, hogy vágni lehet. Annak, aki meg nem szokta, lehetetlen az ilyen sátorban vagy helyen megmaradni, ha nem akar megfulladni. A szegény állatok is tudják ezt, s ha gazdáig tüzet gyújtanak, verekedve tolulnak a füst köré, hogy kíznóiktól rövid időre megmenekülhessenek.²⁸⁹ De ugyanígy szenvednek tőlük a kutyák is: „A kutyák lefogytak. Lyukakat ástak maguknak, és napokon keresztül ki se lehetett őket onnan mozdítani. A háziasszonyok e szerencsétlenségben semmit sem tudtak csinálni. Nem lehetett segíteni rajtuk.”²⁹⁰ – olvashatjuk Isztominnál.

A szúnyogok levonulása után, augusztus körül, a böglyök havában (pilju irij) megjelennek ezek az apró kis legyek. „De van helyenként még a szúnyogoknál is elátkozottabb kíznóférge a pólusok világának. Egy kicsiny légyfaj ez (...) Ez ellen nem véd meg sem szúnyoghálós fejsisak, sem a kabátujj alá bekötött hosszú kesztyűk, meg a csizmaszárba behúzott nadrág. Ezek is felhő módjára rohannak meg embert, állatot, s a ruházat minden nyílásán bemásznak, s összezsípnak bennünket. Csípésük nyomán kicsordul a vér, végigfoly emberen, állaton, mely igen sokszor csak leragasztással vagy bekötéssel állítható el. Ezek még rettenetesebbek a szúnyogoknál. Az a szerencse, hogy sokkal kevesebb helyen fordulnak elő, mint a majdnem mindenütt ott tolakodó szúnyogok.”²⁹¹ Az a vidék, mely Isztomin Zsivunjának színtere, az Ob, azonban bővelkedik ezekben az apró legyekben: „Kifelé mentek az augusztusból. Az éjszakák egyre sötétebbek lettek. Érezhetően hidegebbé vált az idő. Sűrű köd ereszkedett a folyó fölé, szétterült a parton, bevonta a fákat. A szúnyogok elpusztultak. Nélkülük könnyebben és szabadabban lehetett létezni. De megjelentek a moskarák. Olyan aprók voltak, mint egy homokszemcse. Rosszabbak voltak a szúnyogoknál is. Sokan betegek, lázasak lettek tőlük.”²⁹²

5.3.3 A halak

„A halak közül a csuka és a menyhal valamennyi szibériai nyelvrokonunk szerint szent állat” – írja Vértes Edit.²⁹³ A csukának a sámánizmusban is jelentős szerepe van, hiszen ő a sámán segítő társa. Természetesen a halak szerepe a mindennapi életben azokon a területeken vált számottevővé, amelyek folyó vagy tenger mellett fekszenek. Egyes vidékeken az áprilist, a halászati szezon kezdetét ‘halje irijnek’, azaz a halak hónapjának nevezik.²⁹⁴ Ezeken a vízparti területeken a halaknak az emberek fennmaradásában hasonlóan nagy szerepük

van, mint a rénszarvasoknak a tundrán: élelmen kívül állandó csereeszközként is számon tartják őket az orosz kereskedőkkel folytatott kereskedelemben, de emellett például a zsírjukat világításra használják.

A sarkvidéki népek életében fontos szerepet játszanak a fókák és a rozmárok, hiszen a réntartás és a halászat mellett télen és tavasszal e két állat vadászata jelenti a fő megélhetési forrást. Tiko Vilka hősei is a Novaja Zemljára jönnek telelni, tengeri halakat és emlősöket fogni. A csapat tagjai közül azonban csak ketten maradnak életben, a nyenyec öregasszony és unokája, mert egyedül ők nem tartották be a pópáknak azt a tiltását, hogy a szakállas fóka és a gyűrűsfóka húsát nem szabad megenni.

5.3.3.1 A halászat

A halászat a folyók és tavak partján élő nyenyeczek számára a megélhetés fő forrását jelenti. A folyó menti területeken a halászati idény nyárra tehető: erre utalnak a halászattal és a halakkal kapcsolatos hónapnevek. A nyenyecben erre viszonylag kevés példát találunk, de a szölkupban annál többet; és ezek az áprilistól október-novemberig terjedő időszakot ölelik fel. Azok a jurákok, akik alapvetően réntenyésztéssel foglalkoznak, bizonyos esetekben kénytelenek a halászból eltartani családjukat. *„Amikor a rének megbetegedtek, a törzs egy részének át kellett térni a halászatra”*²⁹⁵ – írja Nyerkagi, a Nogo nemzetség történetét bemutatva. A halászat ugyanis sokkal kiszámíthatóbb, mint a réntenyésztés, hiszen hal mindig bőséggel akad a folyókban és a tavakban. Emellett jóval kényelmesebb is, hiszen letelepedett életmóddal párosul. *„Pija Narka apja fia születésének évében költözött a faluba, felhagyott a vándorlélettel. Télen-nyáron a Pecsorán húzta a halászhálót. Télen léket vágott a vízben, úgy fogta a halakat, nyáron meg ősszel állandóan vízben állt szegény.”*²⁹⁶

A halászok este vetik ki a hálóikat: *„A naplemente előtt a halászok összegyűltek a halászatra.”*²⁹⁷. A kifogott halból természetesen bőséges mennyiséget tesznek félre, gondolva az íségesebb időszakokra, és arra a jó néhány hónapra, mikor nem lehet halászni. A fennmaradó részt, amit éppen nem esznek meg, besózzák, és hordókba teszik.

A halászat igen kemény férfimunka. Órákon át ülnek a csónakokban, vagy állnak a hideg vízben. Különösen nehéz ez egy olyan kisfiúnak, mint amilyen Lapcuj Szevtyája: *„Szevtya hirtelen elhallgatott, és sírva fakadt. Talán el-*

*képzelte, talán érezte is, hogy a víz a derekáig ér, de a hullám elönti, és a víz már a válláig ér. Integtet a kezeivel, és kissé a víz fölé emelkedik. A bőrruha, amit visel, megszívja magát, és Szevtya a felszínre úszik, Vanujto körül forgo-
lódik mint a rénszarvasborjú, mely először ússza át a folyót.”²⁹⁸*

A nyenyeczek számtalan hálót használnak a halászat alatt: vannak a húzóhálók, a rögzített hálók, a horgokkal és kampókkal karókra feszített hálók és a rekesztékek.

A sikeres halászat érdekében áldozatot mutatnak be a víz urának, de erre később térek ki részletesebben.

5.3.4 A farkas

A farkasok a réntenyésztők legnagyobb ellenségei, gyakran a csorda harmadát is elhajtják egyetlen éjszaka alatt. Bár a nyenyeczek folyamatos küzdelemben vannak vele, mégis egyfajta tisztelettel viseltetnek iránta. A farkas nyenyecül 'szarmik', de a jurákok nem nevezik nevén ezt az állatot. Helyette sokkal inkább a rénevő, a rénáldozó, a hosszúfarkú, a nagyapó, a gonosz, betegséget okozó természetfeletti lény, a négy lábú állat, a kint járó, a valami és az ő maga szavakkal illetik.²⁹⁹

A farkas Nyerkagi regényének egyik főszereplője. Bár ő öli meg Szeberuj feleségét és kislányát, rendszeresen pusztítja a csordát, az emberek mégis csodálattal beszélnek róla, és egyenrangú félnek tekintik. Maga az író is személyként ír róla. Megismerteti az olvasóval a múltját, szól érzéseiről, gondolatairól. A farkaséval, akinek „*csavaros esze, sok-sok rémtette után a Sánta Ördög nevet adták (...) a nyenyeczek*”.³⁰⁰ Sántaságát az embereknek köszönhette. „*Korábban nem viseltetett gonosszággal és gyűlölettel az emberek iránt. Boldogan élt. Volt saját földbe vájt vacka, meg négy széles homlokú farkasporontya. Ám egyszer, egy portyázásból visszatérőben csapdába esett. Hatalmas volt a csapda, nem akkora, amekkorát az oktondi sarki rókáknak szoktak állítani, ezt szemmel láthatóan nagy vadnak szánták. A toportyán egész éjjel kínlódott vele. Reggeltájt, amikor a közelben emberszagot érzett, leharapta a saját lábát. A történetek után Sánta Ördög otthagya a farkasfalkát. A magányosan töltött évek eszesebbé, ravaszabbá tették.*”³⁰¹ És bosszúállóbbá. De a tundralakók tudják, hogy a farkasnak is megvannak a maga törvényei. Neki ölnie kell ahhoz,

hogy fennmaradjon. Szeberuj nem is engedi, hogy társai vadászatot indítsanak a Sánta Ördög ellen, megtorlandó Nyekocsi és a kislány halálát:

„- Meg kell ölni az „öreget”, Szeberuj. A férfiak egymás közt gyakran nevezik a farkast „öregnek”.

- Nem kell. Ezt ő a saját törvényei szerint tette, - válaszolta Szeberuj egyenesen maga elé nézve úgy, mintha meg akarta volna találni a márciusi hóban a saját bűnét, ami miatt bűnhődik.”³⁰²

Bár a Sánta Ördög balesete után elvesztette otthonát és családját, mégsem akart úgy távozni, hogy nem hagy maga után örökösöt. A halál közeledtét érezve szeretett volna egy fiatal farkaskölyköt, akinek átadhatja tapasztalatait, és aki gondoskodik róla öreg napjaiban. A szomszédban élő farkasnak, Tépett Fülnek a családját szemelte ki erre a célra. Többször is megleste a farkasokat, de Tépett Fül mindannyiszor megérezte ottlétét. A Sánta Ördög azonban élete kockáztatása árán is vissza-visszatért az odút körülvevő bozótosba, hogy lássa a kölyköket. *„Már esteledett, de a család még nem akart nyugovóra térni. A farkasok – apa és anya – még megőrizték a játék hangulatát, de a kölykök, csoportba verődve, már aludtak. A nőstény ezt észre véve, egyesével elcipelte őket az odú bejáratához, és a pofájával belökte őket az üregbe.”³⁰³* Mikor a kölykök nyugovóra tértek, Tépett Fül és a nőstény vadászni indultak. A Sánta Ördög előjött a rejtekhelyéről. Az odúhoz ment. *„Hatalmába kerítette a düh. Fuldoklott a nőstény szagától, szűkölt, két lábra állva nézett a távozók nyomába. És ha most mellette lenne egy egész csorda farkas, akkor örömmel megküzdene velük. Megmutatná, hogy a nyomoréknak is ugyanolyan joga van a boldogsághoz, mint mindenki másnak. És készült ugrani, harcra készen, mikor közvetlenül mellette felhangzott egy furcsa vinnyogás.”³⁰⁴* Az odúból egy farkaskölyök mászott ki, aki barátságosan megnyalta a Sánta Ördög orra hegyét, majd annak mellső lábaira heveredett, és elaludt. A Sánta Ördög elalélt a kis farkas melegétől, és csak az utolsó pillanatban ugrott be a bozótból a visszaérkező szülők elől. Egész éjszaka szenvedett, és sírt: *„Késő éjjel Tépett Fül felébredt a vonításra. Azonnal rájött, hogy kinek az éneke ez. Így csak a magányosok sírnak. (...) Igen, a Sánta Ördög sírt. Az erőtlenség, az öregség, az éhség miatt. Néha ezt a morgást boldog vonítás váltotta fel – a Sánta Ördög becsukta a szemét, és maga előtt látta a kis farkaskölyköt kerek pofácskájával. Jól emlékezett rá, és ha letettek volna elé egy csomó farkaskölyköt, azonnal felismerte volna.”³⁰⁵* Pár nap múlva, mikor az apa és az anya ismét vadászni ment, a Sánta Ördög visszatért Tépett Fül odújához. *„Az üregben valaki megmozdult, és*

*közvetlenül a bejárat mellett megjelent egy árnyék. Miután kimászott az odúból, a Sánta Ördög megszaglásztta a kölyköt, és elfordult tőle. A következő mögötte feküdt, és meglökte testét vaskos lábacskaival. Igen, ez ő volt. A Sánta Ördög nem is gondolkodott: a fogai közé vette a farkaskölyköt, és futásnak eredt. Az lehet, hogy morgott, lehet, hogy nyüszített, de ezt a Sánta Ördög nem hallotta.*³⁰⁶

Ezt követően a Sánta Ördög hosszú időre eltűnt az emberek szeme elől. *„A nyenyeczek azt gondolták, hogy rég meghalt.”*³⁰⁷ Pedig csak azért tűnt el, hogy kitaníthassa utódját, aki ugyanolyan ravasszá és rettenthetetlenné vált, mint amilyen ő volt fiatal korában. *„Csaknem vakon, fogak és szimat nélkül elvezette a fiatal farkast azokra a helyekre, ahol nem egyszer legyőzte az ellenséget, és nem egyszer megsértették. (...) A Sánta Ördög tudta, hogy hol van a szálláshely, ahol Buro (Szeberuj kutyája) lakik. Igen, az emberek nem mentek el ezekről a helyekről, nem változtattak a szokásaikon, míg ő felnevelte fogadott gyermekét.”*³⁰⁸ Most azonban eljött az az idő, mikor a gyermek tartja el tanítómesterét. Időről időre a fiatal kinyitotta a szemét, és ránézett a Sánta Ördögre. Az aludt. Már nem lélegzett nehezen. *„Mikor a rejtekhely bokrai sűrű, sötét folttá változtak, a fiatal farkas felkelt. Tudta, hogy leszállt az éj. És ez az az időszak, mikor a gyengékért eljön a halál, és az erős a győzelmet ünnepli – ezt tanította neki az Ördög. Odament hozzá, megnyalta a nyakát; néhányszor visszafordult menet közben, majd eltűnt a sötétben.”*³⁰⁹

A Sánta Ördögöt végül ősi ellensége, Buro öli meg. Igaz, ennek a küzdelemnek mindketten áldozatul esnek. A nyenyeczek a farkas tetemét sem hagyják a tundrán igaz, őt *„a tisztátalan szán mellé helyezték. Többet nem érdemelt. Miért kellett nyugtalanítania az embereket, és egész életében aljasságokat elkövetnie ellenük?”*³¹⁰ A Sánta Ördög ravatalához fogadott gyermeke is eljön. Életét kockára téve közelíti meg a szálláshelyen elhelyezett tetemet, de lerója a végtisztességet tanítója előtt. Ennek a látogatásnak egyedül Aljoska a szemtanúja, aki *„a lelkében tisztelni kezdte ezt a fiatal farkast”*³¹¹, aki ezzel a Sánta Ördög méltó utódává vált.

És nem csupán Nyerkagi regényének hősei, de a jelenkori nyenyec irodalom egyik kiemelkedő képviselője, Habecsa Jaungad is elismerően nyilatkozik kedvenc állatáról, a farkasról. *„Csodálkoztam: hogyhogy nem a rénszarvas? Jaungad felvilágosított: a rénszarvasoknak nincs olyan összetartó erejük, mint a farkasoknak. Azt kérdeztem: és vajon miben rejlene ez? És ekkor Jaungad elmondott nekem egy történetet a gyerekkorából. Egyszer az apjához a csumba*

eljött egy réntartó. Elmondta, hogy elpusztított egy farkasodút, ahol hat, még vak kölyköt talált, és agyonlőtte őket. Apám elment, hogy ellenőrizze, amit mondott. De nem egyedül tért vissza. A ruhájában egy farkaskölyköt hozott. Úgy tűnt, mikor a réntartó felszámolta az odút, nem vette észre az egyik sarokban meghúzódott porontyot.

Néhány napig apám nem vette ki a kabátjából a farkast, hogy az teljesen megszokja az új környezetet. Nagyapám megjegyezte, hogy mindez hiábavaló, minden nevelés ellenére sem fogja áthatni az emberi lélek. És három hónap múlva apám elengedte. De csoda történt. A farkas hónapokon keresztül a csum mellett kódorgott. És hogy honnan tudtuk, hogy ez ugyanaz a farkas volt? A hóban hagyott nyomokból. Ennek a kis állatnak a születésétől kezdve a bal mellső mancsán csak három ujjja volt. Ezért hívták Háromujjúnak. És még valami: amikor a farkas megjelent a csorda mellett, egyetlen rén sem tűnt el, pedig az ötvenes években a tambejszki tundrán télen nagy éhínség pusztított. Érthetetlen volt, hogy a csorda a farkas láttán nem szaladt szanaszét. Minden bizonnyal ennek az volt az oka, hogy a rének semmit sem vettek észre. A farkas minden egyes alkalommal a széljárással ellentétes irányból közelítette meg őket, így a rénszarvasok nem érezték meg. Ilyen okos állat volt ez a farkas. (...) Jaungadék sátra mellett a Háromujjú jó néhány évet eltöltött. Aztán eltűnt, mintha a föld nyelte volna el. De meghalni visszajött a tambejszki tundrára.

... Ez a szomszédos szálláshelyen történt. Hatalmas hóvihar volt. Egyszer csak a csorda őrzője észre vette, hogy a kutyája nagyon gyorsan bebújik a szán alá. Ez volt az első jele annak, hogy farkas közeledik. A pásztor megragadott egy sörétes puskát, és elrejtőzött két rénszarvas közé. Megpillantott egy hatalmas fejű farkast. Különösen a szemei hökkentették meg. Ez nem egy ragadozó tekintete, hanem egy okos állat sajnálatra méltó szemei voltak. A réntartó szörnyen megijedt. És mikor a félelme elmúlt, négyszer rálőtt az állatra. És az volt a furcsa, hogy a farkas nem kezdett el futni. A negyedik lövésnél a hátsó lábain állt, hogy büszkén búcsúzzon az emberektől, majd élettelenül hullott a hóra. Az állat öreg volt, az összes foga elvékonyodott, szemfogai már nem voltak, a szőre kihullott. Megismertem bal mellső mancsáról, melyen három ujj volt. Így végződött a Háromujjú földi élete.³¹²

5.3.5 A kutya

A kutya mindenféle kultúrkörben az ember legmeghittebb társa, a hűség jelképe. Bár a nyenyecéknél nincs olyan kiemelt helye, mint a rénszarvasnak, azzal tisztában vannak, hogy kutya nélkül lehetetlenség a tundrán megmaradni, és ennek megfelelően is bánnak velük. Elképzelésük szerint a kutya tisztátalan állat, de a sátorba beengedik őket. Egyfajta eszköznek tekintik, amely szükséges a fennmaradásukhoz. Ahogy azt Isztominnál olvashatjuk: *„Kutya nélkül a tajgán nem lehet létezni.”*³¹³.

A kutyáknak igen fontos szerepük van a réntartók életében is, hiszen ők azok, akik megóvják a réneket a farkasoktól. Sokszor a rénszarvasok terelésében is segítenek, de ha egy csordának olyan gazdája van, mint Javtüsüzj művében Arisztarh apó, akinek hívó hangjára a nyáj *„maga gyűlik össze”*³¹⁴, akkor erre csak ritkán van szükség.

Emellett fontos szerepet töltenek be a halászok életében is: *„Mikor még Szeberujnak nem volt rénszarvasa, Buro a halászatnál is nélkülözhetetlen volt. Segített kihúzni a csónakot. Tórol-tóra vitte magával az evezőt és a halaszásokat. És természetesen vadászni is együtt mentek.”*³¹⁵

Mindazonáltal a hosszú vándorlások alatt a kutya az egyetlen olyan lény, akivel az ember meg tudja osztani a gondolatait. Úgy beszélnek hozzájuk, mint egy *„igen közel álló emberhez”*.³¹⁶ Emberszámba veszi Ikcját Arisztarh és Burot Szeberuj. A kutya-gazda kapcsolat sokszor igazi barátsággá válik. Buro együtt aggódik Szeberujjal Nyekocsiért és a kislányért: *„Okos szemmel nézett gazdájára, aki nyugtalanságot, együttérzést és gyengédséget látott a kutya tekintetében. Sokszor jött fel a hold, sokszor köszöntött be a kikelet, de nem emlékszik rá, hogy valaha is mást olvasott volna le kutyája fizimiskájáról.”*³¹⁷

Egy idő után kutya és gazdája szinte eggyé válik, mintha egyáltalán nem is lenne köztük különbség: az emberi és állati tulajdonságok egybemosódnak. *„Buro ugyanúgy dolgozik, mint a gazda, felesleges lárma nélkül. A rénszarvasok engedelmeskednek neki és tartanak tőle, és a kutyák is elismerik erejét és ravaszságát.”*³¹⁸

Buro – a Sánta Ördöghöz hasonlóan – Nyerkagi regényének egyik főszereplőjévé válik. Az ő múltja és érzései is központi szerepet kapnak a műben. *„Az anyját nem ismerte, és egyáltalán az első, amire emlékezett, mikor elkezdet valamit megérteni az életből, az a verekedés volt. Az összes kutyakölyök, az ő bátyjai és nővérei, egy tálból ettek, mellettük egy kislány állt, hogy elűzze*

a nagyobb kutyákat. De egyszer ez a kislány nem volt a helyén, és egy nagy rőt kutya mindent felfalt a kölykök elől, amit beraktak nekik a tálba; s mikor lenyelte az utolsó darabot, Buro, aki ezt nem tudta elviselni, bátran rávetette magát, és fogaival a sértegető lábaiba kapaszkodott. Hogy mi történt ezután, arra nem emlékszik. Amikor magához tért, valaki gyengéden simogatta a hátát. Egy nagy embert látott maga előtt, nevető szemekkel. Buro fájdalmában nyüszített, és megnyalta az érdes tenyeret. – Bolond – mondta a férfi. – Nagynak és erősnek kell lenned, hogy verekedhess. Majd felemelte, és a sátrába vitte, ahol megetette, valami piros rongyot kötött a nyakába, és egyre csak azt mondogatta: – Nagynak és erősnek kell lenned...³¹⁹ Buro mindent, amit tanult, azt Szeberujnak köszönhette. Megtanulta, hogy „mikor kell ugatni és mikor hallgatni”, megtanulta megkülönböztetni gazdája arckifejezéseit. „Megértette az embereket, és az emberek is megértették őt.”³²⁰

Buro, megbosszulandó Nyekocsi és kislánya halálát, megkeresi a Sánta Ördögöt. „... Buro csak estére talált rá a farkas nyomára. Nem kételkedett abban, hogy ez az, amit keresett. Ennek a farkasnak a szaga mindörökké az emlékezetébe vésődött a kutyának attól a naptól, hogy nincs többé a sátorban jó és gyengéd gazdája. A kutya lépése rugalmas futásba váltott át, nem lassúba és nem is gyorsba. A kis erdőben Buro megfogott egy nyulat, jól megebédelt, és újból futni kezdett. És minél erősebben érezte a farkas szagát, annál gyorsabban futott, és mikor a szag már szétfeszítette orrlyukait, Buro teljes erejéből csak futott, többé nem szaglászott.”³²¹ A két állat megverekedett egymással: Buro legyőzte ősi ellenségét. De miután a kutya elballagott, a vérben úszó farkas felállt, és az emberek iránt érzett gyűlölete új erővel töltötte el.

A kutya gyakran életet is menthet. Ikcjának köszönhette Arisztarh, hogy miután a terepjáró hangja megvadította a szánba befogott réneket, és földre esett, a járásképtelen öreget a kutya emberlakta vidékre vonszolta. Máskülönben Arisztarh megfagyott volna. Ugyanígy tett Buro is. A halála előtti napokban nyugtalan volt, állandóan azt érezte, hogy valaki vagy valakik követik a szánt és a csordát: „Szeberuj elővette a szelencéjét. Buro, aki a szán mellett feküdt, fáradtan nyújtotta ki a mancsait, és kényelmesen elhelyezkedett. Tudta, hogy most a gazdája sokáig fog ülni, sóhajtozni, időről időre ingatja a fejét, mintha előtte egy láthatatlan beszélgetőtárs ülne – így szunyókálhat. De Buro nem szundított el; rövid ideig feküdt, majd felkelt, és járkálni kezdett a szán körül, állandóan a hegyoldal felé nézve, ahonnét az imént leereszkedtek. (...) Buro egész végig azt érezte, hogy követik őket, és ez nyugtalanná tette.”³²²

Szeberuj, aki ismeri kutyája minden rezdülését tisztában van azzal, hogy Buro napjai meg vannak számlálva, így mindent megtesz azért, hogy barátja utolsó napjait kényelmessé tegye: *„Az utóbbi napokban Szeberuj, mint még soha, megsajnálta a barátját, és magához vette a szánra. Buro hozzászokott az utazáshoz. Megvolt a saját helye, a gazda háta mögött. Szeberuj keserűen emlékezett vissza azokra az időkre, mikor Buro egész nap tudott a rénszarvasok mellett futni a fogattal, és sohasem állt meg. Kevés kutya képes erre.”*³²³ De még utolsó leheletével is arra törekedett, hogy megmentse Szeberujt a Sánta Ördög és fogadott fia támadásától, bár ennek a küzdelemnek ezúttal mindketten áldozatul esnek: a két ősi ellenség – Buro és a Sánta Ördög – elpusztul. Szeberuj utolsó támaszát is elveszti. A két tetemet egymás mellett „ravatalozták fel”, de míg a Sánta Ördögöt s tisztátalan szán mellé helyezték, addig *„Buro tetemét a nyenyecék nagy tisztelettel a megszentelt szánra helyezték, hódolattuk jeléül.”*³²⁴

5.3.6 Egyéb állatok

Van még néhány állat, amit érdemes megemlíteni a nyenyec hiedelemvilágban elfoglalt szerepe miatt. A hermelin a nyenyecék szerint elűzi a gonosz lelkeket, ezt még a városokba beköltözött jurákok sem vitatják, akik pedig amúgy kevésbé kötődnek a hagyományokhoz. Házaikban az ajtófélfára vagy a rénszarvas agancsra akasztják a hermelinbőrt, hogy az megvédje őket az ártó szellemektől.³²⁵

A kígyók, békák, gyíkok tiszteletére vonatkozóan az erdei nyenyecéknél találunk adatokat. Szerintük rossz előjel az, ha ezek a csúszómászók bemelegsznek a házba: ez a sátor egyik lakójának halálát jelentik. Ennek ellenére nem ölik meg őket.

A sarkkörön túl a vadászat tárgya lehet még a jegesmedve is: *„Elkezdték a rozmárvadászatot, de elejtik a szakállas fókát is. Olykor még jegesmedvét is sikerül puskavégre kapniuk. A sötét éjszakákon a jegesmedve gyakran maga megy a vesztébe. Ha meg egyszer maga megy, nincs miért sajnálni. Leterítik a kunyhó mellett.”*³²⁶

Bár a medvének a nyenyecéknél is van kultusza, az általam olvasott szépirodalmi művekben erre nem találtam utalást. Vértes Edit feljegyzései sze-

rint a szamojéd népek az obi-ugorokhoz hasonlóan nem nevezik meg őket, csak körülírással beszélnek róluk, az erdei jurákok köszönnek neki, ha megpillantják, és bizonyos helyeken leölése után medvetort tartanak.³²⁷ Pusztay János a Tabuszavak a szamojéd nyelvekben című tanulmányában tizenhárom, a medvére vonatkozó nyenyec tabuszót jelöl meg: szent, erdei, föld-sátorbeli, barlanglakó, fekete, fekete ruhájú, fehér (= jegesmedve), báránybundás, gonosz szellem, nagyapó, vő, fiatalasszony, tengerhez utazó (= jegesmedve).³²⁸ A medvekul-tusz azonban egyáltalán nem olyan jelentős, mint az osztjákoknál és a voguloknál. Ennek az az oka, hogy a szamojédek által lakott területeken a medve jóval ritkábban fordul elő, mint az obi-ugor vidékeken.

A vakondnak szintén megvan a tisztelete a nyenyecéknél. *„Szent egérnek”* nevezik, és hitük szerint *„a farkas nem támadja meg a nyáját, ha a nyáj körül visznek egy vakondot.”*³²⁹

Természetesen a szamojéd mitológiában is vannak a valóságban nem létező állatok. Ezek a lények hatalmas termetűek, és egyaránt ölhetnek állati és emberi formát. A nyenyecék mitikus állatainak csoportjába tartoznak a mamutok, az óriásgyíkok, de a legjellegzetesebb, az emberi fantázia által szült lényük a minri vagy minlej. Elképzelésük szerint a minri, mely a világ teremtésekor jött létre, *„a tenger mögött egy hegyen fészkel, csak a sámán láthatja, embereket rabol el. (...) A szerencsétlen embereken segít, a bajtársát megölőt törbe csalja.”*³³⁰

5.3.7 A vadászat

A vadászat – a halászathoz hasonlóan – ősidőktől kezdve biztosítja a nyenyec családok megélhetését. Kettős célt szolgál: egyrészt táplálékforrás, másrészt viszont a prémszerzés egyetlen lehetősége. Tipikus vadászati idényről nem beszélhetünk, hiszen egész évben tart, kezdete és vége vidékenként más és más. Bizonyos állatokat télen is vadásznak: *„Az egyik reggel mindenkit megörvendeztetett. Kinéztek az ablakon és – esett a hó. A kert, a fák havasak voltak. Mindent beborított a fehérség. A gyerekek kiszaladtak a hóba játszani. Úgy tűnt, havas tél lesz. Megkezdődik a prémvadászat időszaka – mondta Gris. Sílécet csatoltak, mert így könnyebb volt a közlekedés. Két héten át gyűjtötték a prémet.”*³³¹ Ezeket aztán eladták a kereskedőknek. Így tesz Lapcu j hóse, Szuero ma is: *„már fiatal korában is vadászott Szuero ma a tundrán - nagy va-*

dáásszá vált. *Megszámlálhatatlan, hogy hányszor adott el az utazó kereskedőknek állatbőrt - halálra hajtotta a szép állatokat a gyors szánon. Az állatoknak nincs hova elrejtőzni a fehér tundrán. A vadász éles szeme távolra ellát. És ócska puskájával a kezében Szueroma pontosan lőtt.*³³²

A nyenyeczek mindenféle állatra vadásznak. Igen sok sarki rókát (nogo) ejtenek el, mely az egész tundrán megtalálható. Különösen jelentős a sarki róka populáció a Jamalon és a Tajmiron. A leölt állat prémjéből aztán ruhát készítenek maguknak, a felesleget pedig eladják. Általában fehér rókát fognak, a kékróka ugyanis meglehetősen ritka, igaz, ennek következtében jóval értékesebb is. Ugyancsak fontos a rozsomákvadászat, emellett jelentős még a jegesmedve vadászata is, de ez csak a tengerparton, illetve régebben a Novaja Zemlján történt. Ugyanitt fogták a fókákat és a rozmárokat is.

A vadászat fő eszközei a karabélyok, (régebben a nyíl) és a csapdák. A csapdába általában kisebb állatok kerülnek: sarki rókák, rozsomákok, különféle madarak. Ezeknek a felállítását gyakran nők végzik. Csapdákat állít fel sarki rókáknak Nyina Ledkov novellájában, de ugyanezt a tevékenységet végzi Szatta is Nyenyang művében, csak ő fogolymadaraknak. A csapdákat időről időre bekenik rókafaggyúval, hogy ne rozsdásodjanak.

De sokszor előfordul, hogy a vadász üres kézzel tér haza. Csak a jó vadásznak van szerencséje. Az, aki a vadászat során sikertelen, az általában az életben is az: *„A fiatalabb, Prane, valamiért balszerencsés: a gyerekei meghaltak, a halak távol maradnak a hálójától, s ha a tajgára megy, nem talál vadat.*³³³ Persze a kezdeti kudarcok után válhat valakiből kiváló vadász is. Így volt ez Aljoskával Nyerkagi regényében: *„Néhány hónapon keresztül semmit sem hozott a vadászatról. Egyszer talált a csapdában egy rókát, mellette ember-lábnyomokat. Valaki betette neki a zsákmányt. Úgy tűnt, megsajnálta. Akkor Aljoska – először az apja halála óta – sírt, a keze reszketett, ahogy felszedte valakinek a könyöradományát.*³³⁴

5.3.8 A rénszarvas

Azt, hogy a nyenyeczek számára voltaképpen mit is jelent a rénszarvas, a legjobban talán a jurák-szamojéd tabunyelvben használt kifejezés érzékelteti: a rénszarvas nem más, mint *„az élet eszköze”*.³³⁵ A rénszarvas a nyenyec kultúra és a nyenyec mindennapok alapja. Egyrészt tekinthető életforrásnak, hiszen ez

az állat biztosítja a táplálkozást, a tundrán a közlekedést, másrészt viszont presztízsértékkel is bír: valakinek minél több és minél szebb rénje van, az annál nagyobb közmegbecsülésnek örvend. Sok mindent elmond a tulajdonos jólétéről az, hogy *„az én rénszarvasaim jóllakottak, egészségesek, az egész tundrán nem találsz ilyeneket. Minden tavasszal kétszer gyarapodik a csorda”*.³³⁶ A rénszarvas egyben fizetőeszköz is: közös megegyezés alapján a vőlegény és családja rénszarvassal fizet a menyasszonyért. Nyenyangnál például Szattának *„háromszor hét nőstény rénszarvas az ára”*.³³⁷

Fontos szerepük van az öltözködésben is, hiszen a tundralakók számára a rénszarvasbőr létszükséglet; bármilyen időjárási körülményhez lehet belőle ruhát készíteni. A férfiak hosszú, kapucnis kabátja, a nők kapcsos bundája és magasszárú csizmái mind-mind a rénszarvas bőréből készülnek csakúgy, mint a sátrak takarói. A rénszarvasinakat varráshoz használják.

De ezen felül a rénszarvasnak igen fontos szerepe van a nyenyec azonoságtudatának kialakulásában is; hiszen *„a réntartás nem csupán egy gazdasági tevékenység, nem csak azt jelenti, hogy a rén biztosítja az élelmet, a ruházkodást, a költözködést: a rénszarvastól egyenesen az emberek túlélése függ.”*³³⁸ És akkor még nem is szoltunk a rénszarvasnak a természetfeletti hatalmakkal való kapcsolattartásban betöltött szerepéről: nincs olyan szféra a nyenyec világképben, ami valamilyen módon ne kötődne a rénszarvasokhoz.

Golovnyev említi a könyvében, hogy *„Num először a rént teremtette meg; a vad és a szelíd rén együtt éltek. De aztán rájuk tört néhány farkas, és a rének egy része az emberekhez menekült, akik megvédték őket a farkasoktól.”*³³⁹ Ez a fajta óvó-segítő kapcsolat mind a mai napig jellemzi a rénszarvas és a nyenyec ember viszonyát. A beteg rén különleges bánásmódban részesül: *„bemetszik a farkát, és kiengedik a vérét; s ettől sem könnyebbül meg, szánra teszik, és hosszú időn keresztül engedik legelni.”*³⁴⁰

5.3.8.1 A rénszarvas elnevezései

A rénszarvas általános elnevezése a nyenyec nyelvben 'ti', a rénbika 'hora' vagy 'habteng', a réntehén a 'szürelja', a borjú a 'szuju' vagy 'szulja', de emellett nemük, koruk, színük, agancsuk és a mindennapi életben betöltött szerepük alapján is megkülönböztetik őket, és külön kategóriákba sorolják a réneket a különféle kultuszokban elfoglalt helyük szerint is. A Pusztay János

által összeállított nyenyec-magyar szótár a fent említetteken kívül huszonhét szót ad meg a rénszarvasok különféle elnevezéseire. A vezérrén a 'vadalkoda', a 'temg' a jól betanított/kiképzett vezérrén, az 'ilebc' a vadrén, a 'mar' a vadrénbika, a 'horeko' a megszelídített rén, a 'njutna' a teherhúzó rén, a 'njahartec' a középső rén a hármastfogatban, a 'poderpada' a betanítható/befogható rén, a 'habtarka' a meddő 'réntehén', amit utazórénként hasznosítanak, a 'malk' és a 'szjundi' az agancs nélküli rénszarvas, a 'njaloko' az előző tavasszal született rénborjú, a 'njabluj' az őszi rénborjú, a 'njade szuju' a tömeges ellés után született rénborjú, a 'penduj' a három-négy hónapos kis rén, a 'njavdi' az egyéves rénborjú borja, a 'szürej vagy szürecja' a kétéves réntehén, a 'njahara' a hároméves rén, a 'tetanz' a négyéves rén, a 'matasz' a hatéves rén, a 'nimja' az öreg, nagy rén, a 'ngamzod' a levágásra szánt rén, a 'ti han' az áldozati rén, a 'habt' a kasztrált rén, a 'hatar' a fehér rén sok fekete szőrrel, a 'haraceko' a kis rén, az elhullott rénszarvast pedig 'hadaramanak' hívják.³⁴¹

A rének kiemelt helyét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy jó néhány nyenyec nemzetségnév is kapcsolatban van a rénszarvassal: a Ngokotetto jelentése 'sok rén gazdája', a Serotetto jelentése 'a fehér rén gazdája', a Teseda 'rénszarvas nélkülit', a Marjik pedig a 'vadrénbika nyakát' jelenti.³⁴² Ha a rénszarvas meghatározó szerepéről beszélünk, feltétlenül meg kell említeni, hogy a nyenyec hónapnevek is szorosan kapcsolódnak ezekhez az állatokhoz. Mizser Lajos kiemeli, hogy mivel „*a tundrai népeknél lehetetlen a tiszta lunáris időszámítás, ezért (...) bizonyos periodikusan ismétlődő természeti jelenségekhez kötötték a hónapok megjelölését.*”³⁴³ A tizenkettőből összesen nyolc hónap neve kötődik valamilyen módon a rénszarvasokhoz. A március – április körüli időszak a 'ti szopolana iri', vagyis a korai rénborjazás hava, az április, a 'sie nich iri', a hamis borjadzás hónapja, a május, a 'ti nich iri', a valódi borjadzás hónapja, a június, a 'niavdi iri', az egy éves suta borjadzásának hónapja, az augusztus, a 'selvi iri', az agancs hárttyája vedlésének hónapja, az október, a 'khor iri', a rénbikák hónapja, a november, a 'malkoms iri', az agancs elvesztésének hónapja, a január pedig a 'jari iri', az új agancs növesztésének hónapja.³⁴⁴

Mielőtt rátérnék a rénszarvas és az ember kapcsolatának egyéb aspektusaira, érdemes megvizsgálni, hogy mióta meghatározó tényezői a nyenyec mindennapoknak ezek az állatok.

5.3.8.2 A réntartás története

A réntartás története több ezer éves múltra tekint vissza. A régészeti leletek szerint már a korai vaskortól kezdődően kapcsolatban voltak az itteni őslakosok a rénekkal. Egyes elképzelések szerint a réntartás a helyiek vadréntartási szokásaiból alakult ki szép fokozatosan, de vannak olyan vélemények is, amelyek szamojéd örökségnek tekintik. Érdekes, hogy a korai adatok után a középkorból igen kevés lelet maradt fenn, köszönhetően a rénszarvasállomány csökkenésének. Igor Krupnyik elképzelései szerint ez szorosán összefüggött az orosz birodalom keleti irányú terjeszkedésével, mely együtt járt a gyakori háborúkkal, járványokkal, amelyek nem kedveztek a rénállomány gyarapodásának.³⁴⁵ Az első írott források szerint a korabeli – 16-17. századi – csordák kevés rénből álltak, ekkortájt a nyenyeczek megélhetését még a halászat és a vadászat biztosította, a rénszarvasokat elsősorban igavonásra használták. A változás a 18-19. század környékén következett be, amikor is ugrászerűen megnőtt a rénszarvas-populáció. Krupnyik szerint ennek a hátterében az időjárás-változás állt, ugyanis a nagyarányú lehűlés kedvezőbb feltételeket teremtett a rénekeknek. Golovnyev egész másképp vélekedik minderről: szerinte a tűzfegyverek elterjedése, és a rénpopuláció hirtelen csökkenése készítette a nyenyeczeket arra, hogy egy új megélhetési forrás felé forduljanak. A vadász, mivel megfosztották fő zsákmányától, elkezdte tenyészteni a rénszarvasot, és az igavonó szerepet szépen lassan felváltotta a rénszarvas mint élelemforrás képze. Az eredmény az lett, hogy a csorda nőni kezdett, és a nyenyeczek mozgalmasabb életet kezdtek élni annak érdekében, hogy újabb és újabb legelőket találjanak.³⁴⁶ De bármi is volt a réntartás fejlődésének valódi oka, az biztos, hogy a 19. század végére sok nyenyec számára a megélhetés fő forrását jelentette. A halászat és a vadászat sokuknak ugyanolyan fontos maradt, mind a megélhetésük, mind pedig az orosz kereskedőkkel folytatott üzlet szempontjából. Csak a legmódosabb réntartók voltak képesek arra, hogy a rénszarvasot tekintsék a megélhetés és a kereskedelem fő forrásának.

A szovjet éra kezdeti szakasza nem hozott jelentősebb változásokat a nyenyec gazdaságokban: a családi kötelek alapjain létrejöttek a réntartók egyszerű társulásai, ahol bár a legelőket közösen használták, de a csordák és a munkaeszközök magánhasználatban maradtak. Valódi fordulatról a 20-as évek végétől beszélhetünk: létrehozták a szövetkezeteket, megszabták, hogy egy család tulajdonában hány rénszarvas lehet. Nyerkagi regényében a gazdag

réntartó, Jak „a szovjet időkben, egyedül maradván, rokonok és pásztorok nélkül, kapott az új hatalomtól megoldásként hetven rénszarvast...”³⁴⁷ De mindez kevésnek bizonyult, és a nyenyeczek válasza a tiltakozás volt, melynek a szovjet rendszer megtorlásokkal próbálta elejét venni. Az 1943-as Mandalának több tucat nyenyec esett áldozatául. Az erőszakos kollektivizálás eredménye a totális elszegényedés és éhínség lett. Változást csak a peresztrojka hozott: ma már megint léteznek a több száz rénből álló csordák, amelyek családok megélhetését biztosítják; a rénszarvasok száma egyre nő, mivel mind több nyenyec tér vissza a tundrára, mert a falvakban és a városokban nem tudják a mindennapi betevő falatot előteremteni.

5.3.8.3 Réntartás az egyes évszakokban

A réntartás évada ősszel, szeptember végén és október elején, a pároztatással kezdődik. A pároztatást az augusztus végi és szeptember eleji kasztrálás előzi meg. Ezt a folyamatot a három és fél éves hímeken hajtják végre, akik ekkorra – a réntartók véleménye szerint – zabolátlanokká és meddővé válnak. A kasztrálást kizárólag férfiak végzik. Télen a réntartók a tundra erdős területeire és az erdőkbe hajtják a réneket, ott vadászattal foglalkoznak, és a háztartási eszközökhöz gyűjtenek fakérget. A tavasz az ellés időszaka, a réntartók életének talán leginkább felelősségteljesnek nevezhető periódusa. A nőstények általában három éves korukban borjadzanak először, és egészen 15-20 éves korukig ellhetnek. Az ellési periódus április közepétől május végéig tart. A borjadzási időszakban a csorda hím és nőstény rénjeit különválasztják. A réntartók széltől védett, folyóparthoz közel eső helyet keresnek. A nyár a legeltetés ideje. Igen megnehezíti a réntartók életét a szúnyogok és a böglyök inváziója. Hogy megkönnyítsék a csorda életét, szeles helyet keresnek a rénszarvasoknak, amelyek távol tartják ezeket a kellemetlen élősködőket.³⁴⁸

5.3.8.4 A réntartók mindennapjai

A réntartók a csorda igényeit szem előtt tartva egész éven át újabb legelőket keresnek, családjukkal együtt a tundrán vándorolnak; ez a nomád állattartás lényege. A rénszarvasok télen mohát és zuzmót esznek, melyet a hó alól

kaparnak ki, késő tavasztól ősziig pedig fűvel, gombával és a cserjék leveleivel csillapítják éhségüket.³⁴⁹ A csorda felügyelete a pásztor feladata, akinek segítségére vannak a család tagjai is. A nyenyec család úgynevezett nagycsalád, melyben három generáció él együtt: szülők, gyerekek, a férj szülei és esetenként a férj vénkisasszony vagy agglegény testvérei is. Egy ilyen nagyszámú közösségre szükség is van, mivel a réntartás szoros együttműködést és munkamegosztást igényel: a nők a ház körüli feladatokat végzik el, ide tartozik a favágás, a főzés, a varrás, a vízhordás, ők gondoskodnak a gyerekekről, és emellett segítik a férfiak munkáját is. Bár a gyerekeknek és az öregeknek nincs külön feladatuk, képességüknek megfelelően ők is segítenek a többieknek.

A gyerekek mindennapjait elsősorban a játék teszi ki. A beteg Ilkának Isztomin regényében *„különféle játékaik voltak. Ezeket az apja fából készítette: hajlított nyakú lovat, csónakot evezőkkel, gőzhajót árboccal és kéménnyel.”*³⁵⁰ De szívesen játszanak kövekkel³⁵¹ és agancsokkal is: *„Valaha maga Szeberuj is ilyen agancsokat hozott haza, eltitkolva a nagyobb gyerekek elől, hogy a kislánya játszasson velük. Az anyja kis lassókat kötött neki vékony kötélből, és a kislány rádobálta őket a legközelebbi agancsra; ha sikerült neki, egész nap azt cipelte magával, és csak kacagott, kacagott.”*³⁵² De emellett nagy hangsúlyt fektetnek a gyerekek munkához szoktatására is, amelyet már három-négy éves korban megkezdnek. A kislányok a babáiknak ruhákat varrnak, tűzifát hordanak, nyáron – a nagyobb testvérek vagy felnőttek kíséretében – tiszta vizet hoznak kis vödrökben a teához, télen pedig kisebb jégdarabokat hordanak a főzéshez a közeli folyóról vagy tóról.³⁵³ Pírerka regényében a főhős így emlékszik erre vissza: *„Én és Pojko felesége bokrokat törtünk össze a tűzhöz. Az asszony letördelte azokat a töveket, amelyek nem engedtek az én gyermeki kezeimnek, a nagyobb darabokat fejszével felaprította.”*³⁵⁴ Egy hat-hét éves nyenyec kislány már aktívan kiveszi a részét a házimunkából: ő vigyáz a kisebb testvérekre, asztalt terít, egyszerűbb ételt készít, és elmosa az edényeket. A kisfiúkat megtanítják a nyomolvasásra, megismertetik őket az állatok szokásaival, az iskoláskorúak pedig nyaranta a nyáj körül segítenek.³⁵⁵ Pírerka művében a kisfiú azt a feladatot kapja, hogy ügyeljen arra, hogy a csorda szét ne széledjen, és ne hajtsák el őket a kutyák. Lapcuj novellájának a főhőse, Szevtya, halat árul, hogy apja halála után, egyedüli férfiként elartsa a családját. Télen a csorda mellett segédkezik, és csapdákat állít: *„A múlt télen még összetörte ezeket a vesszőket, és a havas rügyekre csalátkeket tűzve csapdát készített a foglyok számára. Kiválóan végezte a feladatát. Ő volt a családban az elsőszámú*

*férfi — az apja már nem élt. Mindent jól csinált, és mindig gyorsan cselekedett. Hiszen egy nap alatt sok mindent el kellett végezni. És a rénszarvasokat is jól terelte.*³⁵⁶ A gyerekek nevelésének az az elsődleges célja, hogy felnőttként el tudják látni idős szüleiket. Ezért fontos az, hogy mindazt, ami a tundrai élethez szükséges, a fiatalok korán elsajátítsák. Sok nyenyec család éppen ezért feleslegesnek is tartotta, hogy a gyerekeket iskolába küldje: *„Minek tanuljon meg írni és olvasni? Vadász lesz. A tajgán az állatok nyomából kell olvasni - ehhez nem kell ismerni a betűket. Elviszed a fiút, aki el fogja tartani az anyját?”*³⁵⁷ – kérdezi Szueroma Teszdától, aki azért jött, hogy összeírja a tundrán szétszór-tan élő nyenyeceket.

A férfiak elsődleges feladata a család fenntartása: halászat, vadászat, a csorda felügyelete, ők rakják el és állítják össze a fogatot, megérkezés után ők adnak enni az állatoknak. Nem véletlen, hogy a nyenyec férfit elsősorban annak alapján ítélik meg, hogy mennyire bánik ügyesen az állatokkal. Ahogy Javtüsüzj is írja: *„A tundrán így van: ha nem tudod összefogni a lasszót, nem vagy nyenyec, ha nem tudsz lasszóval rénszarvast fogni, nem vagy réntartó; ha lasszó nélkül kelsz útra, akkor micsoda férfi vagy?”*³⁵⁸ A lasszó (tinzja) elengedhetetlen kelléke a réntartásnak. Ez egy öt méter hosszú kötél, amit a rénszarvas vagy a szakállas fóka bőréből fonnak össze. De természetesen a férfi fő feladata a csorda őrzése, a rének megvédése az esetleges veszélyektől: *„Hosszú éveken át őrizte Uli a tundrán a gazda csordáját. Éberen védte a farkasoktól és a ragadozóktól, melyek az újszülött borjúkat nézték ki maguknak zsákmányul. Alig megy félre az anyja, elbáméskodik a pásztor, és a ragadozó már ott is terem, és elkapja a borjút.*³⁵⁹ Ezért van az, hogy éjjel és nappal mindig van valaki, aki a csorda mellett tartózkodik.

A ház körüli munkák a nőkre hárulnak. A *„férfi egyenesen szégyennek tartja magára nézve, hogy a tűzifával foglalkozzon”*³⁶⁰. Ez, a főzés, a varrás, a gyereknevelés, a vízhordás, mind-mind a nők feladata. Ugyanígy *„a sátorverés sem férfidolog”*³⁶¹, a tűzgyújtás is az ő feladatuk. Anna Nyerkagi így ír erről: *„Házasságunk első éveiben az anyósoméék sátrában éltünk. Nekem mint menynek komoly kötelezettségeim voltak: mindenkinél korábban kellett kelnem, be kellett gyújtanom a kemencét, fel kellett darabolnom a tűzifát, fel kellett forralnom a vizet, míg a többiek aludtak. A férjem egy átlagos nyenyec férfi életét élte: vadászott és rénszarvasokkal foglalkozott.*³⁶² Míg egy férfit a vadásztudása alapján ítélnék meg, addig egy nőnél az az elsődleges szempont, hogy jól varrjon, szépen tudja kikészíteni a bőroket, és ellássa a családot.³⁶³

5.3.8.5 Utazás szánon

Mivel a tartósan fagyott föld csak rövid ideig tartó legeltetésre alkalmas, ez arra készíti az állatokat, hogy folyamatosan vándoroljanak friss legelőt keresve. Nyáron a réneket a Jamal-félsziget északi részére viszik, télen pedig elhagyják ezt a területet, és az erdős tundrára vándorolnak, mely délebbre fekszik, a sarkkör közelében, amely tele van tápláló mohákkal és zuzmókkal. A vándorlások alkalmával a család minden tagja útnak indul. Ha egy család költözködik, ez azt jelenti, hogy mindent visznek magukkal: a sátrakat, azok tartalmát, az állatokat. És igaz ez akkor is, amikor maga a költözködés nem szánal, hanem csónakkal történik, mint az Isztomin regényében is: a Muzsiból indulók felpakolták állataikat, a hajón külön istállót építettek számukra, magukkal vitték a házak deszkáit, hiszen *„mindennek hasznát lehet venni”*³⁶⁴

Az, hogy egy évben hányszor váltanak lakhelyet, hogy egy-egy helyen mennyi időt töltenek, nagyrészt a legelő nagyságának a függvénye. Az a réntartó család, amelynek vándorlását Liivo Niglas nyomon követte, egy nyári hónap alatt tizenkétszer költözködött.³⁶⁵

Akár téli, akár nyári időszakról van szó, a tundrán a szárazföldi közlekedésben csak a rénszarvasra lehet számítani. Évszaktól függően a szánokat kettő - hét rénszarvas húzza. Nyáron, mikor a fűvön nehezebben csúszik a szán, általában négy - hat rénnel közlekednek. A teherhordó szánokat az esetek többségében kettő, nyáron három rén húzza. Valamennyi rénnel, amit befognak, külön nevet adnak. A vezérén, mely elöl megy, a 'nyenzamindja'. A jobbszélső rén a 'pelej', a középső a 'jerki', a többi rént az egyes tájegységektől függően eltérő módon nevezik el. A szánba általában kasztrált hímeket (habt) vagy meddő teheneket fognak be (habtarka). A nőstények kevésbé erősek és szívósak, de jóval gyorsabbak, mint hím társaik. Egy-egy fogat napi 250 km-t is képes megtenni, ebből egyszerre 7-10 km-t, a rének átlagsebessége 15 km/h.

Egy-egy költözködés alkalmával több szánból álló karavánt, úgynevezett 'árgist' állítanak össze, melyek a sátrakat, az edényeket, a szerszámokat, a ruhákat, az élelmiszert és a kultikus tárgyakat szállítják. Csak olyan dolgokat visznek magukkal, amire szükségük is van, semmi felesleges holmit nem szállítanak. Természetesen ezeknek a szánokat is külön névvel illetik.

A szánokat alapvetően két nagy csoportban lehet sorolni: a nők és a férfiak fogata. A nők szánja annyiban tér el a férfiakétól, hogy – mivel itt utaznak a gyerekek is – több ülőhely van rajta, hosszabbak az eplényei, nagyobb terhet

szállítanak. A női fogatot 3 m * 70 centis prémdarabbal fedik be, melynek a tetejére még egy 1 m * 3,5 méteres szövetdarabot is tesznek. A nők szánjai alapvetően teherhordó szánok, míg a férfiakéi elsősorban a rénszarvasok terelésére szolgálnak.³⁶⁶

A nők fogatához tartozik a nők és a gyerekek szánja, a 'he-han', a 'szjabu', mely a sátrat s annak berendezéseit szállítja, a 'lar-han', melyre az ennivalót teszik, a 'juhuna', melyen az ágyak és az otthoni ruházat kap helyet, a 'vandako', mely a ruhákhoz való bőrt viszi és a 'nguto', melyre a sátor póznáit és az üstöket teszik. A férfiak árgisa is több szánból áll: a 'ngedaljosz' egy könnyű kis szán, melynek segítségével könnyedén lehet terelni a réneket, a 'hehe-han', a szent szán, melyre a kultikus tárgyakat helyezik, a tűzfát szállító 'pi-han', a 'ngano-han', mely nyáron a csónakok szállítására szolgál, a 'vandako', mely az élelmiszereket viszi, illetve a 'pong-han' és a 'jangu-han', mely a vadászathoz szükséges csapdákat és a halászathoz szükséges hálókat szállítja. Gyakran előfordul, hogy egy-egy karavánban három vandako is van: 'ngarka vandako', mely a női és férfi felsőruházatot szállítja, a 'jer vandako', melyen a kikészített és a 'njudja vandako', melyen a kikészítetlen bőrök kapnak helyet.³⁶⁷

A karavánon belül egyfajta sorrendiség is megfigyelhető: a szjabu, mely a sátor berendezéseit, többek között a tűzhely alátétéül szolgáló vaslapot és a nők lábbelieit tartalmazó zsákot szállítja, tisztátalannak számít, és emiatt nem állhat a kultikus tárgyak szállítására szolgáló hehe-han mellett. Ennek következtében a férfiak nem is hajthatják a szjabut, és értelemszerűen a nők pedig a hehe-hant. A szjabu az árgisban minden esetben a nők fogatát, a he-hant követi, míg a férfiak fogatát, a ngedaljoszt, a Bálványokat szállító hehe-han.³⁶⁸

A Bálványoknak és a kultikus tárgyaknak szánjáról, mely mindig a sátor mögött áll a szabadban, a vizsgált szépirodalmi művekben Lapcuj ír részletesebben: *„Reggel Szueroma nagyapa elsántikált a csumból a szellemek szánjához. A szán a sátor mögött állt, vastagon bebugyolálva rénszarvasprémmel. Az öreg már sok-sok éve nem járt az áldozati helyen - a távoli hegyfokon, ahol az erdei nyenyecék bálványai álltak. És régóta nem kente be őket az áldozati rón vérével. Az áldozatot a saját sátrukban mutatták be. Szueroma, miután leemelte a takarót a szellemek szánjáról, gondosan kivette alóla, és szétrakta a kis istenszobrokat és a bálványokat: fából faragott állat- és madáralakokat. Az élénk színű ruha, melyet bálványimádáshoz használt már sok évvel ezelőtt is,*

*teljesen előregedett és kifakult. Virágos rongyfoszlányok és nyakékek. És végül egy isten faszobra malicába öltöztetve.*³⁶⁹

A szánok azonban nem csupán a közlekedést szolgálják: a tundrán közkedvelt sportolási illetve kikapcsolódási forma a szánverseny. Ezeken a viadalokon különleges módon kiképzett és felkészített rénszarvasokkal indulnak a résztvevők, melyeket a napi munkában nem használnak: „*A versenyben Aljoska lett a győztes. Ő speciálisan edzette erre a rénszarvasait, és Passza és Szeberuj ellustult, elhízott bikáinak nehéz lett volna versenyezni Aljoskáéival, melyek szikárok és izmosak voltak.*”³⁷⁰ A versenyek után nagy ünneplés kezdődik: az asszonyok húst főznek, és a társaság egész nap ünnepel. Ezeket a viadalokat évente egy-két alkalommal rendezik meg.

A nyenyec szán általában lucfenyőből vagy nyírfából készül. Homics a nyenyecokról írt monográfiájában nyenyec szánnak hét különböző részét nevezi meg:³⁷¹

1. A szántalpak: ezek általában vörösfenyőből, lucfenyőből vagy cirbolyafenyőből készülnek.
2. A szánkóláb vagy eplény: ezeket lucfenyőből vagy nyírfából készítik. Ötven-hatvan centiméter hosszú és tíz-tizenkét centiméter széles kisebb gerendákból állnak. A különösen precízen megmunkált felső és alsó szegek a szán egyéb részeivel való kapcsolatot biztosítják.
3. Az eplény alsó végei a szán első részéhez illeszkednek, melynek hosszanti gerendái kétszázötven-kétszázhatvan centiméter hosszúak.
4. A felső összekötő részen kis nyílások vannak, amelyekben keresztgerendák haladnak át. Ezek a kötések/csomók olyan hatvan-hetven centiméteres gerendák, melyeket a nyenyecok ovális alakúra faragnak.
5. A keresztgerendákhoz erősítik a száztíz-százhusz centiméteres deszkákat, melyekre ülni szoktak.

6. A könnyű szánoknál háttámlát is készítenek. Ez általában kettő-négy vízszintes elhelyezkedésű deszkát jelent.
7. A szán első részén szintén van egy nem túl magas deszkából készült falrész.

Egy szánt általában egy ember használ. A gazda halála után szánját a sírhoz viszik, és ott vagy felborítva a sírra teszik, vagy darabokra törik: *„Anya összekötözte igás rénjeinket, és befogta őket. Apa szánját a sírdombra húzta, és a szántalpak elülső részét darabokra törte. (...) Az új szálláshelyen tértem magamhoz. Holmink közül hiányzott az ételes láda meg anya szánja: ez felborítva ott feküdt anya sírján. Ez volt a szokás.”³⁷²* Persze az is előfordulhat, hogy a szán – tartalmával együtt - apáról fiúra száll.

A fogatok összeállítása is nagy szakértelmet igényel, hiszen sok mindent elárul a gazdájáról. Figyelembe kell venni hozzá a rének korát, színét illetve azt is, hogy ki fog utazni rajta. Ez a lányát hazaváró Szeberuj számára is gondot jelent:

„- Horeko, az agancsos Habtko, Praszeko, Temujko... - Nincs elegendő rénszarvasa a lányá fogata számára. Öt bika kell – nyáron és tavasszal, négyel nem jutsz messzire. (...)

- *Szjanudukot miért nem akarod? – sugalmazta Passza.*
- *Ő csak előre jó.*
- *És Njukcsa?*
- *Rajta nem utazhatnak asszonyok. A Bálványt illeti meg. Valószínűleg Praszekot választom, ő a színe miatt illik a többiekhez.”³⁷³*

Természetesen minden esetben a legkiválóbb réneket fogják be, hiszen a jó rénszarvas sok veszélytől meg tudja óvni gazdáját: *„A rénszarvasok figyelmeztetnek, ha idegen közeledik”³⁷⁴*; Temujkoról pedig azt írja Nyerkagi, hogy *„ha ő is a fogatban van – még aludhatsz is az úton. Magától elvisz az emberekhez.”³⁷⁵*, tehát sok esetben életet is menthetnek.

A közlekedésre a szánon kívül más eszközöket is használhatnak. Nyáron nagyon jó szolgálatot tesz a csónak, melynek a nyenyecéknél két típusát különböztetjük meg: vannak a különféle méretű, deszkákból összeszegezett csónakok (ngano), és léteznek a kisebb, fatörzsből kivájt csónakok (hoj ngano). Az előző típust a nyenyecék az oroszoktól vagy a hantiktól ismerték meg, és két

ember szükséges az evezéshez. A másik típus jóval kisebb, emiatt sokkal könnyebb a téli időszakban a szánon szállítani. Az evezéshez mindössze egyetlen ember kell.³⁷⁶

Télen gyakran használnak sílécet, „mert így könnyebb (...) a közlekedés”.³⁷⁷ A nyenyecéknél három fajta sílécet ismernek: van egyszer a 'pjaj lamba', mely egy keskeny, fából készült típus, de gyakran csatolják fel a 'pena lambat', melyet a rén lábáról lehúzott bőrrrel fednek be, és van a 'hoba lamba', melyet alulról rénbőrrrel takarnak be.

5.3.8.6 A rénszarvas és az ember kapcsolata

A nyenyecék számára a rénszarvas nem pusztán egy állat, annál sokkal több: mondhatni a barátjuknak tekintik, és a mindennapi életben maguk elé helyezik. Elsősorban őket mentik a szúnyogoktól akkor, mikor nyáron a csordát északra hajtják, a tundrán nem esznek gombát, nehogy elvegyék a táplálékot a rének elől, és sorolhatnánk tovább. Bár a rénszarvasok igen sok veszélynek vannak kitéve (betegségek, járványok, szúnyogok, böglyök), a legnagyobb veszélyt maga az ember jelenti. Ennek tudatában mindent meg is tesznek azért, hogy ezeket a vészhelyzeteket elhárítsák. A nők például, akik tisztátalannak számítanak, semmihez nem érhetnek hozzá, ami a rénszarvasokkal van kapcsolatban.

Az európai ember számára igen furcsának tűnik az a viszony, ami a nyenyecéket a rénjeikhez fűzi. Nyerkagi regényében a kis rénborjút, Temujkot, anyja eltűnése után Nyekocsi vette magához. Az asszonynak pont azon a tavaszon halt meg a csecsemője, mikor Temujko született. „Mégfogta Temujkot, és bevitte a csumba. Nyekocsi az ágyhoz kötötte, elkészítette a hallevest. Örült, hogy a szarvasborjú csendesen viselkedett, és odavitte neki a tálat a hallével.”³⁷⁸ De a szarvasborjú nem akart enni. És ekkor „Nyekocsi odanyújtotta neki a mellét, Temujko összerezett, majd nyállal megnedvesítette a mellbimbót, és szívta magába a tejet.”³⁷⁹ Temujko igazi családtaggá válik: a csumban alszik „betakarva a jaguskával, és új anyja által dédelgetve”³⁸⁰; és egy hét után ugyanúgy hallét és kenyeret eszik, mint a többiek. Ez a kapcsolat, ami Nyekocsi és Temujko között kialakult, messze túlnő az ember és állat viszonyán: sokkal inkább anya-gyermek kapcsolatról beszélhetünk. És Nyekocsi halála után Temujko elmegy „anyja” temetésére: „A lemenő nap fényében,

büszkén tartva a fejét, egy rén közeledett. Temujko! Igen, ez Temujko (...) Menet közben a rén mindenkin végignézett. Pillantása megállt Szeberujon, úgy tűnt, mintha azt kérdezné: «Hol van anya? Hol van a gazdám?» Majd a sír mellé ment, és megörült, hogy megtalálta a gazdáját. Pofáját a deszkához dörgölte, és fáradtan lerogyott mellette. Szebeuj elfordult, megpróbálta elrejteni könnyeit az emberek elől...³⁸¹ És a rénszarvas a temetést követően is gyakran felkeresi a sírt: „Nem mindennap jött ki ide, de jól emlékezett a helyre, ahol az anyja fekszik, és most szapora, biztos léptekkel közelítette meg. Temujko hirtelen megállt, az orrlyukai megremegtek – meglátta Anikot. Álldogált egy darabig, szaglászott, és az ellenkező irányból óvatosan a sírhoz ment. Pofájával hozzáért a deszkákhoz, és félig lehunyt szempillákkal megállt. (...) Temujko nem nézett rá (Anikora). Szép fejét lehorgasztva állt. Anikonak hirtelen úgy tűnt, hogy a rénszarvas sír. Másként miért állna így? Neki most biztos nagyon nehéz lehet.»³⁸²

Mikor május végén Szeberuj és Passza északra vonul új legelőt keresni a csordának, Temujko elbúcsúzik Nyekocsitól: „Szeberuj szomorúan nézett vissza. Ott maradt a kislánya és felesége. Majd eljön az ősz, és ő megöregedve és megfáradva visszatér hozzájuk. Még egyszer az erdőre tekintett, amely mögött egy kicsit látni lehetett a temetőt, és Szeberuj egy szaladó pontot vett észre. Messze volt, és ezért nem tudta pontosan megmondani, mi is az. Megállította a szánt, és a tenyere alól kinézett. Távcső csak egy volt a szálláshelyen, az is Passzánál. A pont közeledett, és Szeberuj megismerte Temujkot. «Hol lehetett? És hogyhogy nem vettem észre, hogy nincs itt?» Temujko a szánhoz szaladt, nehezen lélegzett, néhány pillanatig Szeberuj előtt állt, mintha mondani szeretett volna valamit, csak azt a nagy sietségben elfelejtette, majd elkapta a tekintetét, és szépen nyugodtan elvegyült a csordában. Szeberujt mintha valaki meglökte volna: «csakugyan nála járt: Passza és Aljoska nem egyszer mondták, hogy Temujko valahová eltűnik.»³⁸³

Van olyan eset is, amikor a rénszarvas nem tud belenyugodni gazdája távozásába, és bánatában elpusztul: „Szavane egy rénborjút kapott búcsúzóul az apjától, de az nem tudta elviselni gazdája eltávozását.»³⁸⁴ – olvashatjuk Javtüsüzjnél.

A vizsgált regényekben nagyon sokszor találkozunk olyan hasonlatokkal, mikor egy-egy szereplőt a rénszarvasok bizonyos tulajdonságaival ruháznak fel. Nyenyangnál például azt olvashatjuk, hogy „Szattának olyan kedves szemei voltak, mint a rénszarvasoknak, piros pufók arca és sűrű fekete szemöldöke»³⁸⁵,

aztán ugyancsak nála, hogy „jó a szíve, mint a nőstény rénszarvasé”³⁸⁶, Nikolaj Vilkánál „Marja úgy fut a fűvön, mint egy kisgida, a nagyanyja, mint egy vén rénszarvas, alig-alig győz utána lépkedni.”³⁸⁷, Nyerkagi pedig Szeberujról mondja, hogy „egyengette, jobbítgatta családjá életét; dolgozott, mint egy nyíltszívű szarvasborjú...”³⁸⁸.

Természetesen a rén bizalmát és megbecsülését ki is kell érdemelni. Nyerkaginál Aniko és Temujko, a két „testvér” kapcsolata nem indul zökkenőmentesen: „Szaberuj odament. Passzával együtt távolról figyelték Aniko és Temujko találkozását.

- Ez az anyád rénszarvasa.
- Valami miatt fél tőlem.
- Még nem ismer, ezért szaladt el. Próbálj neki kenyeret adni.

Szeberuj elővett a kebeléből egy darab kenyeret. Temujko a csemege láttán nyugtalankodni kezdett. Tett felé néhány lépést, majd ismét megállt. Az ismeretlen emberből kellemetlen, nem tundrai levegő áradt.”³⁸⁹

Egy jó gazda már halála előtt biztosítani szeretné a csorda jövőjét, igyekszik olyan utódot találni, aki méltóképpen gondoskodik az állatokról: „Szeberuj a bőrt és a háztartási eszközöket Passza feleségének adta. Jelenleg nála lakik, csak a rénszarvasok miatt tétovázik, érezve, hogy búcsút vegyen-e tőlük, mindörökre elveszítve minden drágát, ami a múlthoz kapcsolódik, hisz a csorda valamennyi rénszarvasa – megható visszaemlékezés. Ez az ő és elhunyt felesége munkája. Például egy Temujko mit megér. És Rogatüj?! ...Tudta, hogy átadja a csordát Aljoskának...”³⁹⁰ És Aljoska Szeberuj méltó örököse lesz.

5.4 A tundra

„Természetesen a világ hatalmas; vannak gyönyörű városok és falvak; vannak a mieinknél melegebb erdők; de egyik ember számára sincs szebb vidék annál, ahol született”³⁹¹ – írja Javtüsüzj egyik művében. És való igaz: vannak kellemesebb éghajlatú szegletei a földnek, hiszen itt, a tundrán az évi középhőmérséklet mínusz nyolc fok körülre tehető, léteznek gazdagabb növényvilággal ellátott tájak, ahol dús lombú és bőven termő fák vannak, ennek ellenére a nyenyec írók megkapóan tudnak írni erről – a számunkra – kietlen vidékről. Hiszen – ugyancsak Javtüsüzj szavaival élve – „csupán a kívülálló számára egy-

hangú a tundra³⁹²: az itt élők értik a „fű suhogása, a rókák ugatását, a foglyok kiabálását, a patakok vidám beszélgetését.”³⁹³, számukra a tundra szent hely, az élet lényege. A visszatérők „megcsókolják az anyaföldet”. Azért, „hogya a földanya ne sértődjön meg, amiért elhagytuk őt, hogy visszafogadjon minket, mint gyermekeit.”³⁹⁴

És való igaz: a szépirodalmi művek is azt bizonyítják, hogy ez a táj rendkívül változatos, már csak szépsége miatt is tiszteletet érdemel. Teljesen más képet mutat tavasszal, nyáron, ősszel és télen. A tundrán az év alapvetően két részre oszlik: egy hosszabb időszakra, amit télnek és egy rövid periódusra, amit nyárnak neveznek.³⁹⁵ A téli év augusztus vége és szeptember eleje körül kezdődik, az új évet az első tiszta hó megjelenésétől számítják. A hagyományos nyenyec időszámítás tizenhárom holdhónapból áll, bár Homics szerint néhány helyen – főleg az Uraltól nyugatra eső területeken - a régi hónapneveket már a XX. század elején is ritkán használták, helyettük egyre inkább az orosz elnevezések kerültek előtérbe. Így maradt a tizenkét hónap, az egyik – általában tavaszi hónap – kiesett a köztudatból.³⁹⁶

Bár a nyenyeczek hagyományosan két évszakkal számolnak, ennek ellenére az irodalmi művekben szépen el lehet különíteni a négy évszakit. Más a tundra télen, mikor „egész nap kékes ködbe burkolózik, de az este közeledtekor mégis észre lehetett venni, hogy a párázatok eltűnnek, mire a hold, a csillagok és a lobogó északi fény oly világosságot terjesztenek, amely csodálatos varázserővel ömlik el a végtelen hómező felett.”³⁹⁷ És ekkor sem néptelen, ekkor sem hallgatag: „De nem alszik a tundra: a sarki foglyok hangján, a rénszarvasok patáinak üveghangján és a szántalp csikorgásán szólal meg, mely dombról dombra és sátortól sátorig repül.”³⁹⁸ És nem csupán a tundra „beszél”: az itt élők – köztük a kis Szevtya - a hópelyhek szavait is értik: „Változatlanul esett a hó: susogott-sugdosott a tundráról, a szülői csumról, a kutyákról, az alvó tűzhelyről, az édesanyjáról. Ez a susogás emlékeztette arra a hangra, amely a rénszarvasok érkezését jelezte.”³⁹⁹

A hosszú és egybefüggő téli napok után a tundra megújul: „Végre – április közepén csoda történt: megjelent a nap és egyre ritkultak a hófúvások. A költöző madarak raja üzenetet hozott délről, a melegről és az életről. Nem apránként érkeztek, hanem éjjel-nappal, megszámlálhatatlan csoportokban; vadludak, vadkacsák, hattyú-félék. Az Ob jege fölengedett, a hatalmas jégmező darabokra tört.”⁴⁰⁰ Először megjelennek a varjak, melyek „a tavasz első küldöttei Északon.”⁴⁰¹, majd az eget madarak népesítik be: „egymás után repültek

a hattyú, vadlúd és vadkacsa rajok⁴⁰², akik egy új időszak kezdetét jelzik. Napfény árasztja el a földet, és a természetben valamiféle megnyugvás uralkodik. A tundra virágmezőbe öltözik: „*kék nefelejcskek borítják be, melyek olyan élénkek, mint a nyári égbolt.*”⁴⁰³ De a tavasz valódi beköszöntét a jégkéreg megrepedése jelzi: „*Lassan átalakult a természet. (...) Egyszer, mikor a nap már hamar felkelt, s a nappalok egybeolvadtak az éjszakával, (a pármalakók) nagy recsegésre és robbanásra ébredtek. A Nagy-Ob felől jött a zaj. Reggel, mikor kimentek, látták, hogy a jég megrepedt, a pirókok elrepültek. Semmi kétség, itt a tavasz.*”⁴⁰⁴

A nyár a fehér éjszakák időszaka: „*május végén és júniusban a nappal és az éjszaka egy arccal bír, mely örömteli, tiszta és fehér.*”⁴⁰⁵, de elég rövid ideig tart: „*Kifelé mentek az augusztusból. Az éjszakák egyre sötétebbek lettek. Érezhetően hidegebbé vált az idő. Sűrű köd ereszkedett a folyó fölé, szétterült a parton, bevonta a fákat. (...) A virágok elhervadtak, a fű elfonnyadt. Hullott a zúzmara. Érződött az ősz jelenléte.*”⁴⁰⁶ Az őszi tundra ugyancsak képes arra, hogy megszólaljon: „*Az őszi égbolt, különösen szeptemberben, a szeszélyes öregre emlékeztet: nevet, morog, orrhangon beszél. Megjött a sötét felhők karavánja, és lassanként magába zárta a napot. A földön hirtelen sötét lett.*”⁴⁰⁷

De nem csupán az egyes évszakokat lehet elkülöníteni: más képet mutat a tundra az egyes napszakokban is. Éjszaka is megkapóan szép: „*A hold a földre ereszkedett, megcsillant a szán nyoma. (...) A tóban csillogott a hold ösvénye, mintha ezüst szalonkák raja szállna.*”⁴⁰⁸ De a hajnali tundra sem akármilyen: „*... a köd feloszlott a dombok mögött, a jégkéreg elolvadt, a halovány nap szétáradt a zajos patakon, mely a Pecsora felé sietett.*”⁴⁰⁹

Lehet-e ezután csodálni azt, hogy a tundrát az itt élők nem is pusztán tájként, hanem élő személyként kezelik? A tundra fájdalma az ő fájdalmuk is: ha lánctalpasok és buldózerek hányják fel a földet, az az ő kínjuk is. Nem véletlen, hogy egy őslakos számára a tavak és folyók bepiszkítása, a föld rongálása, a hulladék szétdobálása súlyos bűn.⁴¹⁰ A nyenyecék idősebb generációja személyes felelősséget érez a tundra iránt. Ehhez a korosztályhoz tartozik Arisztarh, Ignat és Szeberuj is. Az ő életüknek a tundra ad értelmet, képtelenek arra – bár a lehetőség adott -, hogy falvakba vagy a városokba menjenek lakni. Jól példázzák ezt a hozzáállást az öreg Ignat szavai: „*Én addig, míg a lábaim visznek, nem hagyom el a tundrát. Itt már az első lépéstől érzed, hogy nem csak létezel, hanem élsz. Sőt, mi több: a szabad levegőn a föld gazdájának látod magad*”⁴¹¹ Ők egész egyszerűen képtelenek elszakadni szülőföldjüktől:

„Ezen a földön született Arisztarh apó is, a tundra adott neki nevet, itt tette meg első lépéseit, és a tundra befogadta őt; megtanult járni elődei nyomában a domb meredek lejtőin, itt ünnepelte lakodalmát Nenével, itt tanította rénjeit, hogy az ő szánja legyen a leggyorsabb a harmatos fűvön. Itt nyugszik az apja, a nagyapja, az anyja és a nagyanyja. Ezért a földért ő, Arisztarh apó a felelős. Ő vigyáz rá, hogy átadhassa unokáinak.”^{A12}

Az új generáció tagjai közül azonban sokan költöznek a falvakba és a váro-sokba, mert a tundrán nem látnak perspektívát. Nyerkagi Anikoja sem tud itt mit kezdeni: egyre azon töpreng, hogy hogy tudnak itt emberek élni? Itt, ahol nincs mozi, nincs színház, nincs semmiféle szórakozási lehetőség. Ugyanígy vélekedik Ignat apó unokája, Ljuda is: képtelen megérteni azt, hogy az öreg miért a spájzban szeret pihenni egy rénszarvasbőrön, hogy miért költözik ki a városon kívülre a rétre, ahol egy csumot állít fel, mikor ott a kényelmes ház. Számára felfoghatatlan az, amit nagyapja érez: hogy egy zárt házból nem lehet az eget látni, hogy nem lehet a tundrával és a folyókkal beszélgetni, és hogy a városban nem lehet élni, mert itt *„kevés a hely a szemnek...”*^{A13} Azok a fiatalok, akik iskolákat végeztek, nem tudnak visszatérni szülőföldjükre: nekik a tundrai élet kényelmetlen és civilizálatlan.

Szerencsére vannak azonban olyanok is, mint például Nyenyang Szattája, aki szerint a tundra olyan *„érdekes szokott lenni”*^{A14}. És itt van Javtüsüzj novellájának két fiatalja is Szanko és Vera Ljoka, akik *„mint az őszi madarak, más tájra repülnek, de haza térnek földjükre, ahol születtek, és felnőttek, ahogy visszaszállnak a vándormadarak is.”*^{A15} Nyerkagi Aljoskája is itt találta meg a boldogságát, bár ő nagyon megküzdött ezért. Visszatérve az internátusból itt ragadt, mert apja halála után neki kellett gondoskodni a családjáról. Mindent előről kellett megtanulnia, mert az iskolában töltött évek alatt elfelejtette mindazt, amit gyerekkorában egyszer már megtanult. De felnőtt a feladathoz, és az éltes korú vadászok és réntartók egyenrangú partnere lett. Ugyanígy reményt jelent a folytonosságra Javtüsüzj Lehe Piszjakoja is, aki fiatal kora ellenére kivívja az öregek elismerését. Arisztarh és Szeberuj megnyugodhat: arra a gyötrő kérdésre, hogy *„törődni fog-e az ifjúság a tundrával, vagy hagyja elenyészni?”*^{A16}, egyértelműen igennel felelhetünk: haláluk után lesz a tundrának gazdája, aki ugyanúgy fogja óvni, gondozni, ugyanúgy védi az avatatlan kezek elől, mint ahogy azt ők teszik.

5.4.1 A szálláshely

A nomád állattartás velejárói a gyakori utazások, és ezzel együtt a szálláshely ismétlődő felállítása és lebontása. A szálláshely felállítása bárhol lehetséges: létre hozhatják hegyfokon, erre utalnak a –szalja 'hegyfok' utótagú helységnevek (Jar-szalja, Tarka-szalja stb.) vagy folyók, tavak mentén, illetve síkságokon.⁴¹⁷ A szálláshely kiválasztása függ az évszaktól is: míg télen szélvédett helyet keresnek, addig nyáron éppen az ellenkezőjét: olyan területet szemelnek ki a sátrak felállítására, ahol jó a légmozgás. Egyedül ilyen módon van lehetőség a szúnyogok és a böglyök inváziójának elkerülésére. A téli szálláshely felállításánál fontos szempont, hogy legyen fűzfa vagy égerfa tűzifának, valamint a sátor folyó vagy tó közelében álljon, hogy halászni lehessen. Nyáron a jó légmozgás mellett az is fontos, hogy legyen zuzmó és víz a környéken. Mindemellett a vagyoni helyzet is befolyásolja a szálláshely kialakítását: a gazdag réntartók távolabb állítják fel sátraikat, hogy a rénjeik nem keveredjenek a többiekével⁴¹⁸, de odafigyelnek arra is, hogy a sátrakat ne a szent helyek és a temetők közelében állítsák fel. Ennek az az oka, hogy *„az emberek, ha nincs rá okuk és nem szükséges, nem mennek ezekre a helyekre”*.⁴¹⁹

Mikor kijelölik az új szálláshelyet, még a sátrak felállítása előtt megbeszélik, hogy hol legyen a sátor bejárata, és a hátsó szent része. Megállapítják a szent szánok, a halak tisztításának helyét, a férfiak és a nők árnyékszékének a helyét és a karám, valamint a rénszarvasok pihenőhelyét is. Ezt követően az asszonyok fogataikkal együtt már nem mehetnek keresztül azon a helyen, ahol a sátor majdan állni fog, mert ez szent helynek minősül.

Egy-egy szálláshely általában egy - három sátorból áll, kivételt képez ez alól a nyári időszak, amikor is nem ritka, hogy tíz sátor alkot egy „települést”. Ennek az az oka, hogy szúnyoginváziót a nagyobb csordák sokkal könnyebben átvészelik. A halászattal foglalkozó nyenyecék szálláshelye ennél jóval több, általában húsz - harminc sátorból áll.⁴²⁰ Isztomin Zsivunjában ezt a képet festi a halászok szálláshelyéről: *„A zöld tisztáson rendezetlenül álltak a sátrak, ebben a nyári időszakban nyírfakéreggel fedték be őket. Minden egyes lakóhely mellett tábortűz égett, lusta kutyák kóboroltak, a hálókat felaggatva szárították”*⁴²¹

Azokat a dolgokat, amiket éppen nem használnak, a szánon hagyják. Így például télen a nyári holmik, nyáron pedig a téliek és a ritkán használt eszközök a sátor mögött állnak. Ott áll a szent szán is Lapcuj novellájában: *„Reggel*

*Szueroma nagyapa elsántikált a sátorból a szellemek szánjához. A szán a sátor mögött állt, vastagon bebugyolálva rénszarvasprémmel.*⁴²² A húst, a lisztet, a halat nagy hordókba teszik, és ezeket is a sátron kívül helyezik el deszkákból vagy póznákból készült cölöpökön, melyeket magas tartógerendákra vagy bakokra tesznek.

*„A tábor felállítása rendszerint negyven percet vesz igénybe. Az egy táborban lévő sátrak száma különféle tényezőktől függ: a családok számától, az évszaktól, a csorda nagyságától. Gyakran a csomok kis száma és a könnyebb mozdíthatóság miatt több család is lakik egy sátorban.*⁴²³ A szálláshelyre való megérkezés után az asszonyok feladata a sátor felállítása, a tűzrakás és a szánok lepakolása. Ezalatt a férfiak kifogják a szánból a rénszarvasokat, majd kiválasztanak egyet, amit az asszonyok megfőznek. Jevdalov feljegyzései között a következőt olvashatjuk: *„még ha egy férfinak elegendő számú rénje is van, de nem házas ember, akkor nem tud vándorló életmódot folytatni, mert egész egyszerűen képtelen a sátor felállítására.*⁴²⁴

A költözködésnél is a nők feladata a sátor lebontása, a szánok felpakolása, míg a férfiak a rénszarvasokat készítik fel, és fogják be a szánokba a hosszú útra. A sátrak lebontásának – a felállításhoz hasonlóan – szigorú menete van. Elsőként a tisztátalan dolgokat pakolják ki, és teszik fel az erre a célra kialakított szánokra. Utolsóként a tűzhely kerül fel a szjabura. Ezt követően a sátrak takaróelemeit bontják le, végül a tartóelemeket helyezik fel a megfelelő szánokra.⁴²⁵ Az elhagyott szálláshelyeket 'mjadi'-nak hívják. A szemetet mindenkinek el kell tüntetnie maga után, mert a nyenyec néphit szerint az emberek távozása után megjelenik Mjadinda-szellem, aki összegyűjti a szálláshelyen hagyott maradványokat, és ezeken keresztül képes rontást küldeni a gondatlan gazdára. Ennek elkerülése érdekében a szemetet vagy elégetik, vagy ledobják a dombok lejtőin.⁴²⁶

5.4.2 A sátor (mja)

A nyenyec sátor, a csom felépítése az idők folyamán szinte alig változott, különbségek csupán az egyes területek között vannak, mégpedig a fő póznák rögzítésének módjában: bizonyos vidékeken kötelekkel, máshol szegekkel erősítik őket egymáshoz.⁴²⁷ De a csomok felépítése a nyenyec által lakott területeken megegyezik: van egyszer a kúp rész, melyet nyáron nyírfakéreggel, télen

pedig a rénszarvas bőrével fednek be. A sátrat két belső és két külső nyukával takarják be, melyeket hatvan - hetven bőrből varrnak össze. A sátor felállításához mintegy negyven - ötven fából készült póznát használnak, melyeknek a szállításához öt - tíz szán szükséges.⁴²⁸ A póznákat általában a téli időszakban készítik, mikor a csordát az erdőbe terelik. A pózna egy körülbelül öt méter hosszú lucfenyő törzséből készül, melynek a keresztmetszete kör alakú. A sátorrudakat az alsó végüknél kihegyezik. A póznák számától és hosszától függ a sátrak mérete: minél több a sátorrúd, annál tágasabb a csum. Természetesen minél több tagból áll egy család, annál több használati tárgyuk van, és nagyobb sátorra van szükségük, mint a kis létszámú családoknak. De a sátrak nagysága nem csupán a családtagok számának a függvénye: a nyári csumok mindig kisebbek, mint a téliek. A téli sátraknak (szürej mja) négy takarórésze, két alsó, prémmel befelé és két külső, prémmel kifelé felrakott borítólappja van. A takarórétegek felső sarkainak speciális „füleket” varrnak, amelyekkel a póznák a sátor takarórétegeit a vázra emelik. A köpenyek sarkain kötelek vannak, melyek segítségével a takaróelemeket a sátor póznáihoz rögzítik. A nyári sátrak (tangi mja) borítóit nyáron, nyírfakéregből készítik. A kivágott fát megtisztítják a kinnövésektől, és a felső fehér hártját összetekerik, majd egy teljes napig főzik. Ezt követően a megpuhult részeket két - három rétegbe rakják úgy, hogy a rétegek keresztezzék egymást, és ezeket nagy takaróelemként összevarrják.⁴²⁹

A téli és a nyári sátrak berendezése között is van eltérés: míg a téli csumba vaskályhát helyeznek el, addig a nyáriba ezt már nem teszik be, hanem a tél beköszöntéig azt a tisztátalan szánra rakják. Ugyanez a helyzet a téli sátrak padlózatát képező deszkákkal is: ezeket is a téli holmikat tartalmazó szánra teszik, és leállítják. A nyári sátorban találunk viszont pamutból készült ágyfüggönnyt, melyet a szúnyogok miatt a sátrak póznáihoz rögzítenek. Ezt csak éjszaka használják, reggel leveszik, hogy megóvják a füsttől és a szikrától. Nagyon nagy becsben tartják; egy darabját a koporsóba is beteszik, hogy a halott védeni tudja magát a szúnyogoktól a túlvilágon is.⁴³⁰

De nem csupán a téli illetve a nyári sátrak különböznek egymástól: a használat alapján összesen hatféle csumot különíthetünk el⁴³¹:

1. Borjadzó sátor (szuju mja): június elején, az ellés idején az anyát és borját elkülönítik a csordától, és egy külön sátrat hagynak nekik. Ez a csum - felépítését tekintve – elsősorban a téli sátorhoz hasonlít.

2. Szülő sátor (nje njangi mja): ebben a sátorban csak asszonyok lehetnek, akiket a szülés közeledtekor hívnak a vajúdó nőhöz. A sátorban víz és tűzifa van. Ezek a csumok távol vannak a többtől, de ha valami oknál fogva van a közelben sátor, akkor a férfiakat és a gyerekeket elköltöztetik onnét.

3. Az elhunyt sátra (halmer mja): halálesetkor az elhunyt sátrát egy másik helyre viszik, a régi helyére egy kis csumot állítanak fel, ahol összegyűjtik az elhunyt holmijait. Erre azért van szükség, hogy a halott azokat ne az élők között keresse. Ezeknek a sátraknak a bejárata minden esetben észak, vagyis a halottak oldala felé kell néznie.

Itt kell megemlíteni, hogy a nemzetség temetője mellett, mikor közeleg a halál évfordulója, sátrakat állítanak fel arra az esetre, ha éppen vándorlási időszak van, és távolabbi tájról kell ide visszatérni: *„Paszsza még tavasszal állított fel csumokat a temetőhöz közel, hogy Szeberuj felesége halálának évfordulóján megemlékezést rendezhessen.”⁴³²*

4. Könnyű sátor (mjapoj mja): ezt a sátoztípust akkor használják, amikor messzire utaznak. Kizárólag a férfiak laknak benne, mert ezekre a hosszú vándorlásokra a családot nem szokták magukkal vinni. Egyetlen asszony tart velük, aki a háztartásokat vezeti.

5. Fedezék (neng): Nem tekinthető a hagyományos értelemben vett sátoznak. Tulajdonképpen két botból áll, melyekre rénszarvasbőröket akasztanak. Nyáron – védelem gyanánt – a felfordított csónakokra teszik.

6. Játszó csom (mjadeko mja): ezt a gyerekek építik kis póznákból és lasszókból, melyekre bőröket és ponyvákat helyeznek. Ide viszik be a játékaikat. Éjszakára azonban szét kell szedni, mert a nyenyecék hiedelme szerint éjjel a gonosz lények játszanak benne.

5.4.2.1 A sátor belseje

„Bármilyen szerkezetű legyen valamilyen hagyományos társadalom – vadászok és pásztorok, földművelők vagy városiak társadalma -, a lakás mindig szent, mert a világ tükörképe, a világ pedig isteni alkotás.”⁴³³ – írja Eliade. Igaz ez a nyenyecre is: a csom felállításának, leszedésének és áthelyezésének szakrális tartalmat tulajdonítanak, de ugyancsak fontosak a szakralitás szempontjából a sátor egyes elemei is: az ajtó, a tisztátalannak tartott tűzhely és a központi belső pózna.

A vizsgált szépirodalmi műveket olvasva Ma-Muuvem hanti törzsfő sátrába nyerhet betekintést az olvasó: „Ma-Muuvem sátra tágas és kényelmes volt, a közepén tűzhellyel. A bejárattól mindkét irányba szöveteket helyeztek el, mely elkerítette feleségeinek hálórészét. A bejáratnál a földön feküdt néhány deszka padló gyanánt. A tűz mögött, a sátor mélyén állt egy kovácsolt vas fedeles láda, melyen fából faragott istenszobrok voltak: a családi relikvia. A láda fölött függött az egyetlen pravoszláv szent, Nyikolaj Ugodnyik réz-ikonja: ő keresztelte meg a hantikát. A láda közvetlen közelében, egy asztalkán különféle, fából és nyírfakéregből faragott, többségében saját készítésű edények álltak. A bútorzat Ma-Muuvem igényeinek megfelelő volt. (...) A tűz mellett lógtak a tisztítatlan, fekete teás ibrikék és az üstök.”⁴³⁴

A hagyományos csom öt részre tagolódtott; közepén tűz égett, az egyes helyiségeket szövetdarabokkal választották el egymástól. Ez az öt rész a következő volt⁴³⁵:

1. A bejárat melletti rész, ahol a tűzifát tárolták (*nyunij*). A sátor bejáratának mindig úgy kell elhelyezkednie, hogy rá lehessen látni a rénszarvasokra. Mivel a sátrat nem lehet bezárni azt, hogy nincs senki a csumban, úgy jelzik, hogy póznát, gerendát vagy üres szánt állítanak a bejáratához.
2. A bejáratl szemben lévő oldal, ahol a kultikus tárgyakat helyezték el (*szinij*), valamint ide tették a férfiak holmijait is. Mászt azonban tilos volt itt tárolni. De a tilalmak nem csupán a tárolásra terjedtek ki: ha egy nő haladt át a sátor hátsó részén, fel kellett tűrnie a ruháját, nehogy az valamihez is hozzáérjen. Ha ez mégis megtörtént, annak általában a csorda látta kárát, mert a nyenyec hagyomány szerint ebben az esetben a következő éjszakán a farkasok rénszarvasokat tépnek szét.⁴³⁶ Ugyancsak kitiltják a

nőket a sátor hátsó részéből a legtisztátalanabb napok, a havi vérzés illetve a szülést követő periódus alatt.

3. A hálórész (*va'ab*)
4. A mindennap használt háztartási eszközök és ruhák tárolására kialakított rész (*szeja*)
5. A közös rész, ahol a nemzetséget érintő problémás eseteket beszéltek meg (*pelejka*)

Bár ez az öt rész világosan elkülöníthető, a nyenyec sátrak alapvetően két félre oszthatók: nőkére (*nio*) és a férfiakéra (*si*). Nagyon szigorú szabályok szerint jelölik ki ezt a két helyet: férfiak része távol van a bejárattól a nőké viszont közvetlenül a bejárat mellett van. Ha húzunk egy vonalat a tűzhelytől a férfiak részén keresztül, akkor a szent szánhoz, ha ugyanezt a nők részén át húzzuk meg, akkor a tisztátalan szánhoz jutunk.⁴³⁷ Bizonyos szempontból azonban a csomó a nők felségterülete, és ez már gyerekkorban is megmutatkozik: míg a kislányok a sátorban, addig a kisfiúk kinn a szabadban játszanak. Az, hogy a csomó a nők felségterülete, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a női tevékenységek (főzés, varrás, gyermeknevelés) mind-mind idebent zajlanak, és a sátor felállítása és lebontása is a nők feladata. Ennek ellenére a nőkre vonatkozó tilalmak közül jó néhány a csomban is érvényes. A legfontosabb az, hogy a nők nem tehetik be a lábukat a sátor hátsó részébe. De ugyanígy vannak előírások a gyerekekre vonatkozóan is: ők addig nem léphetnek be a sátorba, míg a férfiak esznek. *„Egyedül maradtam most az utcán. Összetörtem még négy nyaláb fűzfát. Az öreg, kopott egyujjas kesztyűben a kezeimet összecsípte a hideg. A megfagyott malica úgy meredezett, mintha fából lett volna. Megfogtam egy nagy nyaláb fűzfát, és a csomba vittem, miközben ezt gondoltam: «Ha bemegyek a tűzifával a csomba, lehet, hogy nem kergetnek el.» De alighogy megjelentem az ajtóban, az öregaszony kiabálni kezdett:*

- Hová mégy, haszontalan fiú? Ha szükségünk van fára, majd szólunk. Távozz gyorsan! Vagy talán nem látod, hogy a sátorban férfiak vannak?''⁴³⁸

Az árváknak még rosszabb a sorsa: ők csak akkor mehetnek be a sátorba enni, *„amikor majd kimennek a csomból a kutyák.”⁴³⁹*

5.4.2.3 A tűzhely

A nyenyecек elképzése szerint „a tűz élőlény, a «Tűz-Nagyanya-Asszony». A lángok lebegése a mozgása. A tűz a sátor őrizője, a tűzhelyen lakik. (...) Nem szabad a tüzet ütni, beleköpni, fölötte átugrani, átdobni rajta valamit.”⁴⁴⁰ Mind a mai napig megvan egyfajta védelmező, óvó szerepe, és pont emiatt valamennyi tűzhez kapcsolódó dolog – a tűz meggyújtása, tűzifa gyűjtése – a nőkhöz kötődik. A tűzgyújtást nem hagyják a véletlenre: már a vándorlás során összegyűjtik azokat a tüzelőket – gerendákat, cserjéket, fekete mohát –, amelyekre a sátor felállítása után feltétlenül szükség lesz.⁴⁴¹

A nyenyecек hiedelemvilágában a tűzhelynek is fontos szerepe van, melyet minden esetben a sátor közepén, a füstlyuk alatt helyeztek el. Nyáron, amikor nincs tűzhelyül szolgáló vaslap, akkor tábortüzet gyújtanak, szintén a csomó közepén. A sátor felállításakor a vaslapot teszik le elsőként, és a lebontásnál ezt rakják fel legutoljára, a tisztátalan szánra. Természetesen ez mindkét esetben a nők feladata csakúgy, mint a tűzgyújtás.

A tűzhely igencsak fontos szakrális tényező: az ez alatti lyuk a nyenyec hiedelem szerint az alvilágba vezet. A vaslap alá általában két egy-másfél méter hosszú gerendát helyeztek, melyek megtartották a sátor padlószintjét, amikor a hó alatta kissé felengedett. Nyáron a tábortűz helyén kisebb mélyedést készítettek. A vaslap mindkét oldalára két – három deszkát helyeztek: ezek a harminc centiszer négy méteres lécek a sátorban a padló szerepét töltötték be. Az állandóan égő tűz miatt alakult ki a „füstös csomó” képzete, mely több szépirodalmi műben is előfordul. „Mikor a tundrára megérkezett a hosszú sarki éjszaka, gyakran nem volt elég tüzelőanyag a csomóban, és Teszda anyja a többi asszonnal együtt a hideg, kemény hó alól összefagyott fűzfaágakat ásott ki. Rossz volt ilyenkor a csomóban lenni: a fűzfaág alig-alig izzott – kevés meleget adott; a maró füst betöltötte a csomót és az ágyat fedő rénszarvasbőröket, – égető könnyek folytak a szemből. De az embereknek mindegy volt, elterültek a pislákoló tűznél.”⁴⁴²

A tűzhely elhelyezését követően a sátor főbb tartórúdjaikat állították fel, melyeket a felső részekben kötelekből készült gyűrűkkel erősítettek meg. Ezeket a rudakat úgy húzták szét, hogy a sátor átmérője – a család nagyságától függően – öt – nyolc méter lett. A fő tartóelemek beszúrása után állították fel az asszonyok a központi oszlopot, a szakralitás szempontjából kiemelt jelentőséggel bíró szimszitudat. Ezt követően azt a helyet készítik el, amely az edények felakasztására

szolgál. Ez úgy zajlik, hogy mintegy másfél méter magasságban két vízszintes rudat helyeznek el, közben a hátsó részeit egy hurokba dugják, melyet a szimszi-rúdhoz kötnek, az első részeit pedig a bejáratnál lévő tartó rudakhoz erősítik. Ha a sátorrudak már állnak, a takaróelemek elhelyezése következik. Ennek felrakásához általában négy ember szükséges. Ezeket úgy teszik fel, hogy a sátor felső része fedetlen marad: így a füst szabadon tud távozni a csumból.

Ezt követően a sátor belsejét rendezték be. Először is az ágyakat készítették el. A tűztől távolabb, kötelek segítségével nyírfavesszőkből font gyékényt, száraz fűszálakat, majd rénbőröket tettek, melyekre az ágyakat helyezték. Az ágyak melletti tartóoszlopokra kisebb táskákat és egyéb apróságokat akasztottak. Nyáron ágyfüggönyt is tettek fel a szúnyogok miatt.

A sátoron belüli élettér a következőképpen oszlik meg. A leginkább tisztelt hely a bejáratától balra található. Itt alszik a családfő és a felesége és a kisebb gyerekek, a legkisebbek bölcsőben. „A bölcső oda van kötve a sátorrúdhhoz, és ring.”⁴⁴³ Kissé távolabb, a szimszi-rúd felé található az idősebb, de még nőtlen fiúk fekhelye. A másik oldalon alszanak a hajadonok. A nős fiúgyermek és családjuk lakrész a sátor jobb oldalán helyezkedik el. A vendégeket szintén nemük szerint helyezik el: ők általában a sátor középső részét vették birtokba; a férfiak számára a szimszi-rúdhhoz, míg a nők számára a bejáratához közel alakítottak ki fekhelyet.

Érdemes kitérni néhány szó erejéig a vendégfogadásra. A nyenyeczek szívesen fogadnak vendégeket a sátraikban. Arisztarh apóról írja Javtüsüzj, hogy „bárkit megetet, bárkinek megengedi, hogy megszáritkozzék a tűz mellett, és még tűzifát is ad az útra, mert ahhoz elég nehéz hozzájutni a tundrán. (...) Arisztarh felesége is szívélyes: mindig a legjobb darab húst adja a vendégnek, és megkínálja a becses indiai teával.”⁴⁴⁴ De persze nem mindenkit fogadnak ilyen kedvesen. Lapcujnál például a nyenyecceket összeíró Teszdát nem látják szívesen Szueroma sátrában: „A férfi semmit sem válaszolt. Csak hangosan kanalazta a levest, és csámcsogott. Miután jóllakott, előhúzta a teáskancsót. A vendégre rá se nézett. Mintha ott sem lett volna. Nem kínálta meg teával. Ezt úgy lehetett érteni: a csumba nem jó ember érkezett.”⁴⁴⁵

De nem csupán a nyenyecceket látják szívesen a jurákok a sátraikban: gyakran mentenek meg a fagyhalál elől, tundrán rekedt embereket is. Nyerkagi regényében az orosz geofizikus, Pável, így emlékszik vissza a nyenyeccekkel való első találkozására: „Kettesben mentek: Pável és egy munkás. Váratlanul gonosz és hideg szél kerekedett, és esni kezdett a hó. De ők csak mentek előre,

bízva az iránytűben. Mikor kimerültek, egymás hátának dőlve leültek. Pável elszunnyadt, olyan édesen, hogy a hóvihár már nem ijesztette meg, ellenkezőleg: a süvöltése megnyugtatta, elringatta. Váratlanul ébredt fel, a fájdalomra. Valaki ütögette őt. Pável meglátott maga felett egy idegen arcot, az alig hallhatóan valamit kiáltott, a kezei az arcát és a nyakát valami meleggel és nedvessel dörzsölték. És ismét minden elmosódott. Pável a tűz körül tért magához, valami keménybe burkolózva. A teste forró volt, és a levegőben alkohol szaga terjengett. Mellette nehezen lélegzett a munkás. És Pável újból meglátta ugyanazt az arcot, de immáron mosolyogva, és ő is elmosolyodott... És elaludt. Majd visszatért az életbe. A nyenyec alacsony termetű volt, és idősnek látszott. Oroszul szinte egyáltalán nem értett, és Pável nem tudott neki köszönetet mondani. (...) A tűz mellett feküdve elhatározta, hogy sok pénzt ad a nyenyecnek, de aztán ezt elvetette. Talán az életet meg lehet venni pénzért? Aztán akart adni egy távcsövet, de ez túl kicsinyesnek tűnt. Úgy ment el, hogy nem tudott köszönetet mondani. De ettől kezdve megmaradt benne a szamojédekkel kapcsolatban a hatalmas hála és a tisztelet érzése.⁴⁴⁶ Ugyancsak Pávellel történt meg, hogy egy este „későn ért a szálláshelyre, már sötét volt. A kutyaugatásra az asszonyok kinéztek a sátorból, és gyorsan eltűntek. Pável megállt, letette a szánra a fegyverét, és várt. A csumból kikukkantott egy fej. Pável hirtelen nem is tudta, hogy kihez tartozik: férfihoz vagy nőhöz. Bement. Egy hang nélkül kialakítottak neki egy díszhelyet az ágy közepén. Kitöltöttek egy csésze teát, erőset, füst és hó illatút.⁴⁴⁷ A tea nem csupán egy ital, hanem egyfajta szimbólum is a tundrán: „A tea a mindent jelenti a tundrán: Felmelegít az erős fagyban, elveszi a vadászat vagy a sok járkálás utáni fáradtságot, egyben szertartás is, továbbá a vendég tiszteletének egyik jele.⁴⁴⁸

A tűzhely kapcsán érdemes kitérni néhány szó erejéig a nyenyecnek táplálkozására is. Azokon a területeken, ahol a nomád állattartás jelenti a fő megélhetési forrást, a rénszarvas húsa szolgál alapvető élelmiszerként augusztustól májusig. Ott, ahol még őshonos a vadrén, ott annak a húsát fogyasztják, ott, ahol nem, ott viszont a csordából választanak ki egy-egy jószágot. Miután elfogták a kiszemelt rénszarvast, egy hosszú késsel szíven szúrják ügyelve arra, hogy ne folyjon ki a vére. Ezt követően lehúzzák a bőrét; ehhez vágást ejtenek az állat lábától egészen a törzséig. Mikor ezzel készen vannak, feldarabolják: néhány oldalról felnyitják a mellkast, majd még egy vágást ejtenek a hátáig, és leemelik a felbontott részt. A beleket és a nyelőcsövet elkötik, és kiborítják a hasüregből

a belső szerveket a földre. A nagy artériát átvágják, és a friss vért, mely szintén fenséges eledelnek számít, felfogják egy edénybe.⁴⁴⁹

A rénszarvason kívül előszeretettel fogyasztják még a fogolymadár, a különféle vízi madarak – kacsák, libák, búvármadarak, füstös récék – húsát is, de tojásaikat is szívesen megeszik. (Gris) *„a vízből kilépett egy rétre, ahol madarak és libák fészkeltek. Mennyi madár volt a közelben, és ők erről mit sem tudtak! Leguggolt, és tojásokat gyűjtött.”*⁴⁵⁰ A tengerparton fontos élelmiszerforrásként tartják számon a különféle tengeri élőlényeket: szívesen fogyasztják a rozmár, a gyűrűs és a szakállas fóka húsát.

A hal különösen a nyári időszakban számít fontos élelemforrásnak. Azoknak a nyenyecnek, akik vagy csak kis csordákkal rendelkeznek, vagy akiknek egyáltalán nincs rénszarvasuk, a hal biztosítja a megélhetést. Nekik a nyári időszakban annyi halat kell fogniuk, hogy az télen is elegendő legyen. Az asszonyok a kifogott halat kibelezik, felszeletelik, és egy hosszú gerendára akasztják őket, hogy kiszáradjanak. Ezt követően a halszeleteket besózzák, és hordókba rakják.

Étkezéseik meglehetősen egyhangúak: gyakorlatilag húst esznek, és teát isznak, napszaktól függetlenül. *„Nemsokára reggelihez ültettek minket. Nyers húst ettünk friss vérbe mártogatva.”*⁴⁵¹ És ezt tették őseik is az idők kezdetétől: *„A nyenyecnek amióta világ a világ így táplálkoztak és lehet, hogy még sok év elmúlik, de a nyers húst mindennel szemben előnyben fogják részesíteni.”*⁴⁵²

5.4.2.4 A nyenyec használati tárgyak

Térjünk vissza a sátrak berendezésére. Mivel a nomád életmód állandó költözéssel és vándorlással jár, a nyenyec családoknak elég kevés bútoruk van. Ami minden sátorban megtalálható, az az étkezések helyszínéül szolgáló asztal. Ez néhány deszkából áll, és mintegy 40*60 centiméteres nagyságú.

A sátrak nélkülözhetetlen kiegészítői a különféle méretű ládák, melyekben az öltözködés alapjául szolgáló bőroket és a varróeszközöket tárolták. Feltétlenül meg kell még említeni az edényeket, melyeket a tűzhely fölé lógnak. Ezekre ugyanaz igaz, mint a többi használati tárgyra: csak a legszükségesebbekkel rendelkeznek, azokkal, amelyeket nap mint nap használnak. A húst és a halat fedél nélküli réz vagy öntöttvas edényekben főzik meg. A teát ugyancsak rézből készült teáskannában készítik el. A vizet a teához és a főzéshez bádogvödrökben hordják, és merőkanállal öntik a megfelelő edénybe. Ezeket a merítő kanalakat saját kezű-

leg, fából készítik. A főzéshez nélkülözhetetlen eszközök még a hús aprításához szükséges vágódeszkák, a kések, a főtt hús kiemeléséhez való villák, a szűrő- és keverő kanalak. Ezeket régen mind-mind fából készítették, manapság viszont elsősorban fémből készült főzőeszközöket használnak. A lábosok és a teáskanna kivételével ezeket a tárgyakat a bejárattal szembeni oldalon vasalt vagy lapos ládáknak tartják.⁴⁵³

A nyenyecék legfontosabb szerszámaik a fejszék, a különféle kések, reszelők, keskeny véső, fűrészek, ár, fúró. Ezek közül a fűrész és a fejszét vásárolják, a késeket maguk készítik. A késnek mellesleg a hiedelemvilágban is fontos szerepe van, hiszen a fémből készült tárgyakkal együtt csörgésükkel és ragyogásukkal elriasztják a gonosz szellemeket.⁴⁵⁴

A nyenyecék fából készítik a sátor tartórúdrait, a szánokat, a fogat néhány elemét, a csónakokat és a bálványokat. Ezek a dolgok általában a vándorlás ideje alatt készülnek, de mindenképpen akkor, amikor erdő közelében tartózkodnak. A fák, amiket felhasználnak, nyírfa, lucfenyő és vörösfenyő. A kés segítségével ezeket a tárgyakat gyakran faragásokkal díszítik is.

A csontszerszámokat is késsel készítik. Ezek a szerszámok általában a rénszarvas agancsából, a rozmár agyarából készülnek. Csont alkotja többek között a fogatok bizonyos elemeit, a dohányszelencéket és a kések nyelét. Mielőtt munkához látnának, a rénszarvas agancsát és a rozmár agyarát kifőzik, majd gyakran díszítik őket különféle motívumokkal.

5.4.2.5 A szimszi-rúd

Bár a nomád állattartás állandó vándorlással jár, a nyenyecék a lakóhelyüket, a sátrat mindig magukkal viszik, újból és újból felállítják és lebontják. Csak életteret változtatnak, a lakóhely mindig ugyanaz marad. Ennek oka az, hogy számukra *„a lakás nem tárgy (...), hanem maga a világmindenség, amelyet az ember önmagának épít, mikor az istenek példaszerű alkotását, a kozmogóniát utánozza. Minden új lakóhely felszentelése, felépítése bizonyos fokig az újrakezdéssel, az új étellel azonosul.”*⁴⁵⁵ A lakóhelynek minden kultúrában szakrális funkciója is van. *„Így például (...) Észak-Ázsia primitív népeinek lakóházában találunk egy középső oszlopot, amelyet az axis mundi-val, vagyis a földet és eget összekapcsoló világoszloppal vagy világfával azonosítanak.”*⁴⁵⁶ Az észak-ázsiai nomádoknál ennek a középső oszlopnak a szerepét a sátor közép-

ső tartóeleme, a felső nyílás, a füstlyuk veszi át. Ezt a középső oszlopot a nyeneceknél szimszi-rúdnak hívják. Ez a sátorelem nagyságát és alakját tekintve is eltér a többitől: jóval túlnyúlik a füstlyukon, és az alakja sem kerek, mint a többi rúd, hanem szögletes.⁴⁵⁷ A szimszi-rúd vertikálisan és horizontálisan egyaránt elkülöníti egymástól az egyes szférákat. Tekintve, hogy a sátor közepén van, a tűzhelyül szolgáló vaslap mellett, az alatta lévő rész már az Alvilágba, míg a sátoron túlnyúló része a Felső világba vezet. De a szimszi-rúd vízszintesen is két részre osztja a csomót: a mögötte lévő sátorfelet szentnek tartják, ahol a kultikus tárgyakat őrzik. Természetesen gyakorlati funkciója is van: ez tartja a tűzhely feletti berendezéseket, a vízszintes póznát, a kampót és az üstöt is.⁴⁵⁸

5.5 Ünnepek és hétköznapok

5.5.1 A hétköznapok

A nyenecek számára a tradíciók rendkívül fontosak. Ez a megállapítás a tundralakókra és a városi környezetben élőkre egyaránt érvényes. Azok az íratlan törvények, amelyek évszázadokon át irányították életüket, ma is irányadóak. Ilyen íratlan szabály, hogy nem ismerkednek egymással, *„mert a tundrán ez nem szokás; kinek mi köze hozzá, hogy hívnak téged, és melyik törzsből való vagy; ha jó egészséget kívántál, azt jelenti, jó ember vagy. Azután ismerkednek, miután leülnek teát inni. Akkor kérdezni is lehet, és mindenki beszélhet saját magáról...“*⁴⁵⁹, hogy mindig minden esetben segíteni kell a másikon *„A tundrán különben is hagyomány: ha látsz egy másik szánt, várd be, kérdezd meg, hátha segítségre van szüksége.“*⁴⁶⁰

A hagyományok a szakrális életben is irányadóak, legyen szó nap mint nap megtett dolgokról vagy ünnepi ceremóniákról. Természetesen az adott személytől függ, hogy mennyire tartja tiszteletben a tradíciókat, de általában a fontos szabályokat betartják. Különösen igaz ez a vallási élettel kapcsolatos eseményekre. Szeberuj, aki amúgy nem tartja meg mindig a szokásokat, ragaszkodott ahhoz, hogy Aniko hazatérése után Nyekocsi sátrába lányával együtt menjen be, *„hogy a felesége lássa: minden rendben van, eljöttek hozzá.“*

*Igaz, Szeberujnak úgy tűnt, hogy nem a lányát, hanem egy idegen, egy teljesen idegen embert vezet.*⁴⁶¹

5.5.1.1 A tabu

A hétköznapi életükben a szakralitással kapcsolatos események elsősorban a különféle tilalmakra és a tisztító szertartásokra vonatkoznak. A jurákok mindennapi cselekedeteit rengeteg tiltás, tabu irányítja.

A tabu polinéziai eredetű szó, *„jelenti egyrésztől azt, ami szent, ami megszentelt, másrésztől ami ijesztő, veszedelmes, tilalmas és tisztátalan. (...) Van állandó és időleges tabu. Állandó például a papok és a főnökök, valamint a holtak tabuja és mindené, ami az övék volt. Az időleges tabuk bizonyos állapotokhoz fűződnek, így a havi vérzéshez és a gyermekágyhoz (...), a halászás és vadászás ténykedéséhez és hasonlókhöz.*⁴⁶² A tabuk a közösség minden tagjára vonatkoztak, megszegésük komoly következményeket vont maguk után. Freud szerint a tabu *„lelkiismereti parancs, megsértésekor szörnyű bűnértet keletkezik.*⁴⁶³ Tehát a tabutilalmak betartása mindig az egyénre van bízva.

A nyenyec hétköznapiakban számtalan tabu van. *„A legfontosabb (...) tilalmak azt célozzák, hogy semmiféle érintkezés ne történhessen a tiszta illetve a tisztátalan, a megfelelő és a nem megfelelő szentség között.*⁴⁶⁴ A nyenyecék szerint tisztátalanok a halottak, betegek és a nők, kivételt képeznek az öregek és a gyerekek. Minden ember és tárgy tisztátalanná válik, ha nővel, betegekkel, halottakkal, tisztátalan helyekkel, tárgyakkal kerül kapcsolatba.

A tiltásoknak a nagy része a nőkre vonatkozik, akiket a nyenyecék különösen a havi vérzés és a szülés utáni időszakban tartanak tisztátalannak. Ebben a periódusban számtalan dolgot nem tehetnek meg: csak az ő számukra kijelölt edényekből ehetnek, az úgynevezett szent halakat (tokhal, folyami menyhal, csuka) nem fogyaszthatják, de mégcsak el sem készíthetik. Ez ilyenkor a férfiakra hárul. Kivételt képez az az eset, amikor nincs férfi a környéken, ilyenkor nők is elkészíthetik a csukát, de közben azt kell mondogatniuk, hogy *„ez ne legyen bűn*“.⁴⁶⁵ Nők nem léphetnek át a férfi ruhái fölött, a férfiak sílécét és szánját nem használhatják, nem keresztezhetik a vadász nyomát, bizonyos áldozati helyeket nem látogathatnak, nem léphetnek a sátor hátsó részébe stb. Ha erre mégis sor kerülne, a nő, *„mielőtt bemegy, feltűri a ruháját, nehogy a*

*ruhaszegély hozzáérjen valamihez (mert) ... akkor a következő éjszakán a farkas rénszarvasokat tép szét.*⁴⁶⁶

A nők lábai különösen tisztátalannak számítanak, a meny például nem mutathatja meg őket apósának, annak pedig nem szabad ránéznie. Vella szavával: *„ahogy a hantik ruhával rejtik el az arcukat és a hajukat, úgy a nyenyecnél a nők a lábukat takarják el.*⁴⁶⁷ A hanti hagyományt Isztomin így idézi fel: Ma-Muuvem *„idősebb feleségéért, Pekláért kiáltott. Ő behozta a sót, majd sietve távozott, gondosan összefogva ruháját napbarnított ráncos arcán, hogy ne lássa őt rokon férfi. Ez így volt szokás.*⁴⁶⁸

A nők minden hónapban és a szülés után füstöléssel teszik tisztává magukat. Ez a legelterjedtebb tisztulási forma. A tüzet általában illatosítják a tundraán található különféle termésekkel, falevelekkel, ágakkal, gombákkal. Mivel az újszülött is tisztátalannak számít, a két - három napos csecsemőt bölcsőstül átemelik a tűz fölé, ezzel tisztátalansága megszűnik. A gyermekágyas nőnek egy meghatározott napon a szülés után át kell ugrania a tűz fölé. Hogy hány nappal a szülés után teszi meg, ez tájegységenként változik: van, ahol ez az időtartam egy hét, de eltarthat két - három hónapig is. Addig egy külön erre a célra kijelölt kis házban vagy a sátor egyik elkerített részében elkülönítve élnek.

Természetesen a férfiak is tisztátalanná válhatnak abban az esetben, ha egy nőt a tisztátalannak számító időszakban megérintenek. *„Obdorszkban azt tartják, hogy a férfi úgy tisztul meg az asszony érintésétől, ha ujján gyűrűt és hátul az övéen hódtrágyát visel.*⁴⁶⁹

A tilalmak nagy része természetesen – ahogy azt a rénekkal kapcsolatban már említettem - a rénszarvasokhoz kapcsolódik, akiket a nyenyecék minden áron próbálnak megvédeni. Egyik ilyen hiedelem, hogy ha valaki leveszi a tűzről a fazekat, és hagyja lengeni a kampót, amin az edény lógott, akkor ennek az embernek a rénjei a szúnyogok miatt szétszóródhatnak. A nők például semmihez sem érhetnek hozzá, ami a rénszarvasokkal van kapcsolatban.

5.5.2 Ünnepek

A nyenyecék számára nagyon fontosak az ünnepek, melyek meghatározzák az élet ritmusát: *„Itt nem ünneplik a dátumokat. De egy sikeres vadászat – ünnep, ha valakinek fia születik – a legnagyobb ünnep. Vendég érkezése – mindenki öröme.*⁴⁷⁰ Ugyancsak ünneplésre ad okot az áldozatbemutatás a kul-

tushelyen, a gyerekek hazatérése az internátusból, és ünnepnek számít, mikor a hazatérő Anikó kimegy a temetőbe az anyjához: „- *Most ez nagyobb ünnepség. Találkoztál az anyáddal, és beszéltél vele - Szeberuj úgy beszélt, mintha tényleg tudta volna, hogy a lánya beszélgetett az anyjával. - Meglátott téged, és most örül, és mi szintén örülünk annak, hogy megérkeztél.*”⁴⁷¹

5.5.2.1 Az áldozatok

Ugyancsak ünneplésre ad okot az áldozatbemutatás, mely a szellemvilág jóindulatának elnyerését szolgálja. A nyenyecék hétköznapjaiban nagyon fontos szerepet játszanak a megélhetést biztosító jelenségek kultuszai. A jurákok elsősorban Num, Nga, a házi haehék és a Vízi Szellem számára mutatnak be áldozatokat. „*Feltétlenül szükségesnek tartják, hogy a különböző szellemek jóindulatát és kegyeit megszerezzék. Erre csak egy mód van: időnként újra meg újra áldoznak nekik; ezért ellenszolgáltatásként elvárják tőlük, hogy hatáskörüknek megfelelően egészséget, hosszú életet, gyermekáldást, halász- és vadászszerencsét adjanak.*”⁴⁷²

Az áldozatoknak alapvetően két típusát különíthetjük el: vannak a konkrét időhöz kötött periodikusak, és vannak alkalmiak, melyeket elsősorban születés, betegség, halál vagy a szent helyen való áthaladás alkalmával ejtenek meg. A periodikus szertartások több napig is eltarthatnak, ezeken általában jóval többen vesznek részt, mint az alkalmiakon. A szezonális ünnepek elsősorban a tavaszhoz és az őszhez kapcsolódnak: minden évben megemlékeznek a halászati és a vadászati idény kezdetéről, a szertartásokat a bőséges zsákmányszerzés reményében mutatják be.⁴⁷³ A folyópartok melletti területeken a vizet gyakran megetetik: sót, kenyeret vagy alkoholt öntenek bele. Így van ez Lapcujnál is. „*Amikor (Szuero) halat akart fogni, alkoholt öntött a lékbe, és így szólt: - Víz ura, te nagyon hatalmas öreg! Meghajtom előtted nyomorúságos fejemet. Adj nekem egy kevéske zsákmányt. Add, hogy a jóllakásig etetni tudjam a családomat.*”⁴⁷⁴ Aniko így emlékszik vissza ezekre a momentumokra: „*Mielőtt az apja a húzóhálót a vízbe dobta, feltétlenül megvendégelte a Bálványokat, valami ízleteset tett eléjük: sarkvidéki szederből készült lekvárt vagy kenyeret vajjal. Leggyakrabban azonban halzsírral megkente azt a helyet, ahol - elképzelése szerint - a Bálvány szája volt. És csak ezután dobta be a hálót. Ha jó volt a zsákmány elkészítette a legnagyobb, legzsírosabb marénát, és ismét*

*megvendégelte a Bálványt. Ha kevés volt a hal, apja rövid ideig némán nézett a Bálvány arcába, és ezt mondta: - Neki ma semmire sincs szüksége.*⁴⁷⁵

De ugyancsak áldozatokat mutatnak be a réntenyésztők azért, hogy a farkasok és a betegségek elkerüljék a csordát. Ennek érdekében a legtöbbször rént áldoznak: *„Ezután az apa lasszóval odahúzott egy fiatal rénszarvast, és elkezdte fojtogatni. A lasszó egyik végét az apa, a másik végét a nagypapa tartotta. Hogy gyorsabban ledöntsék a rénszarvast, megparancsolták Pircjakonak, hogy húzza a kötelet, ami a hátsó lábaihoz volt erősítve. A rén sokáig küzdött, hörgött, majd végül elhallgatott. A férfiak felbontották az állat testét, bekenték a szobrokat a rén vérével, és megitták a friss vért. Pircjako nem egyszer hallotta már az apját az istenhez fohászkodni. Így beszélt: - Én égi parancsolóm, adj nekem szerencsét, add, hogy a rénszarvasaim ne hulljanak el, és ne küldd rájuk a tundrai kutyákat.*⁴⁷⁶

Alkalmi áldozatokat rendeznek születés, betegség vagy halál esetén. A tundra törvénye szerint a halott rénszarvasát a sírnál fel kell áldozni, hiszen *„Aki eltávozik az életből, elviszi a magáét.*⁴⁷⁷ Szeberuj azonban megkönyörül Nyekocsi rénszarvasán, és nem engedi, hogy Temujkot feláldozzák, vállalva ezzel a szellemvilág haragját.

Az áldozatot hódolat és engesztelés gyanánt egyaránt bemutatathatják. *„A közösségi hódolati áldozatokat gyakorlati okokból a pravoszláv egyházi ünnepek idején rendezik, mert akkor adófizetés és egyéb állami ügyek miatt összegyűlnek. Így szokássá vált, hogy Péter, Simon és Mária Oltalma napja környékén áldoznak közösen az égi szellemeknek és a helyi védőszellemeknek is.*⁴⁷⁸ Engesztelő áldozatot csak a sámán beleegyezésével lehet hozni, hiszen *„ő tudja megállapítani, hogy valamelyik megsértett jóindulatú szellemet kell-e kiengesztelni, esetleg egy gonosz alvilági szellemet vagy egy betegsége szellemet kell-e kegyesebbre hangolni.*⁴⁷⁹ A sámán segítségét kéri Csing Japtune is, mikor Nele belebetegszik abba, hogy Csing eladta a lányát egy orosz kereskedőnek. Felesége, Vevakone tanácsolja neki, hogy *„ne sajnáld a rénszarvast, menj el a sámánhoz.*⁴⁸⁰ Csing fel is keresi, és rénszarvasokat áldoz, hogy kiengesztelje az ég istenét, mert *„rettegett a mindenható Num bosszújától*⁴⁸¹

A nyenyecéknél az áldozati állat általában a rénszarvas, de előfordul, hogy hallal vagy kutyával próbálják elnyerni a szellemvilág jóindulatát. Maga az áldozati állat leölése is rituális keretek között zajlik: a hurkot a rén nyakára tesszik, melynek a két végét egy-egy ember húzza. Vigyázni kell arra, hogy az állat feje végig a nap felé nézzen, és mielőtt kimúlik, a rént háromszor meg kell

forgatni a Nap forgási irányának megfelelően. Így adóznak legfőbb istenüknek, Numnak. Néhány perc múlva az állat kimúlik. Ezek az áldozati rének (ti han) kasztrált bikák, melyeket kifejezetten erre a célra tartanak. Minden családnak van néhány ilyen rénje. Ezek az állatok már kinézetre is különböznek társaiktól, sokkal szebbek azoknál, mert az agancsaikat nem vágják le. Tilos őket szánhúzásra használni, de ha valami oknál fogva erre mégis sor kerülne, akkor csak a férfiak hajthatják őket. Különbőféle színű réneket áldoznak az egyes isteneknek. Az alvilág szellemei, akik a bajt és a betegségeket küldik az emberekre, minden esetben fekete színű áldozati állatot, az ég istenei viszont világos színű rénszarvast kapnak.⁴⁸²

Persze ezek az áldozatok nem minden esetben hozzák meg a várt sikert. Lapcuj például azt írja, hogy *„nem mindig segítettek az istenek a bajba jutott embereken. És nem adtak mindig halat. De az apa buzgón imádkozott, és nem sajnálta az istenektől az alkoholt. Az alkoholt az istenek sohasem utasították vissza. De halat...nagyon gyakran nem akartak adni.”*⁴⁸³ Hasonlóképp nem segítettek a szellemek a Nogo nemzetségen sem: *„A halál nem kímélte sem a fiatalokat, sem az öregeket. Az élők és egészségesek gazdag, bőkezű áldozatot hoztak a jó Bálványoknak. A törzsfők és a sámánok őrzöngve könyörögtek a jó szellemeknek, hogy hagyják békén a gyermekeket. De mindhiába. A kőbálványok hallgattak. Semmi sem hatotta meg őket: sem a könnyek, sem a sóhaj-tások.”*⁴⁸⁴

A leölt állatnak gyakran büntetésként szánják, hogy feláldozzák. Nyerkaginál a gonosz kulák, Jak, úgy vesztette el az egyik szemét, hogy a rénszarvas, mikor Jak ki akarta cserélni az egyik ellopott rénszarvas fülén lévő bélyeget a sajátjára, akkor *„az állat a szarvával a szemébe csapott, és jóllehet leölték, és áldozatként a jó Bálványnak adták, Jak szeme ennek ellenére kifolyt...”*⁴⁸⁵

Az áldozati szertartások meghatározott keretek között zajlottak. Az észt etnográfus, Art Leete a Num-to falutól tizenöt kilométerre lévő tónál tartott áldozati szertartáson vett részt. A szigeten fekvő szent helyet, melyet valamennyi nyenyec nemzetség látogathat, nyírfák szegélyezik. Ezen a szertartáson férfiak és nők egyaránt részt vehettek, ez utóbbiak viszont csak azzal a megkötéssel, hogy a leölt állat húsból készült lakomából nem részesülhettek. Ez alkalommal három rént öltek le: egy fehéret és két szürkét. Elsőként a tüzet gyújtották meg, majd egy rövidebb és egy hosszabb darab fehér szövetet kötöttek a fehér rén nyakára, mely mindaddig rajta is maradt, míg az állat ki nem múlt. Megölé-

séhez három ember kellett: ketten a rén nyaka köré tekert ruhadarabot húzták, egy pedig nyakszirten vágta az állatot a fejszével. A halott rént lábbal kelet felé fektették a hóra, fejét úgy fordították, hogy az az ég felé nézzen. Agancsát a hóba döfték. Ezt követően a férfiak az állat mögé álltak, arccal dél felé, míg az asszonyok és a vendégek a rénnek arra a felére, ami nyugat felé nézett, arccal keletre. Ezután valamennyien hangosan hétszer felkiáltottak, az óramutató járásával megegyezően megfordultak, meghajolva valamennyi égtáj felé. Az állat halála után a nyakáról leszedték a szövetet, a hóra terítették, majd erre helyezték azokat az áldozati ajándékokat, amiket magukkal hoztak: teát, vodkát, édességet, cigarettát. Fontos volt, hogy hét vodkásüveget hozzanak magukkal, mert az áldozatot hét szellemnek mutatták be. Ezután kezdődött az áldozati állat húsának elfogyasztása. Először megtöltöttek egy csészét vodkával, melyből minden jelenlévő ivott, a poharakat az óramutató járásával megegyező irányban adták körbe. Az étkezés megkezdése előtt egy pohár vodkát a tűzbe öntöttek: a Tűz istene is megkapta azt, ami neki jár, mondván: „*ő a leg-erősebb a száz isten között*”. Majd oroszul imádkozni kezdtek, hogy minden jelenlévő és annak családja békességben és boldogságban éljen. Ezután háromszor meghajoltak mind a négy égtáj irányába. Miután a férfiak befejezték az étkezést, megkezdték a rénszarvas bőrének a feldarabolását. A fehér szövetdarabot, ami azelőtt az állat nyakán volt, a nyírfára kötötték. Ezt követően valaki a felvágott hasból egy csészébe vért tett, és a négy égtáj felé öntött belőle, összesen hét alkalommal. Az áldozati állatok feldarabolása után a bőruket és a fejüket arra a nyírfára akasztották, amit erre a célra már korábban kiválasztottak. Elsőként a fehér rén bőrét húzták fel, ezalatt valamennyi jelenlévő hétszer felkiáltott. Mikor már mind a három rénszarvas a fán volt, az asszonyok, akik a hátsó sorokban álltak, kiáltozni kezdtek. Ezután mindent, ami az áldozathoz szükségeltetett, elpakolták: a lassókat a nyírfára helyezték, eloltották a tüzet, felpakolták a szánokat. Távozás előtt mindenki tett egy kört az óramutató járásával megegyező irányban. Ezután szépen lassan elmentek. Legutoljára a szertartás vezetője hagyta el a szigetet.⁴⁸⁶

5.5.2.2 A szent helyek

Durkheim szerint *„... a vallási és a profán élet nem folyhat egymás mellett ugyanabban a térben. Az előbbi kibontakoztatásához tehát egy speciális térre van szükség, amelyből az utóbbi ki van zárva. Innen származik a templomok és a szentélyek intézménye: ezek a térnek olyan szeletei, amelyek szent dolgok vagy lények lakhelyéül szolgálnak (...) Az effajta térelrendezések olyannyira nélkülözhetetlenek bármiféle vallási élet számára, hogy még a legalacsonyabb rendű vallások sem lehetnek meg nélkülük.”⁴⁸⁷*

Mint ahogy azt már említettem, a szellemeknek is megvan a maguk hierarchiája: legfelül vannak a nagy természetistenségek, melyek az egész törzs életét befolyásolják, középen helyezkednek el a nemzetségek istenei, akik az adott népcsoport sorsa felett őröködnek, és legalul vannak azok a szellemek, akik az egyén és a család mindennapjait vigyázzák. Ennek következtében a nemzetségek és az egyes családok sorsát őrző szellemek tisztelete sokkal nagyobb, mint a nagy természetistenekéi.

A nemzetségek és a családok szellemeit konkrét helyhez lehet kötni; minden nemzetségnek külön területe, saját temetői és áldozati helyei voltak. A szellemeknek *„régén szobruk is volt azon a helyen, ahol tisztelték őket. Az áldozatokat is oda kellett nekik vinni, úgyhogy a régi leírásokban bálványként, bálványistenként emlékeznek meg róluk.”⁴⁸⁸* Sajnos azonban ezeket a bálványokat a XIX. században a hittérítők, a XX. században pedig az olajkitermelők nagyrészt megsemmisítették. Arra, hogy az idegenek mennyire semmibe vették az őslakosok szent helyeit, kiváló példa Arisztarh apó esete: *„(Arisztarh) megérkezett a dombhoz. Az egészszet szétrombolták a terepjárók lánctalpai. A domb az ő tulajdona volt és a társaié és általában mindenkié, aki a tundrán lakik. (...) Hogy történhetett meg az, hogy beleegyezett abba, hogy ott fúrótornyot építsenek? Az apó számára csekély vigaszt jelentett, hogy addig építették fel a tornyot, míg ő a kórházban feküdt. Meggyalázták az elődök emlékét, de őt magát nem tudják innen elűzni. Nem hagyja cserben ezt a földet.”⁴⁸⁹*

A szent helyeknek és szellemeiknek megvan a saját történetük. *„Az ott lakó szellem lehet egy terület, egy nemzetség, egy család vagy egyetlenegy személy védőszelleme. A kérdéses szent hely ennek megfelelően lehet egy nagyobb közösség, egy nemzetség, egy család vagy egy személy tulajdona.”⁴⁹⁰* Mivel itt szellem vagy szellemek laknak, meghatározott szabályok szerint kell viselkedni. A legtöbb szent helyre asszonynak tilos betennie a lábát, itt nem

lehet semmiféle hétköznapi tevékenységet űzni (halászni vagy vadászni), tilos tüzelőanyagot gyűjteni, kivéve, ha ez a szent helyen elvégzett áldozat bemutatásához szükséges. Vértés Edit egyéb tilalmakat is említ: az ott fogott halat csak fakéssel szabad tisztítani, útban a szent hely felé tilos aludni még akkor is, ha az út több napig tart, a nők nemhogy a lábukat nem tehetik be, de még a szent hely előtt sem mehetnek el: ilyenkor kerülőutat kell tenniük.

A szent helyeket nem emberek választják ki: abból a területből lesz szent hely, ahol valószínűsíthető a szellem jelenléte. Ezek a helyek kinézetükkel különböznek környezetüktől: általában szokatlan formájú sziklákon, kőhalmokon, dombokon jönnek létre.

A szamojédeknek számtalan szent helye van. A legnevezetesebbek a Vajgacs-sziget, a Bolsaja-Zemlján a Szjadluj folyó menti terület, az Urer folyó partvonala, a Mezeny közelében fekvő Hurjubej-földsoros, a Jamal egyes részei, a Taz-öbölben lévő szent tó, a Felső-Ob vidéke, a kanini földnyelv, a Ljamin torkolatvidéke, a Nadim forrásvidéke és a Parni-hegy.⁴⁹¹

5.5.2.3 A házi szellemek

Természetesen nem csupán egy nagyobb közösségnek lehetnek szellemei: a nyenyeceknél beszélhetünk házi szellemekről is, akik egyetlen személy vagy család jólétét hívatottak szolgálni. Míg a nemzetségek szellemei a szent helyeken, konkrét földrajzi területeken élnek, addig a családok Bálványai együtt vándorolnak velük. A kultikus tárgyakat rejtő dobozban helyezik el őket, melyeket vagy a sátor hátsó részében vagy a haehe-szánon őriznek.

Áldozatot bemutatni bárhol lehet: a sátorban, a szent szánnál, a folyón vagy a szent helyen. Igen kevés dolog szükséges: kell egy asztalszerű tárgy, egy áldozóoszlop, amihez a feláldozandó állatot kötik és természetesen a tűz. Mivel a nomád életmód miatt a jurákok igen messze kerültek a szent helyektől, ezért nagyon sokszor az otthonukban mutatják be a szellemeknek az áldozatot. Ennek jellegzetes helye a szent szán, ahol elsősorban születés, haláleset és betegség kapcsán mutatnak be áldozatokat, de itt kérik a szellemek segítségét, ha vadászni illetve halászni indulnak.

Bár ezek a házi istenségek a szellemek hierarchiájában a legalacsonyabb szinten állnak, mégis hozzájuk fordulnak a legtöbbször. Az ok igen egyszerű:

mindig kéznél vannak, közvetlenül a család közelében. Az észt Gustav Ränk az észak-eurázsiai népek kultuszát vizsgálva a következőket írja a házi szellemekről: *„A házi szellemek fogalmán (...) azon alacsonyabb istenvilágot értjük, amelytől állítólag a család jóléte és gazdasági boldogulása függ. Ezek a szellemek egy bizonyos alakban jelennek meg, de elvont szellemek is lehetnek; a lakótérben lehet a szálláshelyük, de a szabad természetben, a tiszteletükre kiszemelt szent helyeken vagy pedig a halászati és vadászati helyeken is tartózkodhatnak. Csakhogy minden esetben a családhoz vagy annak valamely tagjához kötődnek, és azt vagy azokat követik, bárhová is költözködnek. A házi szellemek figuráit a nomadizáló család vándorlaskor magával viszi: ilyenkor szállításukra speciális állatot vagy szállítási eszközt jelölnek ki. Igen fontos megemlítenünk, hogy a házi szellemek nem alkotnak egységes istenvilágot, hanem két jellegzetes csoportba oszlanak. Az egyikbe a férfiak istenségei sorolhatók; tevékenységi területük főként a férfiak gazdasági ágazatait öleli fel, kisebb mértékben a családtagok egészségének a dolgát is; a második csoportba viszont a nők sajátos istenségei kerülnek, akik gyógyítási feladatok teljesítésével tűnnek fel, különösen a menstruációnál, a szüléskor, a gyerekek és az állatok betegségeinek esetén lépnek előtérbe. (...) A férfiak isteneit az apától örökli a fiú, s a lány ugyancsak tőle a női istenségeket.”⁴⁹²*

A házi szellemeket szinte családtagként kezelik: szép ruhákba öltöztetik, és megetetik őket, cserébe a szellem teljesíti a család kérését. Abban az esetben, ha *„a tulajdonost mulasztás terheli, a szellem sem köteles kéréseit teljesíteni, ha viszont a szellem nem tesz eleget kötelességének, meg lehet büntetni.”⁴⁹³* Ez a büntetés többféle is lehet: nem adnak neki enni, nem öltöztetik új ruhába, de akár ki is dobhatják, vagy fel is darabolhatják őket.

Minden csumnak van saját istene. A szamojéd házi szellemek lehetnek 'haehék' vagy 'szjadajok'. A haehéket vagy a sátor hátsó részében vagy a szent szánon tartják külön erre a célra kijelölt ládákban. A nyenyec haehe *„többnyire nincs felöltöztetve nincs fémből az arca (mint az osztjákoknál), hanem rendszerint különleges alakú kődarab, melyet a sámán a szent hegyről vagy a szent helyről emelt föl, s adta az embereknek. (...) A szibériai jurákok örökre megtartják a házi haehet, apáról fiúra öröklődik.”⁴⁹⁴* A haehe a nyenyecéknél igen széles jelentéstartalommal bír. Lehetnek szent sziklák, kisebb kövek, fából vagy fémből készült ember vagy állat alakú figurák; tehát vagy természeti képződmények vagy az ember által készített tárgyak.⁴⁹⁵ Maguk az emberek is találhatnak haehéket, de ezeket minden esetben meg kell mutatni a sámánnak, mert ő

dönti el, hogy rejtőzik-e bennük szellemi lény. A legszerencsésebbek ember formájú haehéket találnak. Ezeket általában rénszarvasbőrből készült ruhákba vagy közönséges szövetbe öltöztetik. A házi haehék lehetnek nők és férfiak egyaránt.

A szjadajok általában fából készült, felöltöztetett figurák. Különféle nagyságúak lehetnek, *„megmunkáltságuk többnyire durva, alakjuk tuskószerű, fejük felfelé csúcsos, arcuk is durva, a szemre, szájra csak egy-egy nyílás utal.”*⁴⁹⁶ Golovnyev szavaival a tundrán a szjadaj az *„ember másik fele, az a fele, mely a halál után eltávozott a csumból, és megvédi az embereket a gonosz hatalmaktól.”*⁴⁹⁷ Az itt jellemzett szjadajok a szent helyeken állnak, de természetesen vannak házi szjadajok is. Ezek *„legtöbbször kicsiny, csupasz vagy hiányosan felöltöztetett, hegyesre faragott fadarabok, amelyekre durva arcokat faragtak. A varázsló a szjadajt a szent hely egyik fájából készíti azért, hogy a tulajdonosának szerencsét hozzon.”*⁴⁹⁸ A haehékhez hasonlóan a szjadajokat is két csoportba lehet sorolni: a férfiakhoz, illetve a nőkhöz tartozó bálványok. Őket már kinézetre is el lehet különíteni: az előbbieket csúcsos, míg az utóbbiak kerek fejűek.⁴⁹⁹ Isztomin novellájában Iriko apó, aki – miután a tundráról a faluba költözött -, először vesz részt egy szilveszter estén, így jellemzi az ott megjelent, álarcba bújtatott arcokat: *„Iriko apó csak nézi őket, és az ijedtségtől egyszerre majdnem összeesett. Úgy rémlett neki, hogy a legtöbbjüknek nem is emberi arca van! Éppolyan szarvaik vannak, mint a szjadejeknek, a nyenyec faistenkéknek, bálványoknak. Mi ez? Lehet, hogy tisztátalan, gonosz lelkek törtek be ide, vagy maga a sátán? Baj van!”*⁵⁰⁰ Az ő szemszögéből ezek az emberek éppen úgy néznek ki *„mint egy bálvány, amelyet rénszarvasvérrel mázoltak be.”*⁵⁰¹ Ha a szjadaj nem teljesíti a feladatát (például rossz tanácsot ad), ugyanaz lesz a sorsa, mint a haehének: vagy megbüntetik, vagy megfeddik, vagy ággal megverik, de rosszabb esetben még szét is verhetik egy fejszével. Ezután új szjadajjal pótolják.

A kultikus tárgyakat vizsgálva a haehéken és a szjadajokon kívül feltétlenül meg kell említeni azokat a bábukat, amiket a nyenyecnek 'ngitarmának' neveznek. Női és férfi alakokat egyaránt megformálnak; fából készítik őket, és szép ruhákat adnak rájuk. Ugyanúgy bánnak velük, mint élő társaikkal: enni adnak nekik, és mindenhová magukkal viszik őket. A gazdagabb nyenyecnek gyakran rénszarvas-ádozatokat is hoznak nekik.⁵⁰²

Ezeket a figurákat a csum kultikus részében tartják, és szüléskor, haláleset során és betegségek alkalmával veszik elő. Felesége és kislánya halála

után Szeberuj is így cselekszik: *„Buro mindig figyelmesen hallgatja a gazdáját. Most is bemegy, lefekszik a tűzhely mellé úgy, hogy bár Szeberujra néz, de nem zavarja őt. Az pedig hol a kutyára néz, hol a kis Bálványokra, melyek a rénszarvasbőrön állnak az ágy közepén. (...) Ruházata alapján nő. A fején egy darab piros szövet, a nyakán piros gyöngyökből, kis gyűrűkből és régi érmékből készült nyakék. A rajta lévő jaguska nagyon szép. Ez Nyekocsi. A másik Bálvány egészen kicsi, alig észrevehető a malica alatt. Szeberuj felállított a Bálványok előtt egy aprócska asztalt. (...) A tányérokba levest töltött. (...) A tányérok mellé egy darab kenyeret tett. Csendben ettek, figyelmesen. A halottak tovább élnek a nemzetség körében, a Bálvány képében. Úgy vélik, hogy nyugalmat hoz a csumba. A Bálványt tiszteletben tartják, lecserélik az öltözetüket. Részt vesznek az ünnepeken, az áldozatokon.”⁵⁰³*

A Bálványhoz nem csak akkor lehet fordulni, ha egészséget, jólétet szeretnének a nyenyecnek. Akkor is hozzá imádkoznak, ha a nemzetségük jövőjéért aggódnak. Így tesz az öreg Szeberuj is, mikor rádöbben arra, hogy lánya, Aniko, nem marad vele a tundrán, nem folytatja a nyenyec hagyományokat, hanem visszatér a városba. Az apa tisztában van azzal, hogy a Nogo nemzetség utolsó sarja, aki már nem beszéli anyanyelvét, nem fogja nyenyecként leélni az életét; és ezáltal a nemzetség eltűnik a nyenyec mindennapokból. Az elutazás előtti estén Szeberuj a Bálvány jelenlétében megáldja a lányát. *„Visszatért, és letett a szánra valamit, ami egy piros rongyba volt becsavarva. A szemei szigorúan és furcsán néztek, mintha nem egy lány lenne előtte, hanem egy bölcs, egy nehéz életet megélt ember. Kicsomagolta a rongyot, térdre ereszkedett, és sokáig így maradt lehajtott fejjel. Majd felállt, egy fejmozdulattal magához hívta a lányát, és a szemeivel a szán felé intett. Ott egy kis emberke ült hófehér ruhában. Aniko lélegzetvisszafojtva nézett fényes szemeibe, és nem tudta levenni róla a tekintetét.”⁵⁰⁴* Talán ez a rész tekinthető a regény csúcspontjának: Aniko és Szeberuj ekkor kerül a legközelebb egymáshoz, a lány most érzi első ízben azt, hogy neki mint a nemzetség utolsó sarjának, kötelezettségei vannak mind apjával, mind pedig őseivel szemben. *„- Térdelj le – kérte halkán és kedvesen az apja. Aniko engedelmeskedett, és érezte a vállán az apja kezének melegét. – Egyedül maradsz a Nogo nemzetségből. Nézd, ez a gazdája. Beszélj vele. – Miről? – kérdezte félénken Aniko, és érezte: valami fontos, és szent dolog történik. – Kérd őt. Legyen jó hozzád. – Az apja hangja valahonnét távolról hallatszott, és a nemzetség gazdájának fényes szemüregéből, melyek hol megnőttek, hol összezsugorodtak, úgy tűnt, mintha figyelmesen szemügyre*

vették volna a lányt. – Én már kértem őt. Most te jössz. Ne félj. Ő veled lesz és azzal, akit a férjednek választasz. Kérjed. Ő jó, habár nem óvta meg anyádat és a kishúgodat. Aniko lehajtott a fejét, és becsukta a szemeit. Ebben a pillanatban elhitte, hogy a bálványtól, aki nyugodtan néz rá, tőle függ az ő, a nemzetsége és a gyermekei sorsa. Hitt benne, és azt kérte tőle, hogy legyen jó hozzá, az emberekhez és különösen magányos apjához. Szeberuj megfogta a vállát. Aniko felállt. Tekintete kemény volt ugyanúgy, mint az apjáé néhány perccel azelőtt. Az arca sápadt volt. Szeberuj megfogta a Bálványt, a lányához ment, és megállt. - Emlékezz, neki mindig élnie kell. Lényegtelen, hogy hol: csumban vagy faházban, de élnie kell. Aniko nem szólt semmit, tágra nyitott szemeivel (...) megfogta a Bálványt, és néhány percen keresztül mozdulatlanul állt. Megértette, hogy az apja, az anyja, a nagyapja és mindazoknak a lelkét magában hordozza, akik előtte ezen a földön éltek. Nem az apja Bálványa sugallta ezt neki, hanem az a szent kötelesség, hogy a szülőföldön kell élni és emberré válni.⁵⁰⁵ Aniko szent ígéretet tesz, hogy – habár most nem marad itt – visszatér az apjához, és többé nem hagyja el. Szeberuj bízott Aniko ígéretében. Tudta, hogy „kézbe véve a Bálványt – a nemzetség védelmezőjét, a lánya nem hazudhatott. Őszinte percekben nem hazudnak az emberek.”⁵⁰⁶

5.5.2.4 A szülés

Az emberi élet legfontosabb állomásai hagyományosan a születés, a házasságkötés és a temetés. Most az első kettőt járjuk körbe alaposabban, mert a temetéssel kapcsolatos nyenyec szokásokat az Alsó világ című fejezetben tárgyalom.

„Az életben két olyan helyzet van, amelyben a hiedelemvilág rituális előírásai szerint kell az ember és környezete érdekében eljárni, s melybe az ember maga nem szólhat bele: a születés és a halál, amikor a lélek (leheletlélek) a testbe kerül, illetve amikor végleg elhagyja. Csak a környezet, a család gondoskodhat arról, hogy minden őseiktől örökölt hagyománynak megfelelően történjék.”⁵⁰⁷ A szülési előkészületeket a külön erre a célra foganatosított sátor felállításával kezdik el. Ennek az az oka, hogy a nyenyeczek szerint „a szülő nőt (...) ellenséges szellemi lények veszik körül, ami nemcsak számukra veszélyes, hanem még a körülötte lévőket is veszélyeztetheti”.⁵⁰⁸

A jurákok a szülési fájdalmakat tekintik a legbűnösebb betegségnek; szerintük a nehéz szülés a szülő nő büntetése életmódja miatt. Isztomin Zsivunjában Gaddja-Parasszja hosszú kínok után hozta világra iker fiait, akiknek nem férje, Szenyka Germanyec, hanem Miska Karavansik volt az apjuk. Szerja-Marja meg is jegyezte: *„Ilyen életmódnak ez az eredménye”*.⁵⁰⁹ Kivételesen nehéz szülés alkalmával a sámánhoz fordulnak, aki a Földanya-Asszonyt hívja. A szülésnél természetesen csak nők lehetnek jelen, a sátorban ilyenkor nem lehet sem haehe, sem medvefog, sem medvebőr, csupán *„a Földhordó-Asszony bálványképét helyezik a szülő nő feje mögé”*.⁵¹⁰

A szülést követő tisztátalan időszak legfeljebb három hónapig tartott, az asszonyok csak a tisztító szertartás elvégzése után térhettek vissza a közösségbe. Ez a fajta elkülönülés aztán némileg tompult: idővel már a házon belül különítették el a nőket, nem építettek számukra külön sátrat.

Persze előfordulhat olyan eset is, amikor nincs lehetőség a tradíciók betartására: Arisztarh apó felesége, Nene a tundrán szült meg, a bábaasszony szerepét pedig maga Arisztarh látta el. *„... megkezdődött a szülés. Arisztarh rénszarvaszírt olvasztott fel, hogy a keserű füst elűzze a dombtól a gonosz szellemeket, és a gyermek, beszipantva a friss fagyos levegőt, jó erőben nőjön fel. Levágott egy rént, és a friss vérrel bekente a havat a szán körül, hogy a gonosz szellemek távol tartsák magukat a szülő nőtől. Miközben leölte a rénszarvast, ezt mondta a gonosz szellemeknek: «Ne haragudjatok rám. Hagyok nektek húst és csontokat. (...) Hadd éljen tovább a Jabtyejev nemzetség.» Közel két napja nem tudott Nene megszülni. Arisztarh egész éjjel a szülőszán mellett ült, és hajnalban kivette a felesége malicája alól elsőszülöttjét. Fiú volt. Arisztarh a vadászkéssel elvágta a köldökzsinórt és egy cérnaszállal, amit az ingéből húzott ki, megkötötte. A gyermek sírt, nem akart elhallgatni. Úgy tűnt, a gonosz szellemek nem fogadták el az áldozatot: a kisfiú nem érte meg az estét. Az apja ugyanazon a dombon temette el, ahol született. Koporsót a szán deszkáiból csinált, és a sírt a szülei sírja közé ásta meg.”*⁵¹¹

5.5.2.5 A házasságkötés

„A törzsi társadalomban (...) a házasság egyike lehet a legfontosabb politikai megállapodásoknak; a törzs házassági szabályai meghatározhatják a legfontosabb politikai szövetségek erővonalait.”⁵¹² A nyenyeczek esetében politikai érdekekről kevésbé, gazdaságiakról azonban annál inkább beszélhetünk. A gazdag fiúhoz gazdag lány illik elv itt is érvényben van. Bár magának az esküvőnek a nyenyeczeknél nincsenek rituális szertartásai, pár gondolat erejéig mégis érdemes rá kitérni. A XIX-XX. század fordulóján a házasságok nem szerelemből kötöttek. *„A férfi egyszerűen megvásárolja a leányt jog szerinti tulajdonosától, az atyától vagy az anyától s a leánynak az üzlet megkötésébe semmi beleszólása nincs. (...) Az egybekelés különben minden formaságok nélkül történik. Ha a vevő az árut megfizette, a tulajdonképpeni szertartás már meg is történt.”*⁵¹³ A házasságkötés után a nő a férfi tulajdona lett.

Természetesen orosz hatásra sok helyen – főleg a vegyes lakosú területeken – igazi lakodalmat tartottak. Muzsiban például a nyenyec Egrun esküvője több napig tartott. *„Csengők csilingeltek a trojkán. Több napig lakomáztak. Minden volt, amit csak be lehetett szerezni. Talán az utolsó rejtekhelyekről.”*⁵¹⁴

A nyenyeczeknél a lány árát rénszarvasokban adták meg. Minél gazdagabb volt a vőlegény-jelölt, és minél jobb partinak számított a lány, ez a szám annál magasabbra rúgott. Javtüsüzjnél *„... az öreg Piszjako maga javasolta előlegként a harminc rénszarvast, megvásárolva ezzel a fia számára a menyasszonyt.”*⁵¹⁵

Persze azért előfordultak szerelmi házasságok is. Nyenyang művében. Jedej Haszava pusztán érzelmi alapon közeledik Szatta felé: *„Szatta hosszú ideig szedte ki a csapdába esett fogolymadarakat. Figyelmét hirtelen a rénszarvasok kötötték le: nyugtalanul rángatózni kezdtek, fejüket Bolsoj Heti irányába fordítva. Szatta felegyenesedett, és alaposan körbenézett. A part mentén egy ember jött. Ő volt Jedej Haszava. Szatta ismerte őt. Láthatólag a Bolsoj Heti felső szakaszától tartott a falu felé. «Furcsa, - gondolta a leány. - Hiszen van egy egyenes út is, mi szüksége van ennek a fickónak arra, hogy letérjen ide? De lehet, hogy elmegy mellette? Nem, ide indul.» Jedej Haszava, egy fekete szemű, napbarnította férfi, vakítóan fehér fogakkal (...) nehezen tudta csak megállítani szilaj rénszarvasait. «- Fogolymadarakkal foglalatoskods? Hadd segítsek» - ajánlotta. A tapasztalt vadász egy szempillantás alatt kihúzta a zsákmányt a csapdából, majd ugyanolyan gyorsan fel is állította őket. Szatta*

nem tudta, mi lesz most, miről beszélgesse ezzel az emberrel. Csak a lelkében könyörgött a szellemeknek, hogy minél gyorsabban vigyék el tőle ezt a kitartó segítőt. De Jedej Haszeva – mintha csak bosszantani akarná – nem ment el. Viccelődött, és miután megigazította a fogatot, segítette a lánynak felrakni a fogolymadarakat a szánra, miközben kedves pillantásokat vetett felé. (...) Már megragadta az első rénszarvas kantárját, mikor Jedej Haszeva megfogta Szatta kezét és orcáját. A lányt ez olyan váratlanul érte, hogy elugrott. A válláról leesett a kendő, amit a nyakába kötött. A férfi egy szempillantás alatt felvette, és elvágatott, hóvihart hagyva maga mögött. «Óh, jaj, mi lesz most! – jajveszékelt Szatta, Jedej Haszeva után nézve. Elvitte a kendőmet. Valóban lánykérőket fog küldeni? Ez a szokás nálunk, nyenyecéknél, ez az előjel...»⁵¹⁶

Ezt követően, Szatta anyja, Nele, megkezdte az előkészületeket a kérők fogadására. „Egy derűs tavaszi napon váratlanul megjelentek a lánykérők. (...) A szálláshelyre két öreg érkezett a Jamkin nemzetségből. Fogataikat Nele nyomorúságos sátra mellé kötötték. (...) A kérő, a magas, ősz hajú Cseli Jamkin elsőként lépett a sátorba. A másik Jamkin, akit Iszkinek hívtak, követte őt. (...) «Van a szálláshelyünkön egy fiatalember a Jamkin nemzetségből. (...) Sudár, szélesvállú, a fogatába öt rénszarvasst lehet fogni. Gyors a munkában, mint a tundrai sarki róka. Jó a szíve, mint a nőstény rénszarvasé. Egy baj van csak: a sátra üres. Megjön a munkából, hideg van, a tűz sem ég. Nincs-e a ti szálláshelyeteken szép lány? Nincs egy ügyes leányotok? Nincs egy olyan lány, aki a mi deli legényünket kilenc fiúgyermekkel ajándékozná meg? Nincs-e a ti szálláshelyeteken egy olyan leány, aki nem csak a sátrat tudja felmelegíteni, hanem a Jamkin nemzetségből származó fiatalember szívét is?» Nele teljesen elvörösödött, míg a lánykérést hallgatta. Rövid ideig nem szólt semmit, csak gondolkodott. «- Van – válaszolta végül. – Van nálunk egy szép lány – ügyesen varr bokarit és malicát. Van ... csak sokba kerül. – Mennyibe? – Háromszor hét nőstény rénszarvas az ára.» Cseli szeme felragyogott. Ez azt jelenti, elégedett. Többet várt. (...) Meg is állapodtak. Egy holdhónap múlva lesz az esküvő.»⁵¹⁷

Mielőtt az emberi élet utolsó fontos állomásáról, a halálról és a temetésről szót ejtenék, érdemes megnézni azt, hogy milyenek képzelik a nyenyecék az Alsó világot.

6. Az Alvilág (Ngilad''njangi)

6.1 Az Alvilág lakói

*„A szellem (...) éppúgy szolgálhatja a rosszat, mint a jót. Ezért az (...) ol-
talmazó szellemekkel szemben természetesen kialakult egy sereg gonosz
szellem is, amelyek segítségével az emberek megmagyarázhatták maguknak
mindenféle állandó bajaikat, a lidércnyomást, a betegségeket, az örvényeket és
a viharokat stb. Nem mintha ezen emberi nyomorúságok oly abnormális dol-
goknak tűntek volna, hogy csakis természetfölötti erők segítségével lehetett
volna megmagyarázni őket; de akkoriban a vallási princípiumnak tulajdonítot-
ták az élet forrását, úgyhogy az volt a logikus, hogy az életet megzavaró vagy
megszüntető eseményeket is valamiféle hasonló jellegű princípiummal magya-
rázzák.”⁵¹⁸*

Az Alvilág, mely a nyenyecék elképzelése szerint az Ob torkolatának alsó
részén fekszik, Nganak a birodalma. Vértes Edit hívja fel arra a figyelmet, hogy
a nyenyec mitológiában „Nga azoknak az alvilági szellemeknek és óriásoknak a
neve, akik (...) minden betegség hordozói, s egyúttal a Halál-Szellemei.”⁵¹⁹ Te-
hát Nga a nyenyecéknél voltaképpen összefoglaló névként szerepel.

6.1.1 A halál szellemei

Az Alvilág, ahol örök sötétség uralkodik, a Felső világhoz hasonlóan
ugyancsak hét részre tagolódik. Közvetlenül a föld alatti szinten élnek a
szihirtjék, a kis emberek, akik a nyenyecék szerint egyaránt lehetnek jó- és
rosszindulatúak. Ha jóindulatúak, akkor szerencsét hoznak, ellenkező esetben
betegséget és bajt okozhatnak az embereknek. Fordított életet élnek, mint a
föld lakói: nappal alszanak, éjszaka meglátogathatják azokat, akik a sátrakban
egyedül virrasztanak.⁵²⁰ Az emberekhez hasonlóan ők is rénszarvasokkal foglal-
koznak, csak az ő rénjeiket a mamutok pótolják. Ezeket a lényeket Ja'Horának,
azaz 'földi rénszarvasoknak' hívják. A második szinten - mely a föld alatti víz
közeléig terjed - él Szjudbja Veszoko, az óriás emberevő, Parne, az óriás, akit
egyes vidékeken nő, más tájékokon férfi alakban ábrázolnak, Ja'Vol, a föld el-

pusztítója, Venm'Veszota, Mal'tenga, akinek nincs szája és végbélnyílása, csak szagolni tud és Tungo'ngileka, aki megöli az embereket. A harmadik és negyedik szint lakói a betegség-szellemek: Habszjango Minrena/Habcsa Minrena, aki nyenyecék elképzelése szerint a betegséget és a halált hozza azzal, hogy beköltözik áldozatába, ami nemcsak ember, hanem bármilyen élőlény lehet. Itt él még Medna, aki rút külsőt ad az embereknek, Hanszoszjada, aki elveszi az eszüket, Teri ngamge, Id'ngileka, a víz gonosz szelleme, aki szerencsétlenséget hoz, és elviszi az emberek lelkét és Ngileka, akit az ördöggel azonosítanak. Ngileka alakja megjelenik Pírerka regényében is, az apa halála után:

„- Miért sírsz, Evanyko? Hiszen anyukádnál vagy. Őrizzen téged a Nagy Num.

De húgocskám még hangosabban kiáltozott:

- Anyám, Nileka jött el! ... Nézd, ott van! Hosszúak, nagyon hosszúak a karjai. Anyám, Nileka elvitte apa kucsmáját...

Anyám meghallotta húgom kiabálását, én is megijedtem, és felkiáltottam. Anyánk gyorsan meggyújtotta a mécsest, amely fókaszírból készült, mindenfelé köpdösni kezdett, és mondogatta:

- Pfüj! Pfüj! Pfüj! Takarodj, átalkodott. Miért rémisztgeted a gyermekeimet?’⁵²¹

Az ötödik szintet a különféle mitológiai férgek, Ja Hali, Id'szarmik, a vízi rovarok szelleme és a többiek népesítik be. A hatodik és a hetedik szint Nga és fiainak a lakhelye. A nyolcadik és a kilencedik szinten áll Nga trónja, ahonnét az embereket figyeli. Ngával kapcsolatban többféle elképzelés is létezik. Egyes vidékeken Num testvéreként, máshol Num fiaként, megint máshol pedig Num feleségének sógoraként tartják számon. Elképzelésük szerint Nga a föld alatt, teljes sötétségben él. A jurákok különféle alakokban képzelik el Ngát: Obdorszkban vaknak, Mezenyben fej nélkülinek és hosszúkörműnek gondolják, az Ob középső folyása mentén élő nyenyecék szerint Nga emberszerű lény.⁵²²

6.1.2 A betegség-szellemek

A nyenyec néphit szerint az Alvilágban nemcsak a halál szellemei élnek, de itt laknak a betegségeket okozó szellemek is. A szibériai népeknél a betegségek kialakulásának három fő oka van: vagy lélekvesztésről beszélünk, amikor is a lélek eltévedt, vagy egyszerűen ellopták; az is elképzelhető, hogy a beteg

testébe valamilyen mágikus tárgy került; de a legfőbb ok szerintük az, hogy az áldozatot megszállták a gonosz szellemek.⁵²³ Ebben az esetben csak a sámán segíthet, aki a megfelelő áldozathozatallal el tudja azt érni, hogy a gonosz szellem elhagyja a testet.

Természetesen a betegség szellemeket – a különféle istenekhez hasonlóan – valamilyen formában ábrázolják. Tiko Vilka novellájában a skorbut például olyan lény, akinek nincs teste, csak feje, gerince és végtagjai vannak.

A betegségeket elsősorban gyógyfüvekkel gyógyították, melyeket Jánosnap körül szedtek. A paralízises Ilkát Isztomin regényében mindenki a saját módszere szerint próbálta talpra állítani: *„Petul-Vasz tanácsa szerint Ilkát minden este egy fateknőnyi forró vízbe ültették, (...) és egy takaróval betakarták a feje búbjáig. A fiú fulladozott, üvöltött, de csak gőzölték és gőzölték. (...) A kedves és beszédes Ann nagymama a saját módszere szerint gyógyította unokáját: egy piros posztódarabbal, melyre hasonló kivonatot tett, mint amit Petul-Vasz is javasolt, bedörzsölte Ilkát. Ez gyötörte Ilka orrát, kóválygott a feje. De hasztalan volt mindez, a fiú továbbra is jajgatott.”*⁵²⁴ Miska Karavanszik azt javasolta, hogy háromszor fürdessék meg a fiút harmatban, akkor a mondai hőshöz – Ilja Muromechez hasonlóan – Ilka is lábra áll. És való igaz: a fiú egy fába kapaszkodva felállt. De járni továbbra sem tudott. Egy alkalommal, mikor a felnőttek és gyerekek tobozt gyűjtöttek, Ilka talált egy fület, melyről biztosnak hitte, hogy meg fogja gyógyítani. Hiába mondta neki Miska, hogy ez csak egy közönséges páfrány, Ilka hitt abban, hogy ez csodatevő fű, és ha megissza a főzetét, ugyanúgy fog tudni járni, mint a testvérei. A tea azonban nem segített rajta, és a csalódott fiú a kályhába hajította a fület.

A betegség gyógyítása elsődlegesen a sámán feladata. Ha ő nem tud segíteni, akkor fordulnak az orvosokhoz. Erre találunk példát Lapcuj Dohányszelenca című novellájában. Uli, a pásztor, előleget kér a könyvelőtől, mert egy betegen szeretne segíteni: *„Az egyik embernek van egy fia. Nagyon jó vadász. Csak betegek a szemei. A sámán gyógyította, az orvos gyógyította, de semmi sem segített.”*⁵²⁵

Természetesen a sámánok egy része nem nézte jó szemmel a modern vívmányok megjelenését a tundrán. Szintén Lapcujnál, a Túl a látóhatáron című novellában olvashatjuk, hogy *„az emberek megfeketedtek, beborítottak bíborvörös fekélyekkel, és meghaltak. A testük, mely forró volt, mint a tűz, azonnal olyanná vált, mint a tó jege. Hiába sámánkodott Szueroma, ugrált és üvöltött a betegek fölött, és verte a dobot – a halottak lelke egyik csumból a másikba*

szállt...⁵²⁶ És ekkor „hirtelen emberek érkeztek a szállásra, akiknek semmi sem kellett. Nem adtak el, és nem is vettek semmit. Hófehér ruhákban járták a csumokat, és tolmácson keresztül tudatták: gyógyszert kell szedni, hogy ne betegedjenek meg az emberek. Szueroma megértette: a fehérruhás emberek az ő ellenségei. Azért jöttek, hogy elvegyenek belőle egy darabkát, amivel ellátta magát öreg korára. Éjjel azokkal, akik egy véleményen voltak vele, behatoltak azokba a csumokba, ahol az oroszok az orvosságokat tartották az üvegcsövecskékben, a folyékony orvosságot, amely megvédte őket fekete betegségtől. Ócskavassal meggyilkolta az őrt, és szétverte, majd szétaposta az összes dobozt az orvosságos üvegcsékkal. Ugyanazon az éjszakán elvándorolt a tajga mélyébe. És mikor elment, meghalt az utolsó felesége a fekete betegségben. (...) Az asszonyt a fekete betegség vitte el - az oroszok himlőnek hívják. A kór elérte a tajgai táborok háziasszonyait, és ledöntötte az embereket úgy, mint szél a tajgai fákat.”⁵²⁷

6.2 A halál

A szamojéd felfogás szerint a betegség és a halál szorosan összekapcsolódik egymással: „Ha megbetegedtél, az azt jelenti, hogy a halál kinyújtotta feléd a kezét”⁵²⁸ Az általam vizsgált szépirodalmi művekben több helyen is előfordul a halál, a temetés és a halottal való kapcsolattartás motívuma. A halált a primitív népek a betegség szellemének testbe költözésével azonosítják. „Tudjuk, hogy ezek a népek nem természetes dologként kezelték a halált, mindig külső okoknak tulajdonították.”⁵²⁹ – írja Zelenyin.

Az ember sorsa már a születésekor meg van írva, hiszen Num a világra jövetel pillanatától kezdve egy könyvbe írja bele az adott teremtmény sorsát. Természetesen a halál közeledtének vannak előjelei. Pírerka regényében például az anya halálát előre lehet sejteni: „Reggel eljött az öreg gazda. A sátor padlózatából kimérte a deszkákat, és nekifogott, hogy egy hosszú ládát csináljon. Aztán a ládát bevitték a sátorba. Egy férfi megfogta apát a fejénél, egy másik a lábánál. Apa mintha fából lett volna, még csak meg sem hajolt. Felemelték és betették a koporsóba.

- Hát ez meg hogy van? – mondta izgatottan az öreg gazda. – Hiszen többször is kimértem a koporsót, és hosszabbnak látszott, mint kellett volna. Ez rosszat jelent. Valaki hamarosan meghal közületek.

- *Biztosan engem hív – suttogta alig hallhatóan anya.*⁵³⁰

És való igaz, az anya néhány nappal később követi férjét, és gyermekei árván maradnak.

Ugyancsak megérzi a halál közeledését Javtüsüzj főhőse, Arisztarh apó is: *„Miközben ezt gondolta, az apó váratlanul megbotlott. Minden világos volt: az apja, a nagyapja és a dédapja hívta őt...”*⁵³¹

6.2.1 Halotti szertartások

Ha meghal valaki, szigorú előírások szerint végzik a halott előkészítését a túlvilági életre. Ennek az az oka, hogy *„a halott bosszú tud állni, hozzátartozóin, ha azok nem tettek kellő módon eleget (...) a rituális előírásoknak.”*⁵³² Természetesen ezek az előírások tájegységenként változnak. Golovnyev megemlíti, hogy sok helyen a halott sátrát áthelyezik, *„de előbb még készítenek egy kisebb sátrát (‘mjaró’), melybe beleteszik a holmijait, hogy ne keresse azokat az élők között.”*⁵³³ Pírerka regényében erről szó sincs: az apa halála után a szomszéd sátorból Pojko pásztor az, aki a csumban vízzel lemosta holttestet, *„kezét a mellére tette, szemét pedig rézpénzzel befedte.”*⁵³⁴ Miután a tetemet koporsóba teszik, azt a sáturnak arra a felére viszik, ahol nincsenek fekhelyek. *„Fejjel az ajtó felé fordították – ez jelentette, hogy apa már elhagyott bennünket. Eltelt két nap. A harmadik nap reggelén a koporsót kivitték a sátorból, nem az ajtón át, hanem az ajtótól egy léccel balra, ahol általában a halottakat szokták kivinni, aztán elvitték a közeli dombhoz. Ott már ki volt ásva a gödör. A koporsót köteleken lassan a sírba eresztették, friss homokot szórtak rá.”*⁵³⁵ Nyerkaginál teljesen másról olvashatunk. Maga a temetés – Nyerkagi szavaival élve – voltaképpen *„nem is annyira temetés, mint inkább az ember útnak indítása, aki a másik világba távozik.”*⁵³⁶ Ez az „útnak indítás” szigorú szabályok és meghatározott időintervallumban történik: napnyugtáig, míg az élet fényei érik a földet, be kell fejezni a szertartást, utána élő ember nem tartózkodhat a temetőben.

A temetőbe a fenyőből készült koporsót szánon viszik ki, amelyet általában kettő - négy rénszarvas húz. A halottat a legjobb ruhájába öltöztetik, holmijait nyenyec szokás szerint összetörik, vagy szétszedik. Erre azért van szükség, hogy a tárgyakban lakozó szellem követhesse a gazdáját.⁵³⁷ Az összetört edényeket, szétszabdalt ruhákat, a gyerekek széttört játékeit az asszonyok

teszik a koporsóba. Csak olyan tárgyakat helyeznek a halott mellé, amit az ezen a világon is használt, hiszen ott, a túlvilágon sem lehet másra szüksége. Ami nem fér bele, azt a síron törik darabokra. Pírerka apja szánját az anya „a sírdombra húzta, és a szántalpak elülső részét darabokra törte.”⁵³⁸ Az asszonyok ételes ládáját sem törik össze, hanem azt felborítva a sírra helyezik. Ez „a tundra zord törvénye. Aki eltávozik az életből, az elviszi a magáét. Ha nem adod oda, az elhunyt eljön érte. Előfordult, hogy egy egész szálláshelyet elvitt.”⁵³⁹ Mindeközben a férfiak az állatokkal foglalkoznak, hiszen „most illik levágni az elhunyt két legjobb, legkedvesebb rénszarvasát, hogy ne sértődjön meg a túlvilágon amiatt, hogy nincs min utaznia.”⁵⁴⁰ A temetőben a szertartás alatt végig ég a tűz, és a koporsó mellett főzik meg a levágott rének húsát, és amíg ez fő, „bőségesen szórnak dohányt a koporsó sarkaiba, a tűzbe és a földre.”⁵⁴¹ A halottnak azonban feladata is van: az ő kötelessége az, hogy tájékoztassa a már meghaltakat arról, hogy hogyan élnek leszármazottaik a földön. Sőt, az sem ritka, hogy az élők ajándékokat küldenek vele túlvilági rokonaiknak. Például Passza egy malicát tett Nyekocsi koporsójába, mert bűnnek érezte, hogy apját annak idején nem tudták díszes ruhában eltemetni. Az egész szertartás alatt beszélnek az elhunythoz, mert hitük szerint a halott, és rajta keresztül mindazok, akik az újonnan érkezőt a túlvilágon köszöntik, hallják az élők szavait. Mikor a hús megfő, apró szeletekre vágják, vérrel keverik össze, és azt egy kis edénnyel együtt a koporsóba, a halott fejéhez és lábaihoz teszik. Ennek az a jelentősége, hogy az elhunyt a túlvilágon meg tudja vendégelni az ott élőket. A koporsó mellett ülők a főtt hús levéből esznek, és a maradékot a sír köré, a földre öntik. Ezután becsukják a koporsót, szegeket vernek bele, majd lábakra állítva hagyják a temetőben.

6.2.2 A nyenyec temető

A nyenyec temető, az „ősök szálláshelye”, melynek „csumjai fából készültek”⁵⁴² általában magaslaton helyezkedik el, közel a szálláshelyhez. Minden nemzetségnek külön temetője van, és a halottat oda kell eltemetni, különben - hiedelmük szerint - könnyen kísértet válhat belőle. Ha valaki távol a nemzetségi temetőtől hal meg, akkor a testét helyben eltemetik, de nemzetsége temetőjében készítenek számára egy jelképes sírhelyet, és az évente megrendezendő megemlékezéseket itt végzik el.

Nyerkagi ilyenek írja le a Nogo nemzetség temetőjét: „A Nogo nemzetség temetője komor és rideg. Belepték a szakállas, érdes vörösfenyők, és a fák olyan árnyékot vetettek, hogy itt még nappal is olyan sötét van, mint éjszaka. A hangok eltompulnak: télen belesüppednek a hóba, nyáron pedig belefúródnak az üde, nyirkos mohába. A temető régi. Időtlen időktől fogva temetik ide halottaikat a Nogo nemzetség tagjai. A föld meg van szentelve az áldozati rének vére és az elhamvadt csontok által, a nemzedékek könnyeitől és gondolataitól. (...) Itt fekszik Szeberuj apja, anyja, nagyapja, nagyanyja, gyermekei, akiket a Bálvány a halálba vitt. Most felesége és kicsi leánya fogja itt várni a valaha nagy, bölcs és derék nemzetség utolsó férfitagját. (...) A nyenyec temetők eltérnek az oroszától. A sírok közönséges ládaformájúak, és ezt nem ássák el a földbe, hanem ellenkezőleg, felemelik. Négy méter magas lábakon áll, távolról az egyiptomi szarkofágokra emlékeztetnek. A ládákra nem írnak semmit, de Szeberuj mindre emlékszik. Minden halál megérinti a szívét.”⁵⁴³

Gyakran állítanak emléket azoknak a nyenyeceknek is, akiket valami oknál fogva nem tudtak eltemetni. Ezeket a kőből készült, dombra felállított, ember nagyságú szobrokat huriknak hívják. „Mi is leszálltunk a szánról, és elkezdtünk felkapaszkodni egy dombra, melyen egy ember nagyságú felállított kő volt. Arisztarh apó leült vele szembe, és üdvözölte. A hurit Vali Makszja emlékére állították. Körbenéztem, és más hurikat is láttam: a tó mögött Pilja Nyevo hurija, a patak forrásánál Jabtolja Laptyej köve, nem messze tőle Szjanda Tajbarej hurija állt. Közülük senki sem tért vissza a háborúból. Az öreg nekítámasztotta a hátát a kőnek. Ettől a dombtól ered az összes forrás, mely a mélyedésből a tóba fut, itt laknak azok az emberek, akik elestek a háborúban. Az ő hurijukat élő köveknek hívják.”⁵⁴⁴

6.2.3 A halotti emlékűnepek

A halott emléke hosszú ideig fennmarad az élők körében, bizonyos időközönként emlékűnepeket rendeznek. Vidékektől függ, hogy mikor tartják ezeket a megemlékezéseket: van, ahol a temetés után egy héttel, van, ahol a szertartást követően egy hónappal. Egy évvel a haláleset után szinte mindenhol emlékűnepet rendeznek, általában a temetőben. A halottnak ennivalót visznek: húst vagy halat és dohányt. Szeberuj is felkeresi felesége sírját, Buro társaságában. Az, hogy ketten mennek, azért fontos, mert a nyenyecек mindent

párban csinálnak. Ha ezt nem lehet megoldani, magukkal viszik a kutyát, vagy a zsebükbe gyufát tesznek.⁵⁴⁵ *„Mentek. A férfi elől, Buro, a kutya mögötte. Szeberuj járása szilárd, nem gyors. Ugyanúgy ment, amikor először vezette Nyekocsit a csumjába, hogy meghívja: legyen a gazdaasszonya. És ugyanúgy ment hozzá most is – már öregen, de éppúgy szeretve őt.”*⁵⁴⁶

Ezeknek az ünnepeknek is megvan a szokásos menetük: először üdvözlük a halottat, majd dohányt szórnak a ládára a fejhez, a lábhoz és a sír köré a földre. Ezt követően előveszik a húst, a halat és a lisztből készült lepényt, és megetetik az elhunytat. Ezután beszámolnak mindarról, ami a temetés utáni időszakban az élőkkel történt. Szeberuj is elmeséli, hogy hogy zajlik az élet a szálláshelyen, hogy hogy vannak a rénszarvasok, hogy Aniko meglátogatta őt, és vele is maradt. Ezzel kapcsolatban Szeberuj nem mondott igazat, de nem akarta Nyekocsit elszomorítani. A kommunikáció nem egyoldalú: bizonyos esetekben még a halott véleményét is kikérik, hogy mit tegyenek.

6.3 A nyenyeczek elképzelése a túlvilági életről

Vértés Edit azt írja, hogy *„a haláleset és a temetés rituális szokásai egyértelműen arról tanúskodnak, hogy (...) sem a test, sem a lélek nem semmisül meg, csak elválnak egymástól, életük azonban külön-külön folytatódik”*⁵⁴⁷ A test marad a koporsóban, és szükségletei a halál után is változatlanul megmaradnak. A lelket a sámán kíséri a túlvilágra.

Castren szerint a szamojédoknak nincs különösebb elképzelése a halál utáni életről, Donner azonban teljesen más eredményre jutott a szölkup hiedelmvilág vizsgálata közben. Egy Tym – vidéki szamojéd, akinek lelke betegsége alatt elhagyta a testét elmondta, hogy egy nagy fekete folyót látott, mely tele volt emberekkel, akik közül sokan ki akartak mászni, hasztalanul: állandóan visszaestek, és elsüllyedtek az iszapban.⁵⁴⁸

A sámánok is mást mondanak; ők elkülönítik egymástól az ember lelkét és az ember szellemét. Durkheim erről így ír: *„A lélek nem szellem, ugyanis egy meghatározott szervezetbe van bezárva; bár olykor kijöhet belőle, általában fogoly. Végleg csak halálakor szabadul ki... A szellem viszont bár szoros szálakkal kapcsolódik egy-egy tárgyhoz, forráshoz, sziklához, fához, égitesthez stb., és a legszívesebben ott időzik, ha úgy tartja kedve, eltávozhat belőle, és független életet él a térben. A hatóköre is kiterjedtebb. Bárkire hatni tud, aki meg-*

*közelíti, vagy akit ő közelít meg. A léleknek viszont csak az általa éltetett testre van befolyása; földi élete során csak kivételes esetben tud idegen alanyokra hatni.*⁵⁴⁹ A szellem a halál beállta után még a test közelében marad, majd vándorolni kezd, „és sok kárt okozhat az embereknek, ha nem csillapítják haragját idején illő áldozatokkal.”⁵⁵⁰ Az emberi lélekkel más a helyzet: ez a halál után az alvilágba jut, ahol folytatja azt az életet, amit félbe hagyott itt a földön. Ezért van szükség arra, hogy azokat a tárgyakat, amiket földi élete során használt, mellé temessék.

7. Befejezés - Hagyományok egy megváltozott világban

„Az élet változik, és az emberek is változnak. Mit ismert az ember korábban? Ismerte az éhséget, a nyomort, ismerte a füstös csumot, egész nap a gazdagok rénszarvas-nyájánál dolgozott, a sámánokban hitt.”⁵⁵¹ – mondja Isztomin hőse. Mára azonban minden megváltozott: az emberek falvakban élnek, felhagytak őseik hagyományos életvitelével. A munkanélküliség hatalmas méreteket ölt, az emberek végső elkeseredésükben az alkoholhoz nyúlnak. Szerencsére egyre több fiatal gondolja azt, hogy a tundrán jóval több az esélye a túlélésre. *„Mit is csinálnék én ott (a faluban)? Bárokban tölteném az időt, és rossz útra térnék. A tundrán viszont nem lehet unatkozni, mert ott vannak a rénjeink”* – mondta Liivo Niglasnak egy tizennyolc éves réntartó.⁵⁵² Sajnos azonban még elég kevesen gondolkoznak így.

A nyenyec lakosság alapvetően négy csoportba osztható. Van egyszer a tundrán vándorló népesség, mely mind életmódjában, mind pedig a kultúra területén a hagyományt képviseli. Mások falvakba költöztek, felhagytak a hagyományos életmóddal, és az asszimiláció következtében egyre inkább elfelejtik anyanyelvüket és a tradicionális jurák kultúráját. Sajnos nagyon sokan lesülyednek közülük, igen gyakori körükben a lumpen életmód. Vannak, akik városokban laknak: őket sem az életmódjuk, sem pedig az életszínvonaluk nem különbözteti meg a többi ott lakó etnikumtól. A negyedik csoportba tartoznak azok, akik már maguk is vegyes házasságokból származnak; számukra az asszimilációs folyamat teljes egészében befejeződött, kiválóan alkalmazkodnak a jelenkori viszonyokhoz. Hagyományaikat, gyökereiket teljesen elfelejtették, alig vagy szinte semmi kapcsolatuk sincs a nyenyec kultúrával.⁵⁵³

Ezek a csoportok mind gazdasági tevékenységükben, mind életmódjukban, mind életszínvonalukban, mind pedig a társadalmi élet feltételeit tekintve sok tekintetben különböznek egymástól. Azok, akik a tundrán maradtak, megőrizték őseik hagyományait, folytatják azt a tradicionális nyenyec életmódot, ami évszázadok óta megkülönbözteti őket a többi szibériai etnikumtól. A falvakban élők is viszonylag közeli kapcsolatban vannak a tundralakókkal. Ennek a csoportnak a tagjai azután választották a letelepedett életformát, hogy befejezték tanulmányaikat az internátusban, vagy letöltötték a kötelező katonai szol-

gálatot. Azoknak, akik nagyobb városokban élnek, hasonlóak az életfeltételeik, mint az ott élő ukránoknak, oroszoknak, tatároknak. Tulajdonképpen ők alkotják a nyenyec értelmiségi réteget. A vegyes házasságokba születettek kerültek a legtávolabb a hagyományos nyenyec kultúrától és életmódtól. Liivo Niglas a Jamalon egyetlen olyan orosz férfit említ, aki a réntartók életét éli. Az illető valaha állatorvos volt, Jar-Szaleban dolgozott, és egy nyenyec asszonyt vett feleségül. Teljesen el tudta fogadni a nyenyec hagyományos életvitelét.⁵⁵⁴

Az általam olvasott szépirodalmi művek között Nyerkgi regényében van egy szereplő, a geológus, az orosz Pável, aki a fent említett orosz állatorvoshoz hasonlóan szintén azonosulni tudott a nyenyec léttel. Ivan Makszimicsnél, a nyenyec egyik vezetőjénél lakik, aki arra kéri, legyen népének segítségére.

„- Nem értem. Miért viseled annyira a szíveden a nyenyec sorsát?

Pável megzavarodott ettől a kérdéstől: Ivan Makszimics tudja, hogy egy nyenyec megmentette az életét. Tehát nem emiatt kérdezi, van valami más oka is.

- Nem tudom, Ivan Makszimics. Tetszenek nekem. Időnként gondolni sem akarok az elutazásra.

- Ne utazz el. – Az öreg széles, sápadt arca felélénkült. – Mit akarsz ezekkel a kövekkel? Mi van bennük? Nincs lelkük, nincs képzeletük, Teljesen más a rénszarvas: élő, okos, mindent megért. Maradj. Át fogod venni a helyem, te jobban tudsz a nyenyecnek segíteni (...) Ha nem akarsz a helyemre lépni, teljesen felesleges, hogy idejöttél hozzánk.⁵⁵⁵

Pável, hogy még jobban megismerje a nyenyec múltat, elkezd jurák dalokat és meséket gyűjteni. Sok-sok nyenyec keresi fel, hogy énekeljen neki. *„Három nappal ezelőtt Ivan Makszimicshoz megérkezett egy mintegy száz éves aggastyán, a vén Mendako.*

- A halált várom. (...) Az emberek hírt hoztak nekem az orosz fickóról. Látni szeretném, hogy átadjam neki mindazt, amit tudok.

- De hisz öreg a hangod - tréfálkozott Ivan Mekszimics.

- Nem baj, tudok énekelni. Menjünk.

Három napig Pável nem fogadott senkit. Három napon át csak az öreg hangja hallatszott a távoli szobából.⁵⁵⁶

Neki, az oroszoknak, többet jelentenek ezek a dallamok, mint a nyenyec Anikonak. *„Aniko bekapcsolta a magnetofont, hogy valami vidám zenét hallgasson, és kicsit elterelje a figyelmét, de a zene helyett először nevetés hallatszott, majd Pável hangja, amint nyenyecül csendet kért, majd egy másik, amint szorgalmasan köhög, és vontatottan énekel, felfűzve a szavakat egy monoton,*

szomorú dallamra. Ez egy jarabc volt. Aniko elszokott ezektől, és kivette a szalagot. Betette a másikat. Ugyanaz...

- Minek neki ezek az énekek, Ivan Makszimics?

Ivan Makszimics az ablak mellett ült. (...)

- Pavlusa szereti a nyenyec meséket és a jarabcokat. Gyűjti őket.
- De minek neki ezek? Hisz ő orosz.
- Mit számít az, hogy orosz-e vagy sem? Én mondom neked: nem mindenki nyenyec, aki annak született.

Ivan Makszimics az újság mögé bújt. Aniko elhallgatott, és elvörösödött. Ivan Makszimics megértette, hogy túl erősen fogalmazott.⁵⁵⁷

Azt a kérdést, hogy Pável marad-e a nyenyecéknél, az íróny nyitva hagyja.

Aniko számára, aki tizennégy évet töltött távol a szülőföldjétől, itt minden idegen: a szagok, az emberek, az ételek. Minduntalan felvetődik benne a kérdés: „*hogyan tudnak itt élni?*”⁵⁵⁸ Itt, ahol nincs se könyv, se színház, se mozi? És vajon hogyan változtatta meg ennek a fiatal lánynak a jellemét, a szokásait, a világnézetét a népétől távol töltött időszak? Erre a kérdésre hamar megkapjuk a választ: gyökeresen. Az a tény, hogy találkoznia kell az apjával, félelemmel tölti el: „- *Nem gondoltam, hogy ilyen nehéz lesz nekem. Én, úgy tűnik, mindent értek.* - Aniko lassan beszélt. - *Félek találkozni velük. Érti? Nem tudok olyan lenni, amit várnak.*”⁵⁵⁹ Már rég elfelejtette, mi is az a malica, milyen is az a táj, ahol életének első hat évét töltötte, kicsoda és micsoda az apja, de ami a legfájóbb: elfelejtette anyanyelvét is. „*Mikor a lány kiment, a férfiak elhallgattak. Szeberuj görnyedten ült. (...) Nem mozdult meg, a sátorra nézett, melyben eltűnt a lánya, és még mélyebbre hajtotta a fejét.*

- *Mi van veled?* - kérdezte immáron komolyan Passza, majd meghallotta barátja halk, élettelen, szinte megtört hangját:

- *Nem érti a nyelvünket.*

Passza meghökkent. Nem ezt várta. A gyerekek elmentek, visszajöttek, és újra elmentek, de hogy valaki elfelejtette a nyelvét, az anyanyelvét, azt, amelyiket a Bálványokkal együtt adják mint gazdagságot, mint az ember örök érdemét, - ilyen sohasem volt.⁵⁶⁰

És ugyanígy sértő az is, ha „*a gyerekek elhagyják a szüleiket, elhagyják szülőföldjüket, a szokásokat és gyakran a kötelezettségeiket is.*”⁵⁶¹ A kötelességük az lenne - legalább is az idősebb generáció szerint -, hogy a tanulmányok befejezése után visszatérjenek a szülőföldre a beteg és idős szülőkhöz, támaszaik legyenek, és folytassák a hagyományos nyenyec életmódot. „*Aniko meg-*

értette, hogy apja arra számít, hogy ő mindörökre visszatért. És hisz ebben. De a tundrán maradni butaság. Ez azt jelenti, hogy újból meg kell tanulni élni. Át kell alakítania magát. Lerombolni mindent, hogy tizennégy évet haladjon visszafelé?! Akkor miért kellett tanulnia? Miért?⁵⁶² És egyáltalán vissza tud-e szokni egy fiatal a kényelmes, letelepedett életmódból a zord tundrára? Ez jelenti számukra az igazi dilemmát. Vannak, akik képesek voltak erre, ilyen Aljoska is. Most ő az, aki megpróbálja meggyőzni arról volt iskolatársát, Anikot, hogy neki igenis a tundrán, öreg apja mellett van a helye. „Varrni, főzni, tűzifát vágni meg tudok tanulni, de, Aljoska, értsd meg, te a rénszarvasokban, a vándorlásokban és még a hidegben is megtalálsz az értelmet, de én nem... Talán csak öreg koromban. (...) Jól van, értelek. És az apád? A nemzetséged? Elfelejtetted, hogy egyedül vagy a Nogo nemzetségből? Képes vagy ott élni, a városban, folytatni ezt, és elveszteni a Nogok becsületét. Az apád nehéz szívvel fog meghalni tudva, hogy vele együtt kihal a nemzetsége is.”⁵⁶³ És Aniko is kezdi sejteni, hogy számára ez az egyetlen járható út: itt kell maradnia. „Valahol a lelke mélyén Aniko kezdte belátni, hogy a fiúnak igaza van, de hogy... hogy dobjon el mindent: a főiskolát, a színházat, a mozit, a táncot, a társaival folytatott vitákat a művészetekről, az érdekes és nagyszerű jövőről? Hogy felejtse el a városok zajos, élénk utcáit, kedvenc helyeit, ahol nem egyszer olyan jó volt gondolkodni és álmodozni, és önként átadni magadat a fagyos csendnek, elveszni a hó fehérségében? Jagusát öltetni, petróleumlámpa mellett élni, és... megöregedni?!”⁵⁶⁴ És azzal is tisztában van, hogy „számára a visszatérés azt jelenti: mindent előlről kezdeni.”⁵⁶⁵

És sokan erre nem képesek. A régi és az új világ ellentéte szinte valamennyi szépirodalmi alkotás egyik központi gondolata. A fiatalok, akik hosszú éveket töltenek el az internátusban, sok esetben képtelenek visszatérni a tundrára, ahol újra meg kell tanulni élniük és túlélniük. Nekik ez már egy idegen világ, és – Aniko szavaival élve – úgy tűnik, „... mintha az elmúlt években egy másik bolygón éltek volna.”⁵⁶⁶

Szülőföldtől távol töltött időszak alatt szépen lassan elfelejtik őseik foglalkozását. Isztomin novellájában az öreg Iriko apó meg is jegyzi: „Réges-régen a nyenyecék jól bántak az íjjal. Most, a fiatalok nagyon ügyetlenek bizonyulnak.”⁵⁶⁷ De ez nem csupán a munkavégzésre igaz. A hagyományos nyenyec foglalkozások mellett levetik a tradicionális jurák öltözetet is: „Egyik nap a lánya meg a veje ünneplőbe öltöztek, nagyon kicsinosították magukat. Egészen olyanok lettek, mint a városiak. Egyhamar nem is jössz rá, hogy tundrai embe-

rek, talán csak a szemük vágásáról találod ki.⁵⁶⁸ A – többnyire kényszerből – városokba és falvakba betelepült öregek viszont húek maradnak tradícióikhoz: „Ő (Iriko) is kicsinosította magát, új piros inget vett fel, prémes, kivarrt csizmát húzott a lábára. Még szegény felesége varrta őket. Aztán bebújt egy szépen elkészített malicába, amelyet lágy rénszarvasbőrből varrtak, s különféle színes vásznakkal díszítettek.”⁵⁶⁹

A legnehezebb helyzetben talán ők, az öregek vannak, akik egész életüket a tundrán töltötték, és öreg korukra rákényszerülnek arra, hogy a letelepedett életmódot válasszák. Ők képtelenek hozzászokni a megváltozott körülményekhez. „A tundra emberének, aki egész életét a rénpásztorok kunyhójában élte le, távol az emberi településektől, sok minden szokatlan volt az új, megváltozott körülmények között.”⁵⁷⁰ Hiába költöznek házba, melyben szépen kialakított szobák vannak, ágygal felszerelve, ők mégis a kamrában alszanak a rénszarvas-bőrön, mint Ledkov Ignat Vilkája. Sokan nagyon hamar fel is adják ezt a fajta életmódot, és visszatérnek a tundrára. Javtüsüzj fiatal tanítója el is töpreng ennek az okain: „Ültem, és kezembe temettem az arcomat. Indítékot kerestem, és gondolkozni kezdtem azokról a réntartókról, akik kiábrándultak a letelepedett életből. Miért? A házak jók, ez kétségtelen. De sem tűzifa, sem bútor sem pedig kemence nincsen. A varróműhelyek nem nyíltak meg, az aszszonyoknak nincs hol dolgozniuk; a réntartáson kívül senki sem ért semmihez, élni márpedig kell valamiből. Nyáron sok a munka: elő kell készíteni a silót, szénát kell fuvarozni az istállóba, de télen mi haszna fel-alá járkálni a faluban lapáttal a kézben?”⁵⁷¹ Itt, a faluban az embernek „fáj a feje a füsttől, fájnak a végtagjai a semmittevéstől”.⁵⁷²

Ebben a megváltozott világban nem csak a helyszín, hanem az emberek is idegenek. A fiataloknak, akik életük jelentős részét civilizált környezetben töltötték, nincs közös témájuk az idősebb generációval. Ők nem tudják azt megérteni, hogy miért vágyódnak apáik és nagyapáik vissza a tundrára. Nem éreznek felelősséget a tundra iránt. Anikonak is az az elképzelése, hogy elviszi magával az öreg Szeberujt. „A városban lehet élni. Ott nincs ilyen hideg. Itt bármiféle kabátban jársz, csontig hatol a hideg.”⁵⁷³ Nem érti, hogy apja, aki „egész életét a hegyekben töltötte, neki itt minden kő és fa ismerős”⁵⁷⁴, ő nem tud máshol új életet kezdeni - Aljoska szavaival élve -, „nem terelhető falkába.”⁵⁷⁵ Fel is merül a kérdés, ha ekkora az ellenállás, „szükséges-e ezt a régít feltétlenül elásni a gyökerekkel együtt, mint az érdes zuzmót, mely a szán talpára nőtt?”⁵⁷⁶

És vajon mi lehet a megoldás? Hogyan lehetne megtalálni az összhangot, hogy tanuljanak is a fiatalok, de elődeik hagyományait se felejtsek el? Aljoskának van rá elképzelése: *„Tundra mindig lesz, tehát valakinek kell gondozni a rénszarvasokat, megfogni a rókákat. Miért ne lehetne az internátusban Puskin verseivel együtt a vadászatról, az ügyességről és az önuralomról is órát tartani? Hisz a réntartásnak, a halászatnak és a vadászatnak is van már mestere. Tanulhatnák ezt a tudományt is. Visszatérnének a szülőföldjükre, és jobban élnék az életüket...⁵⁷⁷ Mert ha ez a tendencia folytatódik, joggal kérdezhetjük: „ ... marad-e a földön olyan nép, hogy nyenyec? Természetesen marad. De milyen lesz? Ez az a kérdés, ami mindegyik nyenyecet nyugtalanítja.⁵⁷⁸ Az öregek közül sokan úgy gondolják, hogy az az egyetlen megoldás, ha gyermekeiket nem engedik iskolába, mert akkor nem szakadnak el a gyökereiktől. Ez a terve Szeberujnak is pici leányával: *„Csak megnő egyszer a kis menyasszony. Őt aztán nem adja be az iskolába. Nem. Soha. ... Elmegy a városba, mint a nővére, aztán elfelejti a sátrat meg a szarvasokat. Akkor senki sem őrzi a nemzetség tűzét, nem lesz se világos, se sötét, kialszik a családi tűzhely.⁵⁷⁹**

Azoknak a nyenyeceknek a jelentős része, akik a tundrán élnek, megőrizték a réntartásba vetett bizodalalmukat, az anyanyelvüket, a nyenyec hiedelemvilág elemeit, viselkedési normáit és közösségformáló értékeit. Igen éles szembenállás figyelhető meg a letelepedett és a vándorló életmódot folytató jurákok között. Míg a nemek közti munkamegosztás jellegzetes karaktert ad a tundrán élő nyenyecnek hétköznapijainak, addig ez a fajta elkülönülés a letelepedett életmód során megszűnik. A falvakban a nők többé-kevésbé tudják azt az életet élni, mint tundrán maradt társaik, hiszen tevékenységi körük ugyanaz: főznek, varrnak, gyerekeket nevelnek, mindez azonban a férfiakról nem mondható el. A réntartás itt elképzelhetetlen, más munkára viszont nincs lehetőség. Azok, akik a tajgán maradtak, még szerencsésebb helyzetben vannak, hiszen azon falvak lakói, akik folyóparton vagy erdő közelében élnek, még tudnak halászni és vadászni. Réntartó társaik számára viszont nincs más mód, mint a hagyományos nyenyec életvitel feladása.⁵⁸⁰

Valentyina Talejeva elkésztő képet fest a falvakban élő nyenyecokról: *„A munkanélküliség elképesztően magas. Sok szakképzett ember veszítette el a munkáját. Sok fiatal számára nincs lehetőség a munkára azóta, amióta nincs módjuk a megfelelő iskola elvégzésére.⁵⁸¹* Sajnos a legtöbbször az alkoholizmusban látják az egyetlen kiutat.

Hogy lehet ebben a megváltozott világban továbbadni és továbbvinni a nyenyec hagyományokat? *„Ebben a könyvben sokszor szerepel a jelen idő. S mégis azt kell mondanunk, hogy mindaz, amit itt olvashattunk, már a múlté. Akkor is a múlté, ha itt-ott alkalomszerűen még feléleszthető ...”*⁵⁸² – írja Diószegi Vilmos 1962-ben megjelent könyvében. Feléleszteni a hagyományokat - igen nehéz feladat. Ma, amikor a Felső világba *„nem szellemek és sámánlelkek repülnek (...), hanem lökhajtásos repülőgépek”*⁵⁸³, ma, mikor már *„nem probléma a féléves éjszaka, sem a fél esztendeig tartó éjféli nap”*⁵⁸⁴, ma, mikor a réntenyésztők gépkocsin és traktoron ülnek, igen nehéz az évszázados nyenyec tradíciók fenntartása. Mostanra megszűnt az a fajta kiszolgáltatottság a természet erőivel szemben, mely évszázadok, évezredekén át jellemezte a nyenyec mindennapokat. Így szép lassan megváltozott az ember és a természet viszonya is.

8. Epilógus

Vajon a megváltozott körülmények között hogyan viszonyul az ember a természethez? A természet a nyenyecек számára maga az élet. Belőle nyerik ruházatukat, táplálékukat, de ami a legfontosabb: a természet egyfajta erkölcsi érték is. Az évszázadok folyamán ember és környezete között egy egészséges egyensúlyi helyzet jött létre: a természeti erők segítetik az emberek életét, és ők ezért cserébe igyekeznek megvédeni környezetüket a végső pusztulástól. Már amennyire tudják...

*„Ma az ember abban a helyzetben van, hogy gyakorlatilag maga teremti a teljes világot, amelyben él.”⁵⁸⁵ – írja Hall. A tundra nem elszigetelt többé, nincs lehetőség arra, hogy az itt lakók elrejtőzzenek a külvilág elől. A modern technikai vívmányok következtében ezek az eldugott területek is mindenki számára elérhetővé váltak. Ahova a technika betette a lábát, ott elkerülhetlenné vált a régi életmód felszámolása. Az itt talált olaj és nemesfémek bányászata alaposan felforgatta a tundralakók életét. A tundra többé nem csupán a nyenyecекé: a kilencvenes években komoly kitermelés kezdődött, egyre több, olaj és gáz után kutató csoport jelent meg. A fúrótornyok felépítése után a nyenyec réntartók elkerülték ezeket a területeket, a szóba jöhető legelőк száma a minimálisra csökkent. Gondot okoznak a terepjárók is: kerekeik letaposják a zuzmót, így a réneknek nem jut elegendő táplálék. *„Míg a fogatom felment a dombra, a terepjáró leereszkedett a másik oldalon, mély nyomokat hagyva a friss zuzmón. Az örökös fagy nem szereti a heget. Tavasszal a terepjáró nyomán patakok erednek, majd a vízmosások megolvadnak, amikben a rénszarvasok nem tudnak haladni.”⁵⁸⁶ De az igazán nagy problémát az jelenti, hogy a hátrahagyott hulladék a rénszarvasok tömeges pusztulását okozza.**

Ezért hiába van az, hogy *„manapság sokan költöznek vissza a szülőföldre, az ősök útját követve, vissza a tundrára. (...) Csak a SAJÁT otthonunk nem ugyanaz többé. Az elmúlt öt évben egy borzasztó eseményre figyelhettünk fel, ami olyan állandó, mint az évszakok változása. A halászhálóк, amelyeket esténként kitettünk, hogy reggelre megszáradjanak, ezüstfehér színnel lettek bevonva. A törzsi csumok azon a ponton, ahol mind a harminchét sátoгtartó rúd összekapcsolódik, és amelyen keresztül csak a csillagokat és a tiszta eget lehetett látni, ugyanazzal a «csodálatos» és rejtélyes anyaggal volt belepve. Ezek miatt a szívünk fáj, és aggódni kezdtünk. Az elmúlt néhány ezer év alatt a né-*

*pem sohasem tapasztalt ilyesmit. Ez az új gonosz szellem - a norilszki nikkel-üzem ipari szennyeződése.*⁵⁸⁷

Szomorú képet fest a tundra a világúrból is: „*Űrhajósok mesélik, hogy amikor az űrállomásról lepillantanak a Földre, nem valamely amerikai vagy európai metropolist látják a legfényesebbnek, hanem a nyugat-szibériai olajmezőket, ahol lobogó fáklyaként kutak ezrei égetik tékozolva az általuk termelt földgázt.*”⁵⁸⁸ Közvetlen közelről szemlélve még elkésőbb a helyzet. Az a „sokszínű ég”, mely alatt nyenyec generációk nőttek fel, ma már olajtól feketélik. Egyre csökken azoknak a területeknek a száma, ahol még susognak a fenyők, ahol bűvármadarak rikoltanak, ahol friss zuzmót találnak a rénszarvasok. Nagyon kevés olyan hely van, ahol emberhez méltó életet lehet élni. És ha nem vigyázunk, akkor még ennyi sem marad...

Bibliográfia

I. Szakirodalom

1. BÁN Aladár: Szamojédok In.: Egyetemes irodalomtörténet/4.
Szerkesztette: Heinrich Gusztáv, Budapest, 1911.
2. BÁRÁNY Borbála: A mai obi-ugor széppróza a folklór és a szépirodalom határán (Szakdolgozat), Budapest, 2002.
3. BARÁTHOSI Balogh Benedek: Kisebb finnugor véreink, Budapest, 1931.
4. BARTHA Csilla: A kétnyelvűség alapkérdései (Beszélők és közösségek)
Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.
5. BRODNEV, M.M.: «Ot rodovogo sztoja k szocializmu (Po materialam Jamalo-Nyenyeckogo nacionalnogo okruga)», Szovjetszkaja Etnografija, 1950/1., 92 – 106.l.
6. CSEHOV, A.P.: Szibéria, In.: Csehov: Szahalin, Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Budapest, 1956.
7. DIÓSZEGI Vilmos: Samanizmus, Budapest, 1962.
8. DOMOKOS Péter: A kisebb uráli népek irodalmának kialakulása, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.

9. DOMOKOS Péter: A kisebb uráli népek irodalmának kialakulásáról, In.: Domokos Péter írásaiból (Urálisztikai tanulmányok 11.), Budapest, 2002., 223 – 224.l.

10. DURKHEIM, Emile: A vallási élet elemi formái, L'Harmattan Kiadó 2003.

11. Egyetemes Történeti Lexikon (Kora újkor), Szerkesztette: Poór János, Maecenas, Budapest, 1996.

12. ELIADE, Mircea: A középpont szimbolikája = <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/kozep.html>

13. ELIADE, Mircea: Misztikus születések, Európa könyvkiadó, Budapest, 1999.

14. ELIADE, Mircea: A samanizmus, Osiris Kiadó Budapest, 2002.

15. ELIADE, Mircea: A szent és a profán, Európa Könyvkiadó Budapest, 1999.

16. FRAZER, James G.: Az aranyág, Osiris Kiadó Budapest, 2002.

17. FREUD, Sigmund: Totem és tabu, Göncöl Kiadó, Budapest, 1990.

18. GOLOVNEV, A.V. – OSHERENKO, G.: Siberian Survival, (The Nenets and Their Story), Cornell University Press 1999.

19. GOLOVNYEV, A.V.: Govorjasie kulturü, (Tradicii szamogyijcev i ugrov), Jekaterinburg, 1995.
20. HAJDÚ Péter: A szamojéd sámánok kategóriáiról, Nyelvtudományi Közlemények, 1960., (62.), 51 – 71.l.
21. HALL, Edward T.: Rejtett dimenziók, Gondolat Kiadó 1980.
22. HARJUCSI G.P.: Tradicii nyenycev v gorodskoj szrede, (In.: Narodü Szevero-Zapadnoj Szibiri, vüpuszk 6.), Tomszk, 1998., 49 – 54.l.
23. HARJUCSI, G.P.: Nyenyeckoje zsilise: tradicii i izmenenyija, In.: Narodü Szevero-Zapadnoj Szibiri, vüpuszk 8., Tomszk, 1999., 44 – 54.l.
24. HELIMSZKIJ, Eugen: A szamojéd népek vázlatos története, Budapesti Finnugor Füzetek/1., 1996.
25. HOMICS, L.V.: Nyencü, Moszkva, 1966.
26. HOPPÁL Mihály: A sámánizmus vallási kultúrái
<http://www.terebess.hu/keletkultinfo/hoppal.html>
27. ISZTOMIN, I. G.: A nyenyeczek irodalma, Szovjet Irodalom, 1985/6., 178 – 180.l., Tomszk, 1996., 24 –26.l.

28. KOMANOVSKIJ B.L.: Literatura narodov Szevera, In.: Isztorija szovjetszkoj mnogonacionalnoj literaturü/6., Moszkva, 1974., 725 – 732.l.
29. KOSECSEKIN, B.I.: Szün Novoj Zemli, Moszkva, 1980.
30. LAR, L.A.: Bogi i samanü nyencev Jamala, In.: Narodü Szevero-Zapadnoj Szibiri, vüpuszk 2., Tomszk, 1993., 161 – 171.l.
31. LAR, L.A.: Samani is bogi, Tyumen, 1998.
32. LEHTISALO, T.: A jurák-szamojéd mitológia vázлата, In.: A Tejút fiai, Budapest, 1980., 400 – 421.l.
33. MEDVEÉNEK (A keleti finnugor népek irodalmának kistükre), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1975.
34. MIZSER Lajos: A hónapok elnevezései a szamojéd nyelvekben, Nyelvtudományi Közlemények, 1975. (77.), 175 – 185.l.
35. NALTANOVA, Liubov Ye.: What Will Happen to Us?, www.indigenous.ru/english/e_bull.htm, Bulletin#15 – 16.
36. NIIGLAS, Liivo: About the Identity of the Yamal Nenets, <http://www.erm.ee/?node=241>

37. NIGLAS, Liivo: Reindeer in the Nenets Worldview,
www.erm.ee/pro/pro5/index.html
38. NIGLAS, Liivo: The Yamal Nenets in the Changing World,
www.erm.ee/pro/pro6/index.html
39. NJARUJ, V.N.: Ekologo-trudovüe tradicii voszpitanija gyetyej v nyenyeckoj szemje, In.: Narodü Szevero-Zapadnoj Szibiri, vüpuszk 8., Tomszk, 1999., 21 – 28.l.
40. Nyenyeckaja literatura, Moszkva, Literaturnaja Rosszija, 2002.
41. NYEMISZOVA, J.: Biograficseszkaja szpravka, In.: Nyenyekij poet Jurij Vella, Moszkva, 1997., 4.l.
42. OGRÜZKO, V.: Piszatyeli i lityeratorü malocsizlennüh narodov Szevera i Dalnyego Vosztoka I – II., Moszkva, 1998, 1999.
43. OGRÜZKO, V.: Pod poljarnümi szozvezgyijami, Szever, 1989/ 8., 114 – 120.l.
44. OKLADNYIKOV, A.P. – MARTINOV, A.I.: Szibériai sziklarajzok, Corvina Kiadó Budapest, 1983.
45. PAULSON, I.: Az észak-eurázsiai háziszellemek és bálványaik, In.: A Tejút fiai, Budapest, 1980.

46. PUSZTAY János: Nyelvek bölcsőjénél, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
47. PUSZTAY János: Énekelj, míg énekelhetsz! – Nyelvrokonaink jövője,
<http://www.talaljuk-ki.hu/index.php/article/articleview/111/1/42/#2>
48. PUSZTAY János: Nyenyec – magyar szótár, Savaria University Press,
Szombathely, 2003.
49. PUSZTAY János: Tabuszavak a szamojéd nyelvekben, Filológiai Közlemé-
nyek, 1985. (31.), 95 – 106.l.
50. SAUNDERS, Nicolas J.: Állatszellemekek, Magyar Könyvklub – Helikon Ki-
adó Budapest, 1996.
51. SERVICE, E.R. – SAHLINS, M.D. – WOLF, E.R.: Vadászok, törzsek, pa-
rasztok, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973.
52. SZERGEJEV, M.A.: Pregyiszlovie (Tvorcsesztvo narodov Szevera), Lenin-
grád, 1955., 3 – 14.l.
53. TAAGEPERA, Rein: A finnugor népek az orosz államban, Osiris Kiadó,
Budapest, 2000.
54. TALEEVA, Valentina: One Day of nenets Reindeer Herders,
www.indigenous.ru/english/e_bull.htm, Bulletin#25.

55. TALEEVA, Valentina: That is Our Life,
www.indigenous.ru/english/e_bull.htm, Bulletin#26 – 27.
56. TYERESCSENKO, N.M.: A nyenyec nemzetségnevekről, Névtudományi vizsgálatok, Budapest, 1960, 106 – 115.l.
57. TYERESCSENKO, N.M.: Jubilej nyenyeckoj pizsmennosztyi, Szovjetszkoje finno-ugrovedenyije, (XVIII.), 1982/4., 293 – 298.l.
58. TOULOUZE, Eva: Adaptational Models of Intellectuals Among Northern Peoples, www.erm.ee/pro/pro10/toulouze.html
59. TOULOUZE, Eva: The Development of a Written Culture by the Indigenous Peoples of Western Siberia, Pro Ethnologia/7. (é.n.)
60. TRÓCSÁNYI Zoltán: Észak nomádjai (é.n.)
61. TURNER, Victor: A rituális folyamat, Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
62. VÉRTES Edit: Szibériai nyelvrokonaink hitvilága, Budapest, 1990.
63. VALLIKIVI, Laur: Adaptation to the Other: Jamb-to Nenets in the 20th Century, Pro Ethnologia/12., (én.)
64. VALLIKIVI, Laur: Minority and Mission: Christianisation of the European Nenets, Pro Ethnologia/15., (én.)

65. WOLF, Eric R.: Európa és a történelem nélküli népek, Akadémiai Kiadó, Osiris-Századvég, Budapest, 1995.
66. ZELENYIN, D.K.: Ember alakú ongonok a szibériai népeknél, In.: A Tejút fiai, Budapest, 1980.
67. ZOLOTARJOV, A.M.: Társadalomszervezet és dualisztikus teremtésmítoszok Szibériában, In.: A Tejút fiai, Budapest, 1980.

II. Szépirodalom

1. ISZTOMIN, Ivan: Zsivun (regény), Moszkva, 1974.
2. ISZTOMIN, Ivan: Szilveszteri mulatság (elbeszélés), Fordította: Pusztay János, In.: Medveének, Budapest, 1975.
3. ISZTOMIN, Ivan: Poszlednyaja kocsevka (regény). In.: Ot Moszkvü do tajgi odna nocsevka, Moszkva, 1961, 442 – 474.l.
4. JAVTÜSZÜJ, Prokopij: Tüszicsa olenyih trop (regény), Szever, 1979/7.
5. LAPCUJ, Leonyid: Tabakerka, In.: Meteli lozsatszja u nog, Moszkva, 1968., 137 – 146.l.
6. LAPCUJ, Leonyid: Szevtya, In.: Meteli lozsatszja u nog, Moszkva, 1968., 146 – 156.l.
7. LAPCUJ, Leonyid: Sepot sznyegov, In.: Meteli lozsatszja u nog, Moszkva, 1968., 156 – 166.l.
8. LAPCUJ, Leonyid: Za csertoj gorizonta, In.: Meteli lozsatszja u nog, Moszkva, 1968., 167 – 180.l.
9. LEDKOV, Vaszilij: Csum (elbeszélés), In.: Golübüje gorü, Leningrád, 1985., 208 – 219.l.

10. LEDKOV, Vaszilij: Az élet szánjai, Fordította: Hering Margit, Utunk, 1988. november 11.
11. NYENYANG, Ljubov: Tajmirszkaja bül (elbeszélés), In.: Golubüje gorü, Leningrád, 1985., 253 – 269.l.
12. NYERKAGI, Anna: Aniko iz roda Nogo (regény), In.: Blizok Krajnij Szever, Moszkva, 1982., 11 – 106.l.
13. NYERKAGI, Anna: Aniko a Nogo nemzetségből (regényrészlet), Fordította: Nagy Katalin, Magyar Napló, 2002. január, 51 – 54.l.
14. PIRERKA, Anton: Pervaja zloba; Szovszem ogyin (részletek a Mladsij szün Vedo című regényből), In.: Golubüje gorü, Leningrád, 1985., 59 – 65.l.
15. PIRERKA, Anton: Szüleim halála (részletek a Mladsij szün Vedo című regényből), Fordította: P. Kelemen Angéla, In.: Medveének, Budapest, 1975., 217 – 222.l.
16. VELLA, Jurij: Fehér kiáltások, Válogatta, szerkesztette és fordította: Pusztay János, Szombathely, 2004.
17. VELLA, Jurij: Üzenetek szálláshelyemről (Történelmi-filozófiai publicisztika), Fordította: Buda Ferenc, Forrás, 1990/5., 11 – 31.l.

18. VILKA, Nyikolaj: A szigeten (elbeszélés), Fordította: P. Kelemen Angéla,
In.: Medveének, Budapest, 1975, 197 – 215.l.

19. VILKA, Tiko: Pro cingu (elbeszélés), In.: Golubüje gorü, Leningrád,
1985. – 54 – 58.l.

Képek jegyzéke

1. Oroszország közigazgatási térképe
2. Téli halászat
3. A halak szárítása
4. Kisfiú lasszóval
5. Kislány szarvasokat vezet
6. Télen jégtömböket olvasztanak fel a főzéshez
7. Nyenyec nő tűzifát aprít
8. Anya és lánya bőrkikészítés közben
9. Nyenyec nő varrás közben
10. Főzés a sátorban
11. Bogyógyűjtés
12. Rénszarvúak a tavaszi vándorlás alatt
13. Nyári vándorlás
14. Téli holmikkal megrakott szán
15. Szent szán
16. Szánkészítés
17. Szent szán
18. Szent szán
19. A szánverseny igen kedvelt a nyenyeczek körében
20. Téli szálláshely
21. Nyári szálláshely
22. A sátor felállítása
23. A sátor felállítása
24. Télen rénbőrrel fedik be a sátrat
25. A sátor felállítása
26. Csecsemő a sátor póznájára akasztott bölcsőben
27. Tűzhely
28. A nyenyeczek egyik legfontosabb tápláléka a nyers hús
29. A nyenyeczek egyik legfontosabb tápláléka a nyers hús
30. A rénszarvas leölése
31. A leölt rénszarvas húsának tárolása
32. Díszes nyenyec kés
33. Áldozati hely

34. Bálvány
35. Bálvány
36. Bálvány
37. Szjadaj
38. A mai tundra képe
39. Modern ház, udvarán a hagyományos nyenyec sátorral

© fotók: www.arcticphoto.co.uk

Jegyzetek

-
- ¹ CSEHOV, A.P.: Szibéria In.: Csehov: Szahalin, fordította: Makkai Imre, Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Budapest, 1956., 9.l.
- ² Az adatokat Puszta János közli Énekelj, míg énekelhetsz! – Nyelvrokonaink jövője című írásában, a <http://www.talajjuk-ki.hu/index.php/article/articleview/111/1/42/#2> internetes oldalon
- ³ HELIMSZKIJ, Eugen: A szamojéd népek vázlatos története, Budapesti Finnugor Füzetek/1., Budapest, 1996., 5 .l.
- ⁴ TAAGEPERA, Rein: A finnugor népek az orosz államban, Osiris Kiadó, Budapest, 2000., 305.l.
- ⁵ a következő eszmefuttatás TAAGEPERA (2000), 306 – 313. l. olvasható
- ⁶ TAAGEPERA (2000), 306.l.
- ⁷ Ennek egyik jellegzetes példája, hogy a réncszordáiról nevezetes Szeroko Szalangada nevét Szerotettora kellett módosítani, melynek jelentése: sok fehér réncszarvassal rendelkező (OGRÜZKO: Piszatyeli i lityeratorü malocsiszlennüh narodov Szevera i Dalnyego Vosztoka II., Moszkva, 1999., 493.l.)
- ⁸ BRODNYEV, M.M.: «Ot rodovogo sztoja k szocializmu (Po matyerialam Jamalo-Nyenyekogo nacionalnogo okruga)», Szovjetszkaja Etnografija, 1950/1., 100.l.
- ⁹ BRODNYEV (1950), 100.l.
- ¹⁰ OGRÜZKO (1999), 493.l.
- ¹¹ TAAGEPERA (2000), 309.l.
- ¹² OGRÜZKO (1999), 493 – 494.l.
- ¹³ TAAGEPERA (2000), 312.l.
- ¹⁴ TAAGEPERA (2000), 294.l.
- ¹⁵ TAAGEPERA (2000), 312.l.
- ¹⁶ TAAGEPERA (2000), 323.l.
- ¹⁷ OGRÜZKO, V.: Pod poljarnümi szozvezgyijami, Szever, 1989/8., 119.l.
- ¹⁸ TAAGEPERA (2000), 320.l.
- ¹⁹ DOMOKOS Péter: A kisebb uráli népek irodalmának kialakulása, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985., 108.l.
- ²⁰ DOMOKOS Péter: A kisebb uráli népek irodalmának kialakulásáról In.: Domokos Péter írásaiból (Urálisztikai tanulmányok 11.), Budapest, 2002., 223 – 224.l.
- ²¹ TOULOUZE, Eva: Adaptational Models of Intellectuals Among Northern Peoples, www.erm.ee/pro/pro10/toulouze.html
- ²² TOULOUZE, Eva: Adaptational Models of Intellectuals Among Northern Peoples, www.erm.ee/pro/pro10/toulouze.html
- ²³ TOULOUZE, Eva: Adaptational Models of Intellectuals Among Northern Peoples, www.erm.ee/pro/pro10/toulouze.html
- ²⁴ TOULOUZE, Eva: Adaptational Models of Intellectuals Among Northern Peoples, www.erm.ee/pro/pro10/toulouze.html
- ²⁵ TOULOUZE, Eva: Adaptational Models of Intellectuals Among Northern Peoples, www.erm.ee/pro/pro10/toulouze.html
- ²⁶ TOULOUZE, Eva: Adaptational Models of Intellectuals Among Northern Peoples, www.erm.ee/pro/pro10/toulouze.html
- ²⁷ TOULOUZE, Eva: Adaptational Models of Intellectuals Among Northern Peoples, www.erm.ee/pro/pro10/toulouze.html

-
- ²⁸ TOULOUZE, Eva: Adaptational Models of Intellectuals Among Northern Peoples, www.erm.ee/pro/pro10/toulouze.html
- ²⁹ TOULOUZE, Eva: Adaptational Models of Intellectuals Among Northern Peoples, www.erm.ee/pro/pro10/toulouze.html
- ³⁰ OGRÜZKO (1999), 482.l.
- ³¹ OGRÜZKO (1989/8), 117.l.
- ³² TOULOUZE, Eva: Development of a Written Culture by the Indigenous Peoples of Western Siberia, *Pro Ethnologia*/7.,(é.n.) 55.l.
- ³³ TOULOUZE (é.n.), 56.l.
- ³⁴ TOULOUZE (é.n.), 57.l.
- ³⁵ TOULOUZE (é.n.), 57 – 58.l.
- ³⁶ TOULOUZE (é.n.), 58.l.
- ³⁷ TOULOUZE (é.n.), 59.l.
- ³⁸ OGRÜZKO (1999), 519.l.
- ³⁹ az életrajzokat , V. OGRÜZKO: Piszatyeli i lityeratorü malocsiszlennüh narodov Szevera i Dalnyego Vosztoka I. (1998) és II. (1999) kötetéből vettem, melyek Moszkvában jelentek meg. Tiko Vilka adatai az első kötet 164 – 165. lapjain található meg
- ⁴⁰ idézi: KOSECSKIN, B.I.: Szün Novoj Zemli, Moszkva, 1980., 6.l.
- ⁴¹ ARHIPOV, Abram Jefimovics (1862 - 1930), szovjet-orosz festő
- ⁴² TOULOUZE (é.n.), 61.l.
- ⁴³ TOULOUZE (é.n.), 62.l.
- ⁴⁴ TOULOUZE (é.n.), 63.l.
- ⁴⁵ TOULOUZE (é.n.), 65.l.
- ⁴⁶ TOULOUZE (é.n.), 65 – 66.l.
- ⁴⁷ TOULOUZE (é.n.), 70.l.
- ⁴⁸ TOULOUZE (é.n.), 75.l.
- ⁴⁹ SZERGEJEV, M.A.: Pregyiszlovie (Tvorcsesztvo narodov Szevera), Leningrád, 1955., 5.l.
- ⁵⁰ TYERESCSENKO, N.M.: Jubilej nyenyekoj pizmennosztji, Szovjetszkoje finno-ugrovegyenije, 1982 (XVIII.)/4., 293.l.
- ⁵¹ OGRÜZKO (1999), 80 – 81.l.
- ⁵² OGRÜZKO (1999), 81.l.
- ⁵³ OGRÜZKO (1998), 161.l.
- ⁵⁴ SZERGEJEV (1955), 6.l.
- ⁵⁵ OGRÜZKO, V.V.: Nyenyekije piszatyeli i lityeratorü (Kratkij biograficseszki szlovar), In.: Nyenyekaja literatura, Moszkva, 2003., 312.l.
- ⁵⁶ OGRÜZKO (1998), 522 – 523.l.
- ⁵⁷ KOMANOVSZKIJ, B.L.: Literatura narodov Szevera. In.: Isztorija szovjetszkoj mnogonacionalnoj literaturü. Tom. 6., Moszkva, 1974., 729.l.
- ⁵⁸ OGRÜZKO (1998), 523.l.
- ⁵⁹ OGRÜZKO (1998), 396.l.
- ⁶⁰ KOMANOVSZKIJ (1974), 729.l.
- ⁶¹ OGRÜZKO (1998), 525.l.
- ⁶² OGRÜZKO (1998), 134.l.
- ⁶³ OGRÜZKO (1999), 256.l.
- ⁶⁴ OGRÜZKO (2003), 320.l.
- ⁶⁵ OGRÜZKO (1999), 265.l.
- ⁶⁶ OGRÜZKO (1998), 76.l.

-
- ⁶⁷ OGRÜZKO (1999), 236.l.
- ⁶⁸ OGRÜZKO (2003), 312.l.
- ⁶⁹ OGRÜZKO (2003), 316.l.
- ⁷⁰ OGRÜZKO (1989), 116.l.
- ⁷¹ 1948-ban Tyumenben állították ki képeit OGRÜZKO (2003), 313.l.
- ⁷² OGRÜZKO (1998), 233 – 234.l.
- ⁷³ ISZTOMIN, Ivan: A nyenyeczek irodalma, Szovjet Irodalom, 1985/6, 179.l.
- ⁷⁴ ISZTOMIN (1985), 179.l.
- ⁷⁵ ISZTOMIN, Ivan: Szilveszteri multság, fordította: Puszta János In.: Medveének (A keleti finnugor népek irodalmának kistükre), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1975, 230.l.
- ⁷⁶ OGRÜZKO (1999), 468- 469.l.
- ⁷⁷ GLADKAJA, Lidia (1934 -), költő, műfordító. 1987-ben érkezett a Jamal-félszigetre, ahol tizenöt évet töltött. Rendkívül sokat tett a nyenyec irodalom népszerűsítéséért, szívügyének tekintette a fiatal jurák költők és írók felkarolását. Jelenleg Szentpéterváron él.
- ⁷⁸ OGRÜZKO (1999), 469.l
- ⁷⁹ OGRÜZKO (1998), 426- 427.l
- ⁸⁰ OGRÜZKO (1998), 426.l
- ⁸¹ OGRÜZKO (1998), 393 - 396.l
- ⁸² OGRÜZKO (1998), 393.l.
- ⁸³ OGRÜZKO (1998), 393.l.
- ⁸⁴ OGRÜZKO (1998), 394.l.
- ⁸⁵ OGRÜZKO (1998), 394.l.
- ⁸⁶ LAPCUJ: Za csertoj gorizonta, In: LEDKOV, Vaszilij: Metyeli lozsatszja u nog – LAPCUJ, Leonyid: Raszkazü, Moszkva, 1968, 168.l.
- ⁸⁷ LAPCUJ (1968), 168 – 169.l.
- ⁸⁸ LAPCUJ (1968), 180.l.
- ⁸⁹ OGRÜZKO (1998), 496 – 498.l.
- ⁹⁰ OGRÜZKO (1998), 496.l.
- ⁹¹ OGRÜZKO (1998), 497.l.
- ⁹² OGRÜZKO (1998), 496.l.
- ⁹³ OGRÜZKO (1998), 251.l.
- ⁹⁴ OGRÜZKO (1998), 310.l.
- ⁹⁵ OGRÜZKO (2003), 314.l.
- ⁹⁶ OGRÜZKO (1999), 15.l.
- ⁹⁷ OGRÜZKO (1999), 54.l.
- ⁹⁸ OGRÜZKO (1999), 54.l.
- ⁹⁹ OGRÜZKO (1999), 54.l.
- ¹⁰⁰ OGRÜZKO (2003), 317.l.
- ¹⁰¹ OGRÜZKO (1999), 74.l.
- ¹⁰² OGRÜZKO (1999), 74.l.
- ¹⁰³ OGRÜZKO (1999), 85.l.
- ¹⁰⁴ OGRÜZKO (1999), 85.l.
- ¹⁰⁵ OGRÜZKO (2003), 318.l.
- ¹⁰⁶ OGRÜZKO (1999), 249 – 251.l.
- ¹⁰⁷ OGRÜZKO (1999), 249.l.
- ¹⁰⁸ OGRÜZKO (1999), 250.l.
- ¹⁰⁹ OGRÜZKO (1999), 250.l.

-
- ¹¹⁰ OGRÜZKO (1999), 474 - 475.l.
¹¹¹ OGRÜZKO (1999), 474.l.
¹¹² JAVTÜSZÜJ, Prokopij: Tüszicsa olenyih trop (poveszty), In.: Szever, 1979/7., 66.l.
¹¹³ JAVTÜSZÜJ (1979/7.), 74.l.
¹¹⁴ OGRÜZKO (2003), 312.l.
¹¹⁵ OGRÜZKO (1998), 508 - 513.l.
¹¹⁶ OGRÜZKO (1998), 509.l.
¹¹⁷ OGRÜZKO (1998), 510.l.
¹¹⁸ OGRÜZKO (1998), 510.l.
¹¹⁹ OGRÜZKO (1989), 117 - 118.l.
¹²⁰ OGRÜZKO (1998), 512.l.
¹²¹ OGRÜZKO (1998), 513.l.
¹²² OGRÜZKO (1998), 171 - 173.l.
¹²³ OGRÜZKO (1998), 171.l.
¹²⁴ OGRÜZKO (1998), 171.l.
¹²⁵ OGRÜZKO (1998), 172.l.
¹²⁶ OGRÜZKO (1998), 173.l.
¹²⁷ NYEMISZOVA, J.: Biograficseszkaja szpravka, In.: Nyenyeckij poet Jurij Vella, Moszkva, 1997., 4.l.
¹²⁸ VELLA, Jurij: Üzenetek szálláshelyemről, Forrás, 1990/5., 11.l.
¹²⁹ OGRÜZKO (1998), 390 - 391.l.
¹³⁰ OGRÜZKO (1998), 390.l.
¹³¹ OGRÜZKO (2003), 314.l.
¹³² OGRÜZKO (1998), 518 - 519.l.
¹³³ OGRÜZKO (1998), 518.l.
¹³⁴ OGRÜZKO (1998), 519.l.
¹³⁵ OGRÜZKO (1998), 519.l.
¹³⁶ OGRÜZKO (1998), 121.l.
¹³⁷ OGRÜZKO (2003), 311.l.
¹³⁸ OGRÜZKO (1999), 482 - 483.l.
¹³⁹ OGRÜZKO (2003), 321.l.
¹⁴⁰ OGRÜZKO (1999), 483.l.
¹⁴¹ OGRÜZKO (1999), 84.l.
¹⁴² OGRÜZKO (2003), 312.l.
¹⁴³ OGRÜZKO (2003), 314.l.
¹⁴⁴ OGRÜZKO (1999), 484 - 485.l.
¹⁴⁵ OGRÜZKO (1999), 485.l.
¹⁴⁶ OGRÜZKO (1999), 491 - 494.l.
¹⁴⁷ OGRÜZKO (1998), 528 - 531.l.
¹⁴⁸ OGRÜZKO (1998), 529.l.
¹⁴⁹ OGRÜZKO (1998), 529.l.
¹⁵⁰ OGRÜZKO (1999), 487.l.
¹⁵¹ OGRÜZKO (2003), 319.l.
¹⁵² OGRÜZKO (2003), 320.l.
¹⁵³ OGRÜZKO (2003), 320.l.
¹⁵⁴ OGRÜZKO (1999), 341.l.
¹⁵⁵ OGRÜZKO (1999), 341.l.
¹⁵⁶ OGRÜZKO (2003), 320.l.

-
- ¹⁵⁷ OGRÜZKO (1999), 297.l
- ¹⁵⁸ OGRÜZKO (2003), 320.l
- ¹⁵⁹ OGRÜZKO (1999), 180.l
- ¹⁶⁰ OGRÜZKO (1999), 180.l
- ¹⁶¹ OGRÜZKO (1998), 532.l
- ¹⁶² OGRÜZKO (1998), 532.l
- ¹⁶³ az adatokat a <http://fu.nytud.hu/hivnen.htm> weboldalról vettem
- ¹⁶⁴ BARTHA Csilla: A kétnyelvűség alapkérdései (Beszélők és közösségek), Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999., 42.l.
- ¹⁶⁵ BARTHA (1999), 165.l.
- ¹⁶⁶ TAAGEPERA (2000), 81.l.
- ¹⁶⁷ TAAGEPERA (2000), 312.l.
- ¹⁶⁸ OGRÜZKO (1999), 236.l.
- ¹⁶⁹ OGRÜZKO (1998), 172.l.
- ¹⁷⁰ OGRÜZKO (1998), 518.l.
- ¹⁷¹ OGRÜZKO (1999), 180.l.
- ¹⁷² BARTHA (1999), 44.l.
- ¹⁷³ BÁRÁNY Borbála: A mai obi-ugor széppróza a folklór és a szépirodalom határán (Szakdolgozat), Budapest, 2002., 26.l.
- ¹⁷⁴ BÁRÁNY (2002), 27.l.
- ¹⁷⁵ DIÓSZEGI Vilmos: Samanizmus, Budapest, 1962., 14.l.
- ¹⁷⁶ PUSZTAY János: Nyelvek bölcsőjénél, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990., 27-56.l.
- ¹⁷⁷ NIGLAS, Liivo: The Yamal Nenets in the Changing World www.erm.ee/pro/pro6/index.html
- ¹⁷⁸ NIGLAS, Liivo: Reindeer in the nenets Worldview www.erm.ee/pro/pro5/index.html
- ¹⁷⁹ ELIADE, Mircea: A szent és a profán, Európa Könyvkiadó Budapest, 1999., 16.l.
- ¹⁸⁰ ELIADE (1999), 24.l.
- ¹⁸¹ ELIADE (1999), 23.l.
- ¹⁸² DIÓSZEGI (1962), 8.l.
- ¹⁸³ FRAZER, James G.: Az aranyág, Osiris Kiadó Budapest, 2002., 364.l.
- ¹⁸⁴ FREUD, Sigmund: Totem és tabu, Göncöl Kiadó, Budapest, 1990., 72-73.l.
- ¹⁸⁵ FREUD (1990), 74.l.
- ¹⁸⁶ DURKHEIM, Emile: A vallási élet elemi formái, L'Harmattan Kiadó 2003., 71.l.
- ¹⁸⁷ OGRÜZKO (1998), 497.l.
- ¹⁸⁸ SERVICE, E.R. – SAHLINS, M.D. – WOLF, E.R.: Vadászok, törzsek, parasztok, Kossuth Könyvkiadó Budapest, 1973., 165.l.
- ¹⁸⁹ GOLOVNYEV, A.V.: Govorjasie kulturü (Tradicii samogyijcev i ugrov), Jekaterinburg, 1995., 199-202.l.
- ¹⁹⁰ DURKHEIM (2003), 21.l.
- ¹⁹¹ HALL, Edward T.: Rejtett dimenziók, Gondolat Kiadó 1980., 23.l.
- ¹⁹² HALL (1980), 24.l.
- ¹⁹³ HALL (1980), 120.l.
- ¹⁹⁴ JAVTÜSZÜJ (1979/7.), 67.l.
- ¹⁹⁵ JAVTÜSZÜJ (1979/7.), 82.l.
- ¹⁹⁶ LEHTISALO, T.: A jurák-szamojéd mitológia vázlatja, In.: A Tejút fiai, Budapest, 1980., 401.l.
- ¹⁹⁷ VÉRTES Edit: Szibériai nyelvrokainak hitvilága, Budapest, 1990., 21 – 49.l.
- ¹⁹⁸ ELIADE, Mircea: A samanizmus, Osiris Kiadó Budapest, 2002., 192.l.
- ¹⁹⁹ DIÓSZEGI (1962), 23.l.

-
- ²⁰⁰ LEHTISALO (1980), 404.l.
- ²⁰¹ ELIADE, M.: A középpont szimbolikája = <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/kozep.html>
- ²⁰² ELIADE (1999), 29.l.
- ²⁰³ DIÓSZEGI (1962), 25.l.
- ²⁰⁴ ELIADE, M.: A középpont szimbolikája = <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/kozep.html>
- ²⁰⁵ ELIADE, M.: A középpont szimbolikája = <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/kozep.html>
- ²⁰⁶ DIÓSZEGI (1962), 12.l.
- ²⁰⁷ HAJDÚ Péter: A szamojéd sámánok kategóriáiról, Nyelvtudományi Közlemények, 1960., (62.), 53 - 54.l.
- ²⁰⁸ LAR, L.A.: Bogi i samanü nencev Jamala. (In.: Narodü Szevero-Zapadnoj Szibiri, vüpuszk 2.), Tomszk, 1993., 168.l.
- ²⁰⁹ BARÁTHOSI Balogh Benedek: Kisebb finnugor véreink, Budapest, 1931., 115.l
- ²¹⁰ DIÓSZEGI (1962), 59 – 62.l.
- ²¹¹ HAJDÚ (1960), 57.l.
- ²¹² NYENYANG, Ljubov: Tajmirszkaja bü, In.: Golubüje gorü, (Rasszkazü pizatyalej Szevera), Leningrad, 1985., 265.l.
- ²¹³ LAR (1993), 170.l.
- ²¹⁴ DIÓSZEGI (1962), 76.l.
- ²¹⁵ LAR, L.A.: Samanü i bogi, Tyumen, 1998., 36 – 38.l.
- ²¹⁶ ELIADE, M: Misztikus születések, 180.l.
- ²¹⁷ HOPPÁL Mihály: A sámánizmus vallási kultúrái
- ²¹⁸ WOLF, Eric R.: Európa és a történelem nélküli népek, Akadémiai Kiadó, Osiris-Századvég, Budapest, 1995., 181.l.
- ²¹⁹ Tyumen, 1586, Tobolszk, 1587, Tomszk, 1604, Jenyiszejszk, 1619, Jakutszk, 1632, Irkutszk, 1661
- ²²⁰ Egyetemes Történeti Lexikon (Kora újkor), Szerkesztette: Poór János, Maecenas, Budapest, 1996., 271.l.
- ²²¹ HELIMSZKIJ (1996), 9.l.
- ²²² TOULOUZE, Eva: The Development of a Written Culture by the Indigenous Peoples of Western Siberia, Pro Ethnologia/7., (é.n.), 55.l.
- ²²³ VALLIKIVI, Laur: Minority and Mission: Christianisation of the European Nenets, Pro Ethnologia/15., (é.n.), 110.l.
- ²²⁴ VALLIKIVI, Laur: Adaptation to the Other: Jamb-to Nenets in the 20th Century, Pro Ethnologia/12., 2 – 4.l
- ²²⁵ HELIMSZKIJ (1996), 11.l.
- ²²⁶ VALLIKIVI (Pro Ethnologia/15.), 111.l.
- ²²⁷ ISZTOMIN, Ivan: Zsivun (Roman), Moszkva, 1974., 121.l.
- ²²⁸ VALLIKIVI (Pro Ethnologia/15.), 112.l.
- ²²⁹ VÉRTES (1990), 71.l.
- ²³⁰ VILKA, Tiko: Pro cingu, In.: Golubüje gorü, 1985., 54.l.
- ²³¹ GOLOVNYEV (1995), 216.l.
- ²³² VILKA (1985), 55.l.
- ²³³ NYERKAGI, Anna: Aniko iz roda Nogo, In.: Blizok Krajnij Szever, Moszkva, 1982., 56.l.
- ²³⁴ VALLIKIVI (Pro Ethnologia/5.) 113.l.
- ²³⁵ VALLIKIVI (Pro Ethnologia/15.), 115.l.
- ²³⁶ LEHTISALO (1980), 408.l.
- ²³⁷ VILKA (1985), 56.l.
- ²³⁸ VALLIKIVI (Pro Ethnologia/15.), 120.l.

-
- ²³⁹ VALLIKIVI (Pro Ethnologia/15.), 120.l.
- ²⁴⁰ VALLIKIVI (Pro Ethnologia/15.), 121.l.
- ²⁴¹ VÉRTES (1990), 78.l.
- ²⁴² ELIADE (1999), 110 - 111.l.
- ²⁴³ ELIADE (1999), 112 - 113.l
- ²⁴⁴ LEHTISALO (1980), 406.l.
- ²⁴⁵ VÉRTES (1990), 31.l.
- ²⁴⁶ ISZTOMIN (1974), 142 - 144.l.
- ²⁴⁷ VILKA, Nyikolaj: A szigeten, In: Medveének (A keleti finnugor népek irodalmának kistükre), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1975., 207.l.
- ²⁴⁸ NYERKAGI, Anna: Aniko a Nogo nemzetségből, In.: Magyar Napló, 2002. január, 51.l. fordította:
Nagy Katalin
- ²⁴⁹ LEHTISALO (1980), 405.l.
- ²⁵⁰ NYENYANG (1985), 257.l.
- ²⁵¹ LEHTISALO (1980), 407.l.
- ²⁵² LEDKOV, Vaszilij: Az élet szánjai (Fordította: Hering Margit)
- ²⁵³ VILKA (1975), 207.l.
- ²⁵⁴ LAPCUJ (1968), 168.l.
- ²⁵⁵ TRÓCSÁNYI Zoltán: Észak nomádjai (é.n.), 102.l.
- ²⁵⁶ LAR (1993), 162.l.
- ²⁵⁷ NYENYANG (1985), 254.l.
- ²⁵⁸ NYENYANG (1985), 263.l.
- ²⁵⁹ VILKA (1975), 200.l.
- ²⁶⁰ PIRERKA, Anton: Szüleim halála (Részlet a „Vedo kisebbik fia” című kisregényből), In.: Medveének (A keleti finnugor népek irodalmának kistükre), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1975., 220.l.
- ²⁶¹ BÁN Aladár: Szamojédok In.: Egyetemes irodalomtörténet/4.
Szerkesztette: Heinrich Gusztáv, Budapest, 1911., 229.l.
- ²⁶² VÉRTES (1990), 25.l.
- ²⁶³ LEHTISALO (1980), 409.l.
- ²⁶⁴ NYENYANG (1985), 265.l.
- ²⁶⁵ NYENYANG (1985), 264.l.
- ²⁶⁶ NYENYANG (1985), 264.l.
- ²⁶⁷ LEHTISALO (1980), 404.l.
- ²⁶⁸ LAR (1998), 17.l.
- ²⁶⁹ LAR (1993), 162.l.
- ²⁷⁰ GOLOVNEV, A.V. – OSHERENKO, G.: Siberian Survival (The Nenets and Their Story), Cornell University Press 1999., 28.l.
- ²⁷¹ LAR (1993), 162.l.
- ²⁷² ZOLOTARJOV, A.M.: Társadalomszervezet és dualisztikus teremtésmítoszok Szibériában, In.: A Tejút fiai, Budapest, 1980., 54.l.
- ²⁷³ VÉRTES (1990), 186.l.
- ²⁷⁴ VÉRTES (1990), 308.l.
- ²⁷⁵ VÉRTES (1990), 37.l.
- ²⁷⁶ ELIADE (1999), 135.l.
- ²⁷⁷ NYERKAGI (1982), 36.l.
- ²⁷⁸ ELIADE (1999), 121.l.
- ²⁷⁹ VÉRTES (1990), 40.l.

-
- 280 OKLADNYIKOV, A.P. – MARTINOV, A.I.: Szibériai sziklarajzok, Corvina Kiadó Budapest, 1983., 24.l.
- 281 VÉRTES (1990), 182.l.
- 282 VILKA (1975), 209.l
- 283 MIZSER Lajos: A hónapok elnevezései a szamojéd nyelvekben, Nyelvtudományi Közlemények, 1975. (77.), 180.l.
- 284 ISZTOMIN (1974), 7.l.
- 285 ISZTOMIN (1974), 268.l.
- 286 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 78.l.
- 287 VILKA (1975), 205.l.
- 288 VILKA (1975), 213.l.
- 289 BARÁTHOSI (1931), 26-27.l.
- 290 ISZTOMIN (1974), 76.l.
- 291 BARÁTHOSI (1931), 27-28.l.
- 292 ISZTOMIN (1974), 156.l.
- 293 VÉRTES (1990), 183.l.
- 294 MIZSER (1975), 176.l.
- 295 NYERKAGI (1982), 21.l.
- 296 VILKA (1975), 197 – 198.l.
- 297 ISZTOMIN (1974), 102.l.
- 298 LAPCUJ (1968), 163.l.
- 299 PUSZTAY János: Tabuszavak a szamojéd nyelvekben , Filológiai Közlemények, 1985. (31.), 100 - 102.l
- 300 NYERKAGI (2002), 51.l.
- 301 NYERKAGI (2002), 51.l.
- 302 NYERKAGI (1982), 29.l.
- 303 NYERKAGI (1982), 87.l.
- 304 NYERKAGI (1982), 87.l.
- 305 NYERKAGI (1982), 89.l.
- 306 NYERKAGI (1982), 89.l.
- 307 NYERKAGI (1982), 92.l.
- 308 NYERKAGI (1982), 94.l.
- 309 NYERKAGI (1982), 94.l.
- 310 NYERKAGI (1982), 105.l.
- 311 NYERKAGI (1982), 106.l.
- 312 OGRÜZKO (1999), 491 – 492.l.
- 313 ISZTOMIN (1974), 76.l.
- 314 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 72.l.
- 315 NYERKAGI (1982), 30.l.
- 316 NYERKAGI (1982), 66.l.
- 317 NYERKAGI (2002), 53.l.
- 318 NYERKAGI (1982), 30.l.
- 319 NYERKAGI (1982), 95 – 96.l.
- 320 NYERKAGI (1982), 96.l.
- 321 NYERKAGI (1982), 73 – 74.l.
- 322 NYERKAGI (1982), 95.l.
- 323 NYERKAGI (1982), 99 – 100.l.
- 324 NYERKAGI (1982), 105.l.

-
- ³²⁵ HARJUCSI G.P.: Tradicii nyenycev v gorodskoj szrede, In.: Narodü Szevero-Zapadnoj Szibiri, vüpuszk 6., Tomszk, 1998., 51.l.
- ³²⁶ VILKA (1975), 214.l.
- ³²⁷ VÉRTES (1990), 179.l.
- ³²⁸ PUSZTAY (1985), 96 – 99.l.
- ³²⁹ VÉRTES (1990), 181.l.
- ³³⁰ VÉRTES (1990), 186.l.
- ³³¹ ISZTOMIN (1974), 220.l.
- ³³² LAPCUJ (1968), 168.l.
- ³³³ ISZTOMIN (1974), 43.l
- ³³⁴ NYERKAGI (1982), 54.l.
- ³³⁵ PUSZTAY (1985), 104.l.
- ³³⁶ NYENYANG (1985), 255.l.
- ³³⁷ NYENYANG (1985), 261.l.
- ³³⁸ NIIGLAS, Liivo: About the Identity of the Yamal Nenets, <http://www.erm.ee/?node=241>
- ³³⁹ GOLOVNYEV (1995), 220.l.
- ³⁴⁰ GOLOVNYEV (1995), 220.l.
- ³⁴¹ PUSZTAY János: Nyenyec – magyar szótár, Savaria University Press, Szombathely, 2003.
- ³⁴² Részletesebben ld.: TYERESCSENKO, N.M.: A nyenyec nemzetségnevekről, Névtudományi vizsgálatok, Budapest, 1960, 106 – 115.l., HOMICS, L.V.: Nencü, Moszkva, 1966., GOLOVNYEV, A.V. – OSHERENKO, G.: Siberian Survival (The Nenets and Their Story), Cornell University Press 1999.
- ³⁴³ MIZSER (1975), 175.l.
- ³⁴⁴ GOLOVNEV – OSHERENKO (1999), 15.l.
- ³⁴⁵ GOLOVNEV – OSHERENKO (1999), 17.l.
- ³⁴⁶ NIGLAS, Liivo: The Yamal Nenets in the Changing World, www.erm.ee/pro/pro6/index.html
- ³⁴⁷ NYERKAGI (1982), 33.l.
- ³⁴⁸ HOMICS (1966), 56 – 57.l.
- ³⁴⁹ HOMICS (1966), 53.l.
- ³⁵⁰ ISZTOMIN (1974), 140.l.
- ³⁵¹ NYERKAGI (2002), 53.l.
- ³⁵² NYERKAGI (1982), 98.l.
- ³⁵³ NJARUJ, V.N.: Ekologo-trudovüe tradicii voszpitanija gyetyej v nyenyecnoj szemje, (In.: Narodü Szevero-Zapadnoj Szibiri, vüpuszk 8.), Tomszk, 1999.,21-22.l.
- ³⁵⁴ PIRERKA, Anton: Mladsij szün Vedo (glavü is povesztji), In.: Golubüje gorü, Leningrad, 1985, 59.l.
- ³⁵⁵ NJARUJ (1999), 21 – 26.l
- ³⁵⁶ LAPCUJ (1968), 157.l.
- ³⁵⁷ LAPCUJ (1968), 175.l.
- ³⁵⁸ JAVTÜSZÜJ (1979/7), 66.l.
- ³⁵⁹ LAPCUJ (1968), 137 – 138.l.
- ³⁶⁰ NYENYANG (1985), 256.l.
- ³⁶¹ VILKA (1975), 202.l.
- ³⁶² Id.: a 106. számú végjegyzetet
- ³⁶³ NYENYANG (1985), 260.l.
- ³⁶⁴ ISZTOMIN (1974), 14.l.
- ³⁶⁵ NIGLAS, Liivo: Reindeer in the Nenets Worldview, www.erm.ee/pro/pro5/index.html
- ³⁶⁶ HOMICS (1966), 94 – 95.l.
- ³⁶⁷ GOLOVNYEV (1995), 212.l.

-
- 368 GOLOVNYEV (1995), 215.I.
369 LAPCUJ (1968), 178 – 179.I
370 NYERKAGI (1982), 62..
371 HOMICS (1966), 93 – 94.I.
372 PIRERKA (1975), 220 – 222.I.
373 NYERKAGI (1982), 37 – 38.I.
374 NYENYANG (1985), 258.I.
375 NYERKAGI (1982), 61 – 62.I.
376 HOMICS (1966), 100.I.
377 ISZTOMIN (1974), 220.I.
378 NYERKAGI (1982), 28.I.
379 NYERKAGI (1982), 29.I.
380 NYERKAGI (1982), 29.I.
381 NYERKAGI (1982), 26.I.
382 NYERKAGI (1982), 59.I.
383 NYERKAGI (1982), 84 – 85.I.
384 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 77.I.
385 NYENYANG (1985), 258.I.
386 NYENYANG (1985), 260.I.
387 VILKA (1975), 204.I.
388 NYERKAGI (2002), 52.I.
389 NYERKAGI (1982), 54 – 55.I.
390 NYERKAGI (1982), 92.I.
391 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 68.I.
392 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 73.I.
393 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 73.I.
394 ISZTOMIN (1974), 300 – 301.I.
395 MIZSER (1975), 181.I.
396 NJARUJ (1999), 28.I.
397 TRÓCSÁNYI (én.) 102.I.
398 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 77.I.
399 LAPCUJ (1968), 161.I.
400 TRÓCSÁNYI (én.) 172.I.
401 ISZTOMIN (1974), 268.I.
402 ISZTOMIN (1974), 7.I.
403 LAPCUJ (1968), 170.I.
404 ISZTOMIN (1974), 279.I.
405 NYERKAGI (1982), 47.I.
406 ISZTOMIN (1974), 155. és 149.I.
407 NYERKAGI (1982), 102 – 103.I.
408 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 75.I.
409 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 66.I.
410 LAR (1993), 164.I.
411 LEDKOV, Vaszilij: A csum, In.: Golubüje gorü, Leningrad, 1985, 213.I.
412 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 68.I.
413 LEDKOV (1985), 209.I.
414 NYENYANG (1985), 258.I.

-
- 415 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 83.I.
- 416 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 82.I.
- 417 HARJUCSI, G.P.: Nyenyeckoje zsilise: tradicii i izmenenyija, In.: Narodü Szevero-Zapadnoj Szibiri, vüpuszk 8., Tomszk, 1999., 45.I.
- 418 HOMICS (1966), 104.I.
- 419 HARJUCSI (1999), 49.I.
- 420 HOMICS (1966), 111.I.
- 421 ISZTOMIN (1974), 107.I.
- 422 LAPCUJ (1968), 178.I.
- 423 NIGLAS, Liivo: The Yamal Nenets in the Changing World, www.erm.ee/pro/pro6/index.html
- 424 GOLOVNYEV – OSHERENKO (1999), 42.I.
- 425 TALEEVA, Valentina: One Day of nenets Reindeer Herders, www.indigenous.ru/english/e_bull.htm
Bulletin#25.
- 426 GOLOVNYEV (1995), 209.I.
- 427 HARJUCSI (1999), 44 – 45.I.
- 428 GOLOVNYEV (1995), 206 – 207.I.
- 429 HOMICS (1966), 102 – 104.I.
- 430 HARJUCSI (1999), 49.I.
- 431 HARJUCSI (1999), 50 – 52.I.
- 432 NYERKAGI (1982), 99.I.
- 433 ELIADE (1999), 46.I.
- 434 ISZTOMIN (1974), 109.I
- 435 HOMICS (1966), 108.I.
- 436 LEHTISALO (1980), 416.I.
- 437 GOLOVNYEV (1995), 215.I.
- 438 PIRERKA (1985), 61.I.
- 439 PIRERKA (1985), 61.I.
- 440 VÉRTES (1990), 41.I.
- 441 GOLOVNYEV (1995), 207.I.
- 442 LAPCUJ (1968), 171.I.
- 443 VILKA (1975), 200.I.
- 444 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 79.I.
- 445 LAPCUJ (1968), 174.I.
- 446 NYERKAGI (1982), 43 – 44.I.
- 447 NYERKAGI (1982), 44.I.
- 448 NYERKAGI (2002), 52.I.
- 449 HOMICS (1966), 133 – 134.I.
- 450 ISZTOMIN (1974), 59.I.
- 451 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 69.I.
- 452 NYERKAGI (1982), 56.I.
- 453 HOMICS (1966), 140.I.
- 454 HARJUCSI (1998), 51.I.
- 455 ELIADE (1999), 51.I.
- 456 ELIADE (1999), 48.I.
- 457 VÉRTES (1990), 113.I.
- 458 GOLOVNYEV (1995), 213.I.
- 459 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 69.I.

-
- 460 LEDKOV (Az élet szánjai)
- 461 NYERKAGI (1982), 52.I.
- 462 FREUD (1990), 24 - 26.I.
- 463 FREUD (1990), 66.I.
- 464 DURKHEIM (2003), 279.I.
- 465 HARJUCSI (1998), 51.I.
- 466 LEHTISALO (1980), 416.I.
- 467 GOLOVNYEV (1995), 214.I.
- 468 ISZTOMIN (1974), 109.I.
- 469 LEHTISALO (1980), 420.I.
- 470 NYERKAGI (1982), 55.I.
- 471 NYERKAGI (1982), 60.I.
- 472 VÉRTES (1990), 148.I.
- 473 HARJUCSI (1998), 52.I.
- 474 LAPCUJ (1968), 179.I.
- 475 NYERKAGI (1982), 56 - 57.I.
- 476 LAPCUJ (1968), 179.I.
- 477 NYERKAGI (1982), 26.I.
- 478 VÉRTES (1990), 148.I.
- 479 VÉRTES (1990), 148.I.
- 480 NYENYANG (1985), 264.I.
- 481 NYENYANG (1985), 265.I.
- 482 NIGLAS, Liivo: Reindeer in the Nenets Worldview, www.erm.ee/pro/pro5/index.html
- 483 LAPCUJ (1968), 179 - 180.I.
- 484 NYERKAGI (1982), 21.I.
- 485 NYERKAGI (1982), 34.I.
- 486 LEETE, Art: Ethnopolitical Comments About the Sacrificial Ceremony at the Lake Num-To, www.erm.ee/pro/pro5/index.html
- 487 DURKHEIM (2003), 284 - 285.I.
- 488 VÉRTES (1990), 50.I.
- 489 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 77.I.
- 490 VÉRTES (1990), 55.I.
- 491 Id. részletesebben: VÉRTES (1990), 71 - 76.I.
- 492 idézi: PAULSON, I.: Az észak-eurázsiai háziszellemek és bálványaik, In.: A Tejút fiai, Budapest, 1980., 423.I.
- 493 VÉRTES (1990), 79.I.
- 494 VÉRTES (1990), 81.I.
- 495 HOMICS (1966), 202.I.
- 496 VÉRTES (1990), 53.I.
- 497 GOLOVNYEV (1995), 225.I.
- 498 LEHTISALO (1980), 416.I.
- 499 GOLOVNYEV (1995), 230.I.
- 500 ISZTOMIN (1975), 225.I.
- 501 ISZTOMIN (1975), 226.I.
- 502 HOMICS (1966), 208.I.
- 503 NYERKAGI (1982), 30 - 31.I.
- 504 NYERKAGI (1982), 67.I.

-
- 505 NYERKAGI (1982), 67 – 68.I.
506 NYERKAGI (1982), 103.I.
507 VÉRTES (1990), 118.I.
508 VÉRTES (1990), 118.I.
509 ISZTOMIN (1974), 269.I.
510 VÉRTES (1990), 120.I.
511 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 78.I.
512 SERVICE, E.R. – SAHLINS, M.D. – WOLF, E.R (1973), 222.I.
513 TRÓCSÁNYI (én.) 174.I.
514 ISZTOMIN (1974), 228.I.
515 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 67.I.
516 NYENYANG (1985), 258 – 259.I.
517 NYENYANG (1985), 260 – 261.I.
518 DURKHEIM (2003), 262.I.
519 VÉRTES (1990), 47.I.
520 VÉRTES (1990), 91.I.
521 PIRERKA (1975), 217.I.
522 VÉRTES (1990), 47.I.
523 ELIADE (2002), 201.I.
524 ISZTOMIN (1974), 144.I.
525 LAPCUJ (1968), 142 – 143.I.
526 LAPCUJ (1968), 169.I.
527 LAPCUJ (1968), 169 – 170.I.
528 LEDKOV (1985), 209.I.
529 ZELENYIN, D.K.: Ember alakú ongonok a szibériai népeknél, In.: A Tejút fiai, Budapest, 1980., 91.I.
530 PIRERKA (1975), 219.I.
531 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 78.I.
532 VÉRTES (1990), 122.I.
533 GOLOVNYEV (1995), 204.I.
534 PIRERKA (1975), 219.I.
535 PIRERKA (1975), 219.I.
536 NYERKAGI (1982), 23.I.
537 TRÓCSÁNYI (én.), 178.I.
538 PIRERKA (1975), 220.I.
539 NYERKAGI (1982), 26.I.
540 NYERKAGI (1982), 23.I.
541 NYERKAGI (1982), 23.I.
542 NYERKAGI (1982), 100.I.
543 NYERKAGI (1982), 20.I.
544 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 68.I.
545 HARJUCSI (1998), 51.I.
546 NYERKAGI (1982), 101.I.
547 VÉRTES (1990), 129.I.
548 Id. részletesebben: TRÓCSÁNYI (én.), 177 – 179.I.
549 DURKHEIM (2003), 255.I.
550 TRÓCSÁNYI (én.), 178.I.

-
- 551 ISZTOMIN, Ivan: Posljednyaja kocsevka, In.:Ot Moszkvü do tajgi odna nocsevka, Moskva, 1961, 466.l.
- 552 NIIGLAS, Liivo: Reindeer in the Nenets Worldview, www.erm.ee/pro/pro5/index.html
- 553 HARJUCSI (1998), 49.l.
- 554 NIIGLAS, Liivo: About the Identity of the Yamal Nenets, <http://www.erm.ee/?node=241>
- 555 NYERKAGI (1982), 69 – 70.l.
- 556 NYERKAGI (1982), 71.l.
- 557 NYERKAGI (1982), 75 – 76.l.
- 558 NYERKAGI (1982), 42.l.
- 559 NYERKAGI (1982), 46.l.
- 560 NYERKAGI (1982), 51.l.
- 561 NYERKAGI (1982), 75.l.
- 562 NYERKAGI (1982), 55.l.
- 563 NYERKAGI (1982), 64.l.
- 564 NYERKAGI (1982), 65.l.
- 565 NYERKAGI (1982), 73.l.
- 566 NYERKAGI (1982), 77.l.
- 567 ISZTOMIN (1975), 228.l.
- 568 ISZTOMIN (1975), 223.l.
- 569 ISZTOMIN (1975), 224.l.
- 570 ISZTOMIN (1975), 223.l.
- 571 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 76.l.
- 572 LEDKOV (1985), 212.l.
- 573 NYERKAGI (1982), 45.l.
- 574 NYERKAGI (1982), 63.l.
- 575 NYERKAGI (1982), 63.l.
- 576 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 77.l.
- 577 NYERKAGI (1982), 64.l.
- 578 NYERKAGI (1982), 83.l.
- 579 NYERKAGI (2002), 52.l.
- 580 GOLOVNEV – OSHERENKO (1999), 141.l.
- 581 TALEEVA, Valentina: That is Our Life, www.indigenous.ru/english/e_bull.htm, Bulletin#26 – 27.
- 582 DIÓSZEGI (1962), 111.l.
- 583 DIÓSZEGI (1962), 112.l.
- 584 DIÓSZEGI (1962), 112.l.
- 585 HALL (1980), 27.l.
- 586 JAVTÜSZÜJ (1979/7), 74.l.
- 587 NALTANOVA, Ljubov: What Will Happen to Us?, www.indigenous.ru/english/e_bull.htm, Bulletin#15 – 16.
- 588 TAAGEPERA (2000), 322.l.